

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. Dr. Fröhlich Ida Dsc.

Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely

Vezetője: Prof. Dr. Berényi István Dsc.

Témavezető: Prof. Dr. **habil M. Kiss Sándor**

Galambos István

**Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc
várpalotai történéseihez**

Doktori (PhD) értekezés

2016

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
1.1. Az értelmezés keretei és korlátai	4
1.2. A kutatás előzményei és forrásai	7
1.3. A kutatás módszerei és nehézségei	11
1.4. A kutatás céljai	15
2. Az események kerete – A proletárdiktatúra kiépülése fenyegetett demokráciától a forradalomig	17
2.1. A fenyegetett demokrácia.....	17
2.2. A párt ökle (BM PRO-ÁVO-ÁVH) lesújt – reakciók és kulákok	21
2.3. Joghalál Magyarországon – a szocialista törvényesség, avagy a törvénytelen szocializmus	25
3. Az események színtere –Várpalota társadalma és gazdasága az 1950-es években.....	29
3.1. A bécsi támadó hadművelet átvonulása a településen.....	29
3.2. A proletárdiktatúra fontosabb lépései Várpalotán.....	30
3.3. A várpalotai iparmedence fejlődése 1956-ig.....	35
3.4. Várpalota társadalmi sajátosságai	42
4. Az események menete – Az 1956-os forradalom és szabadságharc történései Várpalotán	52
4.1. Vihar előtt – A forradalom közvetlen előzményei	52
4.2. A forradalom kitörése Várpalotán és az első nap eseményei	57
4.2.1. Tüntetés a Petőfi Szállón.....	65
4.2.2 Tüntetés a Tröszt előtt	67
4.2.3 A szovjet emlékmű ledöntése.....	67
4.2.4. Tüntetés a Tanácsházánál, illetve a Pártház ostroma	68
4.2.5. A laktanya és a rendőrség előtt.....	71
4.2.6. „Várpalota második Budapest”	75
4.3. A forradalom további napjai.....	79
5. A forradalom intézményei Várpalotán	82
5.1. A várpalotai Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanács	85
5.1.1. A várpalotai Forradalmi Tanács nevének kérdése	85
5.1.2. A várpalotai Forradalmi Tanács megalakulásának körülményei	86
5.1.3. A várpalotai Forradalmi tanács vállalt feladatai és hatásköre.....	97
5.2. A Nemzetőrség	101
5.2.1. A Nemzetőrség Veszprém megyében	101
5.2.2. A várpalotai Nemzetőrség	104
6. A forradalom várpalotai sajtója.....	108

6.1. A forradalom eseményei a várpalotai és megyei sajtó tükrében	109
6.2. A várpalotai „Szabad Bányász Rádió”	112
7. A forradalom második szakasza	118
7.1. A forradalmi munkás–paraszt kormány – mese tankkal	118
7.2. A fegyveres ellenállás.	119
7.3. A várpalotai Honvéd Karhatalmi Alakulat tevékenysége	123
7.4. Munkástanácsok a vártán – a munkástanácsok megtörése.....	124
7.5. Az 1956-os események áldozatai	126
8. Perek, sorsok, ítéletek – a forradalom utáni megtorlás Várpalotán.....	127
8.1. A nyomozati, ügyészi szervek és a bíróságok munkájának alapvonásai 1956-ban.....	127
8.2. A megtorlás méretei és fontosabb jellemzői	129
8.3. „Szívlapáttal tették ránk az éveket” –A nagy bányászper	131
8.4. Még néhány per a megtorlás várpalotai történetéből	137
9. Az állambiztonság hálózatának újrászervezése Várpalotán 1956 és 1960 között	142
9.1. Az iparmedence az állambiztonság hálójában.....	142
9.2. „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni”, egy meg sem történt szervezkedés – az Eperjesi ügy	149
10. Összegzés	159
11. Rövidítések jegyzéke.....	166
12. Bibliográfia.....	167
Fontosabb levéltári jelzetek:.....	167
Felhasznált irodalom	172
13. Függelék	179
1. függelék: A várpalotai Szénbányászati Tröszt területén működő munkástanácsok tagjai (a Várpalotai Szénbányák objektum dossziéja alapján)	179
2. függelék: Nemzetőrök a Várpalotai Szénbányászati Trösztön belül.....	182

1. Bevezetés

1.1. Az értelmezés keretei és korlátai

A Szovjetunió a második világháború alatt – nem utolsósorban szövetségesei, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok fegyverekben, hadianyagban és élelmiszerben nyújtott támogatásával – nem csupán sikeresen védte meg területeit a nemzetiszocialista Német Birodalom támadásával szemben, hanem – elsősorban katonailag – megerősödve került ki a küzdelemből. A Szovjetunió immár egyszerre képviselte a marxizmusból kinőtt bolsevizmus, azaz a megvalósult proletárdiktatúra ideológiáját és idézte fel az orosz birodalmi hagyományokat. Sztálin vezérelve mindvégig a „nemzeti érdek maradt, a kommunista ideológia prizmáján át nézve.”¹ Miután Magyarország a második világháború alatt – a bolgár, a román, a lengyel és a cseh területekhez hasonlóan – a szovjet haderő megszállása alá került, „a háború megváltozott természete” folytán ez egyben a szovjet társadalmi berendezkedés átvételét is feltételezte,² ám ezzel a magyar társadalom nem lehetett tisztában.

A „koalíciós” hívt kormányzás, a „többpártrendszer” sokak elől elfedte azt, hogy valójában a Magyar Dolgozók Pártjának 1948. évi létrehozása előtt, már 1945-ben megkezdődött a társadalom átalakítása, a demokratikus intézmények és hagyományok felszámolása. Nehezen vitatható, hogy 1945-ben a társadalom túlnyomó többsége alapvető változásokban volt érdekelt, a megvalósult átalakulás során azonban nem csupán a jogbiztonság, hanem alapvető értékek is veszélybe kerültek. A földosztás módja, az azzal kapcsolatos visszaélések, az erőszakos téveszesítés, valamint a kuláknak mondottak üldözése a vidéki Magyarország alapvető traumáit jelentették,³ amihez Várpalotán az erőltetett iparosítás negatív tapasztalata is hozzájárult. Mindaz a feszültség, társadalmi elégedetlenség, amely végül a forradalom kirobbanásához vezetett nem 1956-ban, 1955-ben vagy

¹ Kissinger, H.: *Diplomácia*. Panem, Budapest, 1998. 381–382.

² Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” — Adatok és adalékok, tények és összefüggések — 1944-1948*. Budapest, 1997 (a továbbiakban Szakács – Zinner i. m.) 44.

³ Ö. Kovács József: Issues related to the interpretation of land confiscation and land distribution. In: Kiss Réka – Horváth Zsolt (eds.): *NEB yearbook 2014–2015*. Committee of National Remembrance, Budapest, 2016. 15.

1953-ban kezdett felhalmozódni, hanem már 1945-ben a szovjet megszállással, majd a bolsevik típusú diktatúra fokozatos kiépülésével.

Azt gondolhatnánk, hogy az állampárt hazugságaival, nyilasokat vizionáló propagandájával nem érdemes vagy nem szükséges manapság, a XXI. században különösképpen foglalkoznunk, holott ez korántsem igaz. Az 1956-os események Kádár-rezsim által megformált képét, amely hazugságokra és hamisításokra támaszkodott, a magyar társadalomnak nem is olyan könnyű meghaladnia. A kádári propaganda termékeiként megszületett történeti munkák még akkor is, ha a tényszerűen közölték a történéseket, azok minősítése, magyarázata, a résztvevők motivációnak indoklása és a következtetések tekintetében nem szakadtak el a diktatúra által kreált koncepciótól, sőt ellenkezőleg a tényanyaggal szemben is annak igazolására törekedtek. Fontos megértenünk, az 1956-os eseményekkel kapcsolatban jelenleg sem a pártfunkcionáriusoknak, a – Brusznjai Árpád, a Veszprém Megyei Forradalmi Tanács elnökének szavait idézve – „gyilkosoknak”⁴ kell igazolniuk tetteiket, nem az ő szavaikat, bizonyítékaikat tekintik sokan *alapvetően megkérdőjelezhetőnek, hamisnak*, hanem a forradalmároknak és szabadságharcosoknak – vagy a történeti igazságot fontosnak tartó kutatóknak – kell bebizonyítani, hogy az ellenük felhozott vádak koholtak. Érdekes vonása ez a hazai történetírásnak, hiszen egy olyan korszakban keletkezett jegyzőkönyveket, vallomásokat, ítéleteket tekint mindaddig teljesen hitelesnek, amíg be nem bizonyítják az ellenkezőjét, amelyről többször megállapította már, hogy mindezeket tudatosan, a változó koncepcióknak megfelelően hamisították.

Egy másik, ma már egyre kevésbé hangoztatott 56-os mítosz szerint a forradalom szinte kizárólag Budapest ügye volt, a vidéki városoknak vagy falvaknak vajmi kevés befolyása volt az eseményekre. Budapest kiemelt, fontos szerepét természetesen nem is lehet vitatni, ám le kell szögeznünk, hogy sem a forradalom, sem a második szovjet katonai intervenció, sem pedig a későbbi megtorlás nem korlátozódtak a főváros területére. A MEFESZ, a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége nem Budapesten, hanem Szegeden alakult meg, az első sortűz nem a pesti Magyar Rádió előtt dördült el október 23-án éjjel – ahogy ezt a kádári hatalom sokáig hirdette –, hanem aznap délután Debrecenben. A forradalom első napjaiban az ország közvéleménye elsősorban valóban a fővárosi

⁴ Izsák Erika: Értelmiségi ankét Veszprémben. In: *Veszprém Megyei Népiújság* 1956. október 14.

eseményekre figyelt, október 25-én és 26-án azonban sorra megalakultak a megyei, városi és falusi Forradalmi Bizottmányok, Nemzetőrségek és éppen ez, az országos jelleg és az önszerveződés révén létrejött forradalmi intézmények bizonyultak döntőnek, csak ezzel magyarázható, hogy a nemzeti ellenállás tovább élt a fegyveres felkelések leverését követően is, miközben a kádári megtorlás már szedte áldozatait. Néhány nap alatt a forradalom, mind a fővárosban, mind vidéken lebontotta a kommunista diktatúra államigazgatását és megszervezte saját igazgatását. A forradalmárok követelései országszerte hasonlóak voltak, többnyire a szovjet parancsok kivonulását, új választásokat, demokráciát, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a beszolgáltatás eltörlését, a téészek felosztatását kívánták. Az események forgatókönyve is hasonló volt az egyes településeken: tüntetés, beszédek, majd a diktatúra jelképeinek (Sztálin képek, vörös csillagok, szovjet emlékművek) megsemmisítése, a nemzeti jelképek tiszteletének helyreállítása (Várpalotán a nemzetiszín szalagok használata, Törtel községben a befalazott Jézus szobor kiszabadítása), a káder-anyag utáni kutatás, a forradalmi bizottság megalakulása, amely átvette a hatalmat a helyi tanácstól, majd a nemzetőrség létrehozása a közbiztonság fenntartása érdekében. A vidéki fegyveres harcok színhelyei közül Várpalota kiemelkedik, hiszen a várpalotai forradalmárok tűzharcot folytattak szovjet és magyar katonai alakulatokkal és a város környékén november 4-e után is létezett valamiféle fegyveres ellenállás. A forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget a Várpalotára vonatkozó peranyagokban, néphadseregben készült csapatjelentésekben igyekeztek úgy feltüntetni, mint valami kaotikus intézményt, amely csak zűrzavart és kárt okozott vagy bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott segédkezet. Arról azonban ezek a jelentések és vádak hallgattak, hogy Várpalotán a forradalom megjelenésének első napján a helyi közigazgatás és rendőrség – legalábbis addigi formájában – gyakorlatilag összeomlott.

Talán nem véletlen, hogy jelenlegi közéletünknek az 1956-os forradalom és szabadságharc – amelyről az utóbbi évtizedekben számos könyv és tanulmány jelent meg – egyik kulcskérdése. Meggyőződésem, hogy minden újabb adalék, amely hozzájárulhat a történések hiteles krónikájához, nem lehet hiábavaló vagy felesleges.

1.2. A kutatás előzményei és forrásai⁵

Az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeit természetesen többféleképpen meg lehet rajzolni. Az egyik út, melyet Fakász Tibor 1993-ban megjelent, a résztvevők visszaemlékezéseit közlő emlékkönyvben⁶ követett, az események élő szereplőinek megszólaltatása. A napjainkban gyakran oral historynak nevezett visszaemlékezések⁷ kritikájaként a több évtizednyi időtávlatból történő visszatekintés számlája írható pontatlanságok, dátumokat, személyeket, helyszíneket érintő akaratlan tévedéseket szokás említeni, illetve szubjektivitást vagyis azt, hogy a történetek leírása óhatatlanul magában hordozza az elbeszélő világképét, látásmódját, minősítéseit. Várpalota ebből a szempontból igen szerencsés, hiszen az emlékeket összegyűjtő és szerkesztő Fakász Tibor – az elbeszélések ütköztetése, összevetése révén – igyekezett a műfaji sajátosságából fakadó fogyatékoságokat kijavítani. A válogatás, szerkesztés során – meglátásom szerint nagyon helyesen – nem korlátozta a visszaemlékezések közötti részét kizárólag a forradalom napjaira, sőt ellenkezőleg a kötetet olvasva mintegy kirajzolódik Várpalota társadalmának képe 1945-től egészen a hatvanas-hetvenes évekig. Mindezen erényei teszik a *Némák szóra kelnek* című kötetet Várpalota 1956-os történetének megkerülhetetlen forrásává. Nem minden település, nem minden forradalmár ilyen szerencsés. A megtorlást és kényszerű némaság idejét egyaránt túlélők igazságával, álláspontjával azonban olykor a kivégzettek némaságának kellene versengenie.⁸ Jelen munka ugyan elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva kísérli meg bemutatni az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseit, nem mellőzve azonban az említett visszaemlékezéseket sem.

⁵ A témában írt korábbi, a bibliográfiában részletezett munkáim az értekezésnek fontos előzményei. G. I.

⁶ Fakász Tibor (szerk.): *Némák szóra kelnek*. Várpalota, 1993. (a továbbiakban Fakász i. m.)

⁷ Fakász Tibor szerint – minthogy emlékezni vagy visszatekintve lehetséges –, helyesebb lenne más kifejezés használata, ugyanakkor elterjedtsége miatt jelen munkában a továbbiakban ezt fogom használni. G. I.

⁸ A kivégzett honvédelmi miniszter, Maléter Pál vagy a Corvin közti főparancsnok, Iván Kovács László történetét például nem lehetett kizárólag visszaemlékezések alapján megírni. A történeti igazság, egyes visszaemlékezésekkel szemben történő feltárása mindkét esetben igazolja a történettudomány létjogosultságát, de legalábbis komoly súllyal kerülhet latba a történelem hasznáról és káráról felállított mérleg serpenyőibe.

Várpalota 1956-os történéseit már számos munkában összefoglalták. Időben kétségkívül az elsők egyike az úgynevezett fehér könyv⁹, amely a kádári propaganda terméke.¹⁰ A munkás–parasztnak mondott kormány szemlélete azonban egyeduralkodó volt az eseményekről készült későbbi művekben¹¹ is, egészen a kádári korszak végéig.¹² Nem kétséges, hogy ezek a munkák inkább szolgálták a szovjet beavatkozás és a kádári lépések igazolását, mint az események és azok indítékainak hiteles feltárását. A történéseket feldolgozó írások közül – az említett emlékkönyv mellett – kiemelkedik egy, a szakmunkákra jellemző igényességgel és alaposággal készült, ám – a megjelenés helye miatt – jelzetek nélküli cikksorozat.¹³ Ez a cikksorozat azonban csak a várpalotai történések első napját, 26-át dolgozza fel, így sem a későbbi eseményekre, sem a baglyasi-csoport¹⁴ tevékenységére, sem a munkástanácsokról, sem pedig a kádári megtorlásra részletesen már nem tér ki (bár ez utóbbira a cikksorozatban több megjegyzés utal).

A Várpalotán az 1956-ban történtek tehát tulajdonképpen már ismertek, jelen munkában csupán a levéltári anyag feldolgozásában és néhány csak ezekben rögzített részlet feltárásában lehet első. A történetek feltárása mellett ugyanakkor fontosnak tartottam az események elemzését, értékelését is. A témaválasztást a személyes érintettségem¹⁵ kívül ugyanakkor az is indokolja, hogy a több szakmunka a várpalotai események nem egy adatát – főként forrásaik elírásaira támasz-

⁹ *Fehér könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről*. MSZMP Veszprém M. Biz. Agit. Pro Oszt., Veszprém, 1957. (a továbbiakban *Fehér Könyv*)

¹⁰ Kiadója is az MSZMP Veszprém megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya. G. I.

¹¹ A teljesség igénye nélkül: Bakos Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Reflektor Kiadó, Budapest, 1986.; Győri Imréné – Falus Róbert (szerk.): *Vádirat : az ellenforradalom Veszprém megyében*. Budapest, 1957.; Beszteri Béla (szerk.): *Veszprém megyei önálló tanulók dolgozatai*. MSZMP Központi Bizottsága, Veszprém, 1984., említi az eseményeket továbbá: Szij Rezső: *Várpalota — Fejezetek a város történetéből*. Gondolat, Budapest, 1996. (a továbbiakban Szij i. m.)

¹² Kolman Ferenc: *Ellenforradalom Várpalotán*. (kézirat) Veszprém, Ined, 1984.

¹³ Mészáros Gyula: Várpalota 1956 októberében. In: *Közép-Dunántúli Napló* 1993 (86.évf.). április 13–április 29. (a továbbiakban Mészáros 1993.)

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL VeML) XXV. 151. B. 342/1957.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. V-142168/a

¹⁵ Anyai dédapám, Bálint Károly a kádári megtorlás részeként kreált „nagy bányászper” XX. rendű vádlottja volt. A kutatás során derült ki két újabb családi vonatkozás, amelyről a család nekem sem beszélt. A nagyapám, Galambos József tagja volt a bánya forradalmi munkástanácsának, édesanyám első unokatestvére Eperjesi /Blöderer/ János pedig – részben a keresztény szakszervezet kezdeményezéséért, részben „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre előkészület”, illetve erre irányuló izgatás és felhívás miatt a kádári megtorlás egyik áldozata lett. G. I.

kodva – pontatlanul közli. Az 1956-os Intézet által 1996-ban kiadott kronológia¹⁶ például – minden bizonnyal a Veszprém megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése¹⁷ alapján, amely ezt az adatot egyedül közli tévesen – mind a nagy tüntetést, mind pedig a szovjet emlékmű ledöntését, mind a pártbizottság elfoglalását és az ott eldőrdült sortüzet, mind pedig a városon átvonuló szovjet teherautókkal történt tűzharcot 1956. október 26-a helyett október 25-ére teszi.¹⁸ Ráadásul tévesen közli, hogy ezen a napon „a felkelők a rendőrséget lefegyverezik, majd megtámadják a városon áthaladó szovjet tehergépkocsikat. Az összecsapásban 14 szovjet katona és 1 felkelő veszti életét.”¹⁹ A rendőrségről ugyanis a forradalmárok csupán fegyvert szereztek, azt nem fegyverezték le, sőt közös rendőr-forradalmár járőröket küldtek ki,²⁰ a tűzharcban elesett szovjet katonák száma pedig még a nagy bányászper vádiratában sem volt több tizenháromnál.²¹ (Az 1956-os forradalom adattára²² ugyanakkor már helyesen közli a fenti dátumot.) Szokolczi Attila „periratokra” hivatkozva az október 26-ai összecsapásnál összesen tizenöt szovjet áldozatról tesz említést,²³ ezt számot egyébként a Berta József és társai elleni per anyagaiban²⁴ találhatjuk egyedül, a többi forrás, beleértve a boncolási jegyzőkönyvet, tizenhárom áldozatot említ. Mindez talán rámutat arra, hogy a forradalom várpalotai forradalmi történések bemutatásának napjainkban is lehet létjogosultsága, különösen, ha több forrás egybevetésével és kritikájával igyekszik alátámasztani az állításait.

A várpalotai történésekre vonatkozó iratok jelentős részét a megyei levéltárban őrzik, ám a Hadtörténelmi Levéltár, az Állambiztonsági Szolgálatok Törté-

¹⁶ Hegedűs B. András (szerk.): *1956 kézikönyve I. Kronológia*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. (a továbbiakban: Hegedűs i. m.) 98.

¹⁷ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6. doboz, 23. ö. e. Megyei Kiegészítő Parancsnokság, Veszprém jelentése. 124.; teljes terjedelmében közli: Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Rejtett dokumentumok – forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 248–254.

¹⁸ Hegedűs i. m. 98.

¹⁹ Uo.

²⁰ Ezt többek között alátámasztja: MNL VeML XXV.151. 23. csomó B. 428/1957. 46. Rezi József és társai ügyben 1957. június 24-én készült tárgyalási jegyzőkönyv, a II. rendű vádlott Wéber Mihály vallomása; továbbá ÁBTL 3.1.9. V-150379. Veszprém megye 1956 monográfia III/1. 20. kötet

²¹ MNL VeML XXV.151. B. 201/1956. Rezi József és társai, vádirat

²² Az 1956-os forradalom adattára. DVD ROM. s.l., Országos Széchényi Könyvtár Történelmi Interjúk Tára – Magyar Mozgóképkincs Megismeréséért Alapítvány, s.a.

²³ MNL VeML XXV.151. B. 201/1956 37. doboz, 3. csomó, boncolási jegyzőkönyv

²⁴ HL GYKB. B.07/1957. Berta József és társainak pere

nelmi Levéltára²⁵, továbbá az országos levéltár²⁶ ugyancsak tekintélyes vonatkozó iratanyaggal bír. Az egykori Politikatörténeti Intézet Levéltárának – melynek anyagát az Országos Levéltár vette át – 1956-os gyűjteménye főként a Nagybudapesti Központi Munkástanács működésére, illetve a fehér könyvek összeállításának körülményeire nézve szolgál információkkal. A várpalotai eseményekre vonatkozó iratanyag kapcsolatot mutat – a teljesség igénye nélkül – a csóri²⁷, a székesfehérvári (az ún. Guliver-csoport)²⁸, a tatabányai²⁹, valamint természetesen a veszprémi eseményekkel, különösen a Bruszniai-perrel³⁰, a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal,³¹ a győri Dunántúli Nemzeti Tanáccsal,³² a Péterfy Sándor utcai kórházban működő forradalmi csoporttal³³, sőt a Baglyas-hegyi fegyveresek³⁴ révén a kádári nyomozóhatóságok által feltételezett, a Hotel Orientben működő ún. „bécsi ellenforradalmi csoporttal” is.³⁵ Az iratanyagot jól kiegészíti az a visszaemlékezéseket közlő várpalotai emlékkönyv.³⁶ A rendőrségi jegyzőkönyvek, vizsgálati dossziék, peranyagok, bírósági ítéletek, a néphadsereg jelentései mellett ugyanakkor fontosak a sajtótermékek is – Várpalota tekintetében mindenekelőtt az *Új Várpalota*,³⁷ a *Veszprémmegyei Népiújság*³⁸ és a *Várpalotai Napló* –, melyek nemcsak követték az eseményeket, hanem helyenként megkísérelték befolyásolni is azokat.

²⁵ A továbbiakban ÁBTL

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL)

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142168, 288.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150379. Veszprém megye 1956 monográfia III/1. 23. kötet, 21.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144203/1-3.; A témáról bővebben: Kahler Frigyes: *A Bruszniai-per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-150379. Veszprém megye 1956 monográfia III/1. 20. kötet, 100.

³² MNL VeML XXV.151. B. 325/1957. 3.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a., ÁBTL V-150379 Veszprém megye 1956 monográfia III/1. 20. kötet

³⁴ Egerszegi Lajos és csoportjának tevékenységéről a későbbiekben még lesz szó. G.I.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megye 1956 monográfia III/1. 20. kötet, 9.

³⁶ Fakász i. m. 222.

³⁷ A lapot Veszprémben nyomtatták, felelős szerkesztője 1956-ban Gara György volt. ÁBTL 3.1.9. V-144206, 8/a

³⁸ A fejlécében jelezte, hogy az „MDP Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja”. G.I.

1.3. A kutatás módszerei és nehézségei

Minden történeti munka szükségszerűen egyfajta konstrukció, amely első sorban az iratokra és egyéb forrásokra – hangfelvételekre, fényképekre, térképekre, visszaemlékezésekre – támaszkodva kísérli meg egy eseménysor felvázolását, egy gazdasági folyamat bemutatását vagy a társadalom valamely korábbi állapotának a felidézését. A második hazai proletárdiktatúra iratanyagának kutatója több problémával kénytelen szembesülni. Az egyik ilyen a hitelesség kérdése. Az iratanyagban ugyanis elenyésző a *nem befolyásolásra szánt* források aránya. A fennmaradt források zömében a vádlottak és a tanúk eleve a hatóságok, bíróságok vagy a közvélemény befolyásolásra törekedtek, így a peranyagokban szereplő adatokat sem foghatjuk el kritika nélkül. Azt sem szabad elfelednünk, hogy 1956-1957-ben a rendőrség és a bíróságok elsődleges célja többnyire nem az igazság feltárása, hanem bűnbakok találása és a megtorlás volt.³⁹ A nyomozati és egyéb hatósági iratok gyakran eleve meghatározott koncepció szerint készültek, így tartalmukat eleve erős kritikával kell fogadnunk, ám a koncepción kívül egy valómást befolyásolhatott akár a tanú személyes ellenszenve is.⁴⁰

A bíróságok munkájára pedig komoly hatással volt a vádlottak származása, azaz „osztályhelyzete”, „az ítékezés mindenben egyenes folytatása Rákosi osztálybíraskodásának”.⁴¹ A vádlottak, tanúk írásba foglalt vallomásainál sem mindig tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a vallomás melyik részét *mondta valóban* a vádlott vagy tanú, mi az, amit *kényszer hatására* írt alá és esetleg mindehhez *mit írt hozzá* az államvédelem. A várpalotai Rezi József például, a nagy bányászper I. rendű vádlottja a bíróság előtt is kijelentette, hogy a vallomásáról készült jegyzőkönyvet nem is látta, aláírását kikényszerítették.⁴² A Magyar Néphadsereg alakulatainak jelentéseiben és alakulattörténeteiben szereplő adatokat, eseményeket és minősítéseket ugyancsak kritikával kell kezelnünk, hiszen ezek célja sem az események tárgyilagos elbeszélése, hanem leginkább az alakulat, illetve az egyes tisztek tevékenységének, sőt helytállásának igazolása. A sajtóban megjelent cik-

³⁹ Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Zrínyi, Budapest, 1993. 53.

⁴⁰ Bonz Ernő Buzai Mihály párttitkár megtévesztő vallomása miatt lett a nagy bányászper XIX. rendű vádlottja a Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/99. számú ítélete szerint. MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

⁴¹ Kahler 1993. 53.

⁴² MNL VeML XXV.151. 23. csomó B. 428/1957. 46.sz. Rezi József és társai ügyben 1957. június 24-én készült tárgyalási jegyzőkönyv

keket ugyancsak kritikusan kell szemlélnünk, ezeket ugyanis eleve az olvasók befolyásolására (mozgósítására, csillapítására) és csak kisebb részben tájékoztatására szántak. Elkerülhetetlen volt tehát az egyes források összevetése, adataik ütköztetése. A források kiegészítésének és ellenőrzésének egyedülálló lehetőségét adják a szemtanúk későbbi visszaemlékezései,⁴³ így néha módot adtak például egyeztetni az iratanyagot az azokban szereplők emlékeivel. Az iratokon kívül a vizsgálati anyagban talált fényképek, valamint a Hadtörténelmi Térképtárból származó térképek (köztük egy 1955-ben készült vezérkari térkép) is komoly segítséget jelentettek a munkában, ugyanakkor a Szabad Bányász Rádió adásainak felvételeit – a megtorlástól tartva – megsemmisítették.⁴⁴ Nem jutottam nyomára azon fényképeknek sem, melyeket az államvédelem, illetve a társadalmi kapcsolatok készítettek az eseményekről, bár több vizsgálati dosszié is említi és a bizonyítási eljárásnál is felhasználták ezeket.⁴⁵

Újabb problémát jelent, hogy a ránk maradt iratanyag lényegében elkerülhetetlenül torz és hiányos képet rajzol az eseményekről, a résztvevőkről, a társadalomról és az országról. Egyrészt szembe kell nézni azzal, hogy a ránk maradt iratanyag elsősorban a belügyi, ügyészi és bírói szervek hagyatéka. Ennek következtében az eseményeknek és a társadalom állapotának egy olyan konstrukciójával találkozunk, amely sok tekintetben az állambiztonság által teremtett virtuális Magyarország-képet őrizte meg és sugallja. A fennmaradt iratanyag ugyanakkor más értelemben is torzít, hiszen a kutatást óhatatlanul a büntetőeljárások tanulmányozása irányába tereli. A korabeli sajtóban például több szó esik a fővárosba történő élelemszállításról vagy a közellátáshoz szükséges szén biztosításáról, mint az eseményekkel foglalkozó tanulmányokban.

Külön nehézséget jelenthet az iratanyag, az események és az eljárások részeseinek *sajátos fogalomhasználata*. Nem egyszer lényegi különbség ragadható meg a forradalmárok és a hivatalos szervek között a használt fogalmak *tartamát* illetően. A forradalmárok, perbe fogottak gyakran a proletárdiktatúra fogalmaival, frazeológiájával írták le az eseményeket, sőt fogalmazták meg követeléseiket. A Várpalotára vonatkozó iratanyag alapján is úgy tűnik, hogy a Kádári hatalom az

⁴³ Fakász i. m.; továbbá Szarvas József: A várpalotai események 1956-ban. 1-4. *Igazunk '56*. 2002. 10. 46-47.; 11. 41-42.; 12. 41-43.; 2003. 1. 42-43.

⁴⁴ Interjú Leitner Ferencsel, a (Szabad) Bányász Rádió alapítójával és szerkesztőjével. Készítette: Galambos István, Ined, Várpalota, 2001 (A hangfelvétel a szerző birtokában.)

⁴⁵ MNL VeML XXV.151. 23. csomó B. 428/1957. 46.sz. Rezi József és társai ügyben 1957. június 24-én készült tárgyalási jegyzőkönyv

1956-os eseményekben résztvevőket alapvetően két csoportra osztotta, a „fasiszta hatalomátvételt előkészítő reakcióskra” és a „megtévesztettek”. Ez utóbbiak menségére hozva fel, hogy ők csupán az (ellen)forradalmárok által hangoztatott „szocializmust”, „demokráciát” stb. követelésekre figyeltek és nem voltak tisztában a valódi célokkal. Ezekre a valóban használt jelszavakra alapozva megalkotható ugyan a kis októberi szocialista forradalom mítosza, ám érdemes odafigyelnünk arra, hogy mit értett alattuk a hatalom és mit a társadalom. A veszprémi fiatalok –akiknek a követeléseit a várpalotai forradalmárok is átvették – a szocializmust csak „*magyar módon*” követelték, amikor demokráciát emlegettek, ott volt a diktatúrára utaló „*népi*” jelző tagadása, azaz „Jelzők nélküli demokráciát” szerettek volna.⁴⁶ Az egész szocialista korszakra nézve alapvető kutatási probléma, hogy az 1945-től a sajtóban és a köznyelvben is fokozatosan teret nyerő bolsevik frazeológia szinte egyeduralkodó az iratanyagban, így alkalmas a társadalomban meglévő egyéb vélemények és törekvések elfedésére.⁴⁷ 1945 után, a fenyegetett demokrácia időszakában a polgári pártok gyakran átvették és ezzel legitimálták a kommunisták által használt jelzőket, kifejezéseket, sőt ellenségképet, nem ismerván fel a „koalíciós” együttműködés jegyében a baloldali blokknak a nyelv terén tett engedmények politikai súlyát. 1945 után azonban ez a sajátos, kommunista frazeológiával átítatott nyelvezet a hivatali kapcsolattartásban, a közigazgatásban, a sajtóban, sőt a politikai közgondolkodásban annyira egyeduralkodóvá, nyelvi normává vált, hogy 1956-ban gyakran még a polgári demokrácia irányába mutató törekvéseket is a proletárdiktatúra kifejezéseivel és fogalmaival próbálták megfogalmazni.

Nem kerülhető meg az események *értelmezésének* problematikája sem. A forradalmat sem levezetni, sem megérteni nem lehet kizárólag a munkásmozgalom vagy a kommunista párt történetéből, mivel az nem pusztán a párt, hanem az egész társadalom mozgalma volt. Azokat a törekvéseket, melyek 1956-os történetekben *egy kis októberi szocialista forradalmat* kívánnak látni és láttatni, jelen sorok szerzője nem ért egyet, hiszen a forradalom nem tekinthető a párt belügyé-

⁴⁶ A veszprémi diákok 20 pontja. Másolatát közli: Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001. (a továbbiakban Mészáros 2001.), Függelék, dokumentum 3.; továbbá Fakász i. m. 31.

⁴⁷ „A köznyelv politikai regiszterét jellemző kulcsszavak számbavétele azért fontos feladat, mert így áll össze az adott időszak politikai nyelvhasználatának keretét kiegészítő fogalmi háló, amelynek áttekintése nélkül nem jöhet létre a korszak félreértésektől mentes, pontos megértése.” Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatókkal*. Tinta, Budapest, 2010. 90.

nek, sokkal inkább értelmezhető „*társadalomtörténeti eseményként*”.⁴⁸ A forradalom párt belső ügyeként kezelése egyrészt feltételezi a proletárdiktatúra *értelmezési kereteit, sémáit és korlátait*, másrészt tagadja osztársadalmi voltát. Amennyiben az interpretációt kizárólag a munkásmozgalmi, marxista-leninista „logika” határozza meg, úgy 1956 a külső és belső ellenségek – imperialista hatalmak, ügynökök, illetve a „nagyötkések”, „reakciósok”, „kulákok”, „párton belüli ellenség” – aknamunkájához egyaránt visszavezethetők. A Tájékoztatási Hivatal propaganda kiadványai és a forradalom résztvevőivel szemben lefolytatott nyomozati, ügyészségi és bírósági eljárások során keletkezett iratok hangsúlyozzák, hogy az eseményekben a „megtévedt dolgozók” mellett lényegi szerepet játszottak a „fasiszta bandák”, a „huligánok”, a „csöcselék”, akik erőszakos úton meg akarták dönteni a népi demokratikus rendszert, a Magyar Népköztársaságot és egyfajta kapitalista–földesúri restaurációra, sőt „az 1945. előtti fasiszta rendszer” visszaállítására törekedtek.⁴⁹ Ez az értelmezés a hatalom szempontjából azért is kényelmes, mivel még csak az ellenségkép jelentős változtatására sincs szükség, mindössze fel kell kutatni és meg kell nevezni azokat a résztvevőket, akik ezekkel a jelzőkkel megbélyegezhetők. A történetek megítélésénél, a rendőri, ügyészi vagy bírói eljárásoknál érvényesülhetnek a szovjet mintára alkalmazott *sémák*, az eseményekben résztvevők származás alapján történő osztályozása, az osztálybíraskodás gyakorlata vagy a „ha nem vörös, akkor szükségszerűen zöld” jellegű hamis dilemmák. Mindez ugyanakkor *korlátokat* is emel a történések egykorú és későbbi értelmezésénél, amelyeken Nagy Imre vagy Maléter Pál képes volt átlépni, szakítva ezáltal a proletárdiktatúra „logikájából” fakadó értelmezési keretekkel és sémákkal is.⁵⁰ Amennyiben a hatalom nem ismeri fel vagy nem ismeri el a mozgalom osztársadalmi jellegét, a tömeg motivációit, céljait sem értheti meg és nem ragadhatja meg a lényegi különbséget a pártakat és a népakarat között. A nép-

⁴⁸ Ö. Kovács József szerint akkor tekinthetünk valamit eseménynek, ha a kortársak számára is megrázó, meglepő, a tapasztalat kollektív természetű, ugyanakkor úgy képez közös kulturális mintát, hogy az embereknek természetes módon különbözőek a jövőbeli elvárásaik, végül olyan struktúraváltó következményei vannak, amit a kortársak is egyértelműen érzékelnek. Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarországi társadalomtörténete 1945–1965*. Korall, Budapest, 2012, 23.

⁴⁹ *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, Budapest, 1958. 141.

⁵⁰ A marxista–lenini tézisekre visszavezethető bolsevik ideológiából fakadó gondolkodásmód – amit a „proletárdiktatúra logikájának” neveztem – szükségszerűen ellenségnek tekintette a pártakarral, még inkább a szovjet akarattal szembehelyezkedőket, beleértve a párton belüli másként gondolkodókat is. Maléter Pál és Nagy Imre a forradalom alatt azonban szakított ezzel a gondolkodásmóddal és megváltozott álláspontjukhoz mindvégig következetesen ragaszkodtak.

akarata szocialista értelmezése szerint mindig a népnek kell akarnia azt, amit a párt akar, természetesen a saját érdekében, és semmiképpen sem fordítva. Minthogy a nép nem akarhat mást, mint a párt, tömeg sem állhat más elképzelés, mozgalom mellett, így az 1956-os tüntetéseknél a tömeg szükségszerűen csak megtévesztett lehetett. A párt logikájától, minősítéseitől és fogalomhasználatától történő távolságtartás különösen nehéznek, ám szükségesnek bizonyult, különösen a párt és az állami szervek által keletkeztetett iratanyag tanulmányozása során.

A forradalmat azonban nem csupán az utcákon fegyverekkel vagy a rádióban és újságokban szavakkal, hanem a szimbólumok tagadásával, illetve használatával vívták, ám a szimbólumok terén folytatott küzdelem elemzése igencsak összetett feladat, ezért jelen munkában inkább csak néhány sajátosság megragadására törekedtem.

1.4. A kutatás céljai

Jelen írásnak nem lehetett sem célja, sem tárgya az 1956-os az országos vagy megyei forradalmi események részletes ismertetése, csupán a forradalom *néhány, Várpalotára vonatkozó és jellemző alapvonásának* megragadására tesz kísérletet. Várpalota földrajzi, gazdasági és társadalmi sajátosságai révén az 1956-os forradalom és szabadságharc tanulmányozásának is különleges helyszíne lehet, hiszen *egy településen* figyelhető meg számos olyan esemény és jelenség, amely a forradalom előzményeit, történéseit és utóéletét országszerte jellemezte. Említhetnénk az erőltetett iparosítás árnyoldalait, a fegyveres harcot a szovjet és magyar haderővel, a rendőr-forradalmár járőrök, illetve a nemzetőrség felállítását, a munkástanácsok tevékenységét, a kádári megtorlást és az állambiztonsági szervek újjászervezését.

A Várpalotára vonatkozó iratanyag tanulmányozása során az alábbi kérdéseket és téziseket fogalmaztam meg, melyeket jelen munkában igyekeztem megválaszolni, illetve igazolni:

- 1. Mindaz, ami a szovjet megszállás kezdete óta történt a forradalom fontos előzménye.*
- 2. A második hazai proletárdiktatúra időszaka a település történetének jelentős fejezete, ugyanakkor Várpalota is fontos volt a szocialista kísérlet számára.*
- 3. Várpalota szénvagyona földrajzi fekvése és településmorfológiai sajátosságai befolyással voltak nem csupán a fejlődésére, hanem a forradalom eseményeire is.*
- 4. Várpalota társadalmi sajátosságai is befolyásolták a forradalmi események alakulását.*
- 5. Az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történései és a forradalom helyi intézményeinek működése egy rendpárti forradalom képét mutatják.*
- 6. A forradalmat követően a hatalom által indított rendőri, ügyészi és bírói eljárások elsődleges célja nem az igazság, a történések feltárása, hanem a megtorlás volt.*

2. Az események kerete – A proletárdiktatúra kiépülése fenyegetett demokráciától a forradalomig

2.1. A fenyegetett demokrácia

A XX. századi magyar társadalomtörténetben talán 1944–1945-ben játszódtak le a „legnagyobb és legmaradandóbb változások”.⁵¹ Ezeket a változásokat kétségkívül erős szovjet nyomás alatt fogadták el és vezették be. A szovjet megszállás 1945-től egészen 1991. június 19-éig tartott, bár a szovjet katonai jelenlétet 1945-ben még a legtöbben, beleértve a demokratikus polgári pártok vezetőit is, ideiglenesnek, a második világháborút lezáró békeszerződés megkötéséig tartónak hitték. A hazai szakirodalomban visszatérő kérdés, mennyire tekinthetők a második világháborút követő változások spontánnak, a „népakarat megnyilvánulásának”, esetleg társadalmi szükségszerűségnek, a demokrácia kiteljesedésének⁵² vagy éppenséggel a proletárdiktatúra kiépítése irányába tett első lépésnek,⁵³ amely – az utolsó baloldali rivális erő bekebelezése után – a Magyar Dolgozók Pártjának egyeduralmáig vezetett.⁵⁴ Ez utóbbi nézetet látszik alátámasztani, hogy a „leendő népi demokráciákba küldött pártszervező stábok mindenütt a fokozatosság politikáját képviselték és mindenhol olyan rezsimek jöttek létre, mint amit Magyarországon koalíciós kormányzásnak hívtak.”⁵⁵ Áruzkodó lehet az is, hogy *lényegi párhuzamosságok* a szovjetizálásban – például az időben elnyújtott fokozatosság, a relatív rugalmasság és a baloldali erők önkéntes együttműködési készsége – fi-

⁵¹ Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten 1938–1948*. Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó, 7.

⁵² „Való igaz, hogy a magyar néptömegek demokratizmusa, amely már a felszabadulást követő napokban nagy erővel tört felszínre, inkább spontán megnyilvánulása volt a valósággal szoros kapcsolatban lévő, nehéz fizikai munkát végző emberek józan gondolkodásának, ösztönös emberiségének, közösségi hajlamának, és sok esetben nélkülözötte a politikai tudatosságnak azt a fokát, amelyet más, ebből a szempontból viszonylag szerencsésebb történelmi múlttal rendelkező országokban a néptömegek elértek.” Balázs Béla: *Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945–1946*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 25.

⁵³ Romsics Ignác szerint az 1945 és 1947 közötti időszakot „koalíciós időszaknak” vagy „népi demokráciának” nevezni „olyan eufémizmus, amely épp az átalakulás lényegét és irányát hagyja homályban.” Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999. 271.

⁵⁴ Gyarmati et al. 1988, 29.

⁵⁵ Szabó Miklós: *A szovjet kommunista párt története*. Szeged, 1983. 51.

gyelhetők meg „a szovjet megszállás alá került kelet–közép–európai államokban.”⁵⁶

1956 története is valójában 1945-ben kezdődött.⁵⁷ A szovjet csapatokat nem csupán a korábban mintegy öt-hatszáz aktív támogatóval bíró Magyar Kommunista Párt tagjai követték országfoglalásukban, hanem a szovjet parancsuralmi rendszer is,⁵⁸ annak minden sajátosságával, bátran kimondhatjuk visszásságával. „Anyákat gyermekeik, férjeik szeme láttára erőszakoltak meg részeg katonák, fiatal, 12 évtől felfelé lévő korban levő fiatal leányokon az apáiktól, anyáiktól elhurcolva 10-15 katona is keresztülment, sok esetben nemi betegséget oltva beléjük. Az első csapat elvonulása után újabbak jöttek, csinálva elődeik művét...”⁵⁹ A szovjetek Magyarországot – minden kortárs és későbbi, beleértve a jelenkori propaganda ellenére – megszállt és ellenséges területként kezelték, aminek vitathatatlanul bizonyítékait is adták, amelyek a mai napig elevenen élnek a kortársak és az utókor emlékezetében. „A 45-ös ostrom által lerombolt Várpalotán a harcok megszüntével sem létezett személyi biztonság. A lakosság félt a rabló, erőszakoskodó orosz katonáktól. Például a tehénpásztor Riszter Ferencnek csinos feleségét földobták a teherautójukra s elhajtottak vele. Mikor Inotán lehajították a teherautóról, az asszony már halott volt.”⁶⁰

Az ideiglenes kormányt azoknak a pártoknak a koalíciója alkotta, melyeket engedélyezett a szovjet katonai vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság, így az a Független Kisgazdapártból,⁶¹ a Szociáldemokrata Pártból, a Magyar Kommunista Pártból (MKP) és a Nemzeti Parasztpártból állt,⁶² a politikai vezetés valójában a Horthy-korszak anti-elitje⁶³ kezébe került. Amíg a háború alatt a nemzetiszocializmus és a német megszállók elleni küzdelem sodorta egymás mellé a polgári és a baloldali erőket, addig 1945-ben az ország politikai, gaz-

⁵⁶ Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris, Budapest, 2014. 43.

⁵⁷ „Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének egyik fő oka volt a II. világháborút követő szovjet megszállás, annak minden borzalmával és az azt követő kiszolgáló elnyomás.” Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001 (a továbbiakban Mészáros 2001.), 19.

⁵⁸ Rainer M. János: *A fordulat éve, 1947-1949*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 17.

⁵⁹ Szakács – Zinner i. m. 11.

⁶⁰ Bátor Antal visszaemlékezése. Idézi: Fakász i. m., 14.

⁶¹ Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a továbbiakban Független Kisgazdapártként vagy FKGP-ként fogom említeni. G. I.

⁶² Szakács – Zinner i. m. 8.

⁶³ Tóth Pál Péter – M. Kiss Sándor: A Horthy-rendszer anti-elitjének történet-szociológiai vizsgálata. In: *Társadalomkutatás* 1986. (4. kötet) 1. 83–98.

dasági, sőt társadalmi megújítása *lehetett volna* – és látszólag volt is – az a nemzeti minimum, közös cél, amely indokolhatta a pártok közötti az együttműködés folytatását. Révai József szavaival „természetesen nem a szabadságharc gondolata volt többé az alapja [...] a nemzeti egységpolitikának, hanem [...] az újjáépítés.”⁶⁴ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány által alkotott jogszabályok azonban nem csupán átalakították a közigazgatási, bírói vagy rendvédelmi szervezetet, hanem megteremtették a jogi környezetet a proletárdiktatúra kiépüléséhez. A háborút követő változásokban „különösképpen a marxista-leninista program megvalósítására törekvők”⁶⁵, majd a pártos történetírás elkerülhetetlen szükségszerűséget láttak, illetve láttattak, bár az 1945. és 1947. évi választási eredményekből is kitűnik, hogy valójában nem a társadalom akarata, hanem a szovjet forgatókönyv érvényesült. *A szovjet hadsereg révén*⁶⁶ a kommunisták akkora hatalomhoz és olyan befolyáshoz jutottak, ami messze meghaladta a támogatottságukat és a többi párt pozícióit és amelyet nem igazoltak a későbbi választási eredmények sem.⁶⁷ Döntő szerephez jutottak már az ideiglenes kormányban is és befolyásuk, irányításuk szinte kizárólagossá vált a szovjetek által megszállt területen gyorsan kiépülő rendőrségben. A kommunista párt – követve a szovjet tanítómesterek példáját – szinte azonnal megkezdte saját terrorszervezeteinek, elsősorban a politikai rendőrségnek a megszervezését, amely a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) néven, Péter Gábor irányításával de facto már 1945. január 17-én megkezdte működését az egykori Hűség Házában, az Andrássy út 60. szám alatt.⁶⁸

Minthogy azonban a célként kitűzött proletárdiktatúra bevezetését a Szovjetunió közvetlenül a világháború után még nem tartották időszerűnek az Egyesült Államokkal folytatott és ez időben még folytatni kívánt egyfajta együttműködés miatt, így Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország esetében a szovjet cél-

⁶⁴ Idézi: Szakács – Zinner 39.

⁶⁵ Ö. Kovács 2002. 8.

⁶⁶ Vorosilov például magához kérte Miklós Béla miniszterelnököt és átadta a fegyverszüneti szerződésre hivatkozva azt a listát, amely tartalmazta a Vörös Hadsereg ellátására követelt húst, zsírt, lisztet, olajat, cukrot, krumplit és más élelmiszert, csakhogy olyan tetemes mennyiségben, hogy Miklós válaszában leszögezte: a kormány kezén lévő összes élelmiszer harmadát sem fedezte az igényeltnek. Vorosilov válasza egyértelmű volt, ha a magyar kormány nem teljesíti kötelezettségeit, a Vörös Hadsereg le fog foglalni minden készletet, ettől csak akkor hajlandó eltekinteni, ha a demokratikus kormány megalakul. Kijelentette, hogy a Szovjetunió csak olyan kormányban bízik, amelynek a belügyminisztere kommunista. Uo. 36.

⁶⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2000 (a továbbiakban Romsics i. m.), 284.

⁶⁸ Kahler Frigyes - M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Püski-Kortárs, Budapest, 1997. 7.

kitűzés az volt, hogy „úgy váljanak baráti országokká, hogy az ne járjon együtt a szovjetizációval, és ne váltsa ki az Egyesült Államok rosszallását.”⁶⁹ „A teheráni értekezleten – fogalmazott Révai József a párt főideológusa – a szocialista Szovjetunió a polgári Angliával és Amerikával hosszan tartó egyetértésre és szövetségre rendezkedett be. [...] Proletárdiktatúrát csinálni, Elvtársak, nem lehet”.⁷⁰ Közép-Európában, különösen pedig Magyarországon a Szovjetunió tehát igyekezett megőrizni a *demokrácia* és népakarat megnyilvánulásának *látszatát*. Az 1945 és 1948 közötti időszakot találóan nevezhetjük a *veszélyeztetett vagy fenyegetett demokrácia*⁷¹ időszakának, amelyben a szovjetek által pártfogolt kommunistáknak jutott döntő szerep.⁷²

A Magyar Kommunista Párton kívül tehát működhettek egyéb pártok is, ám az állam irányításának kulcsterületeit át kellett adniuk a kommunistáknak, tartottak továbbá választásokat is, ám a győztes párt (FKgP) nem alakíthatott önállóan kormányt, szovjet parancsra be kellett vonnia a MKP-t is.⁷³ Az 1945. évi választások után szovjet nyomásra nem Nagy Ferenc, hanem Tildy Zoltán lett a miniszterelnök, akin keresztül a MKP a kiszagdák értésére adta, a szovjetek vezetete SZEB semmiképpen sem támogatna „tisza kiszagdapárti kormányt”. Az „első demokratikusan választott” kormányban végül minden fontos pozíciót megszerztek, a kommunisták a belügyi, a közlekedésügyi és a népjóléti tárcát, a velük szorosán együttműködő szociáldemokraták pedig az iparügyi, az igazságügyi, valamint a kereskedelmi tárcát kapták meg, míg a kiszagdák felügyelte külügy élére a kommunistabarát Gyöngyösi János került.⁷⁴ A magyar társadalom csak lassan ismerte fel, hogy mind nemzeti és mind egyéni szinten⁷⁵ olyan alapértékei

⁶⁹ Okváth Imre: *Bástya a béke frontján — Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956*. Aquila, Budapest, 1998. 24.

⁷⁰ Idézi: Szakács – Zinner i.m. 41–42.

⁷¹ M. Kiss Sándor: Ó jöjj el mihamarabb ratifikáció. In: *Magyar Szemle* 1999/1–2.

⁷² Rainer M. János: Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után? A „koalíciós időszak” és a Rákosi-korszak átmenetének kérdése. In Lőrinc László (szerk.): *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010. 21.

⁷³ Romsics i. m. 284.

⁷⁴ Szakács – Zinner i.m. 37.

⁷⁵ Nemzeti szinten a szabadság nemzeti függetlenséget, a hit szabadsága az egyházak szabad működésének biztosítását, a tulajdon pedig a vállalkozás szabadságát és a magántőke lehetőségét jelentheti. Egyéni szinten értelmezett szabadsághoz tartozónak érzem az emberi és polgári szabadságjogokat (szólás-, gyülekezés-, vélemény szabadság stb.), a hit szabadsága alatt talán a szabad vallásgyakorlást érthetjük, nem kizárva az ateista felfogás megvallását sem, míg tulajdon szabadsága a magántulajdon lehetőségét és tiszteletét a föld-, illetve lakástulajdonlástól, a kisiparos létigt.

kerültek veszélybe, mint a nemzet és egyén szabadsága, a hit szabad gyakorlása és a magántulajdon.⁷⁶ A szovjetektől 1949-ben átvett sztálini alkotmány ugyan mindezeket papíron védte, ám a vallásüldözés, a jogkorlátozó intézkedések, a vállalatok és a paraszti gazdaságok kollektivizálása, az iskolák államosítása, a mindennaposá váló terror bizonyították a proletárdiktatúra igazi természetét, amelynek leggyűlöltebb jelképe a politikai rendőrség lett.

2.2. A párt ökle (BM PRO-ÁVO-ÁVH) lesújt – reakciók és kulákok

Már 1945-ben teljesen az MKP kezébe került a rendőrség és az újjászervezett hadsereg irányítása is, illetve a már említett politikai rendőrség⁷⁷, amelynek feladata elvileg a *háborús bűnösök* bíróság elé állítása volt. 1946 márciusáig a PRO 35.000 embert tartóztatott le, köztük 18.918-at, mint nyilast és 4064 volksbundistát⁷⁸, mintegy 12.000 ember internálásának, illetve perbe fogásának már ekkor is az ún. „reakciós” minősítés volt az alapja.⁷⁹ A kommunista párt és szócsöve a sajtó az ország lakosságát két kategóriába sorolta: a haladókra (a kommunisták és követőik, illetve a velük szorosán együttműködők), illetve a reakciókora. A háborús bűnösök és az *annak mondottak* felett nem rendes bíróságok, hanem a kommunista párt befolyása alatt álló, népbíróságok ítéleztek,⁸⁰ a politikai rendőrség pedig szó szerint minden eszközzel megkezdte a fellépést a *reakciók és kulákok* ellen. Ez utóbbi elleni fellépés elsősorban a téveszesítéssel függött össze. Várpalotán a parasztsággal szemben „működött az adóprés, a beszolgáltatás kényszere. Napról-napra keserítették az életünket. Ha ma kifizettük, leadtuk, amit követeltek, holnap újból követelték.”⁸¹

⁷⁶ M. Kiss 2012. 16.

⁷⁷ A politikai erőszakszervezetekről ld. bővebben: Kahler - M. Kiss 1997., M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék tanulmányok, 1981-2005.* Mundus, Budapest, 2006. (a továbbiakban M. Kiss 2006), továbbá Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945-1990.* In: Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve 1999.* Történeti Hivatal, Budapest, 1999. (a továbbiakban Cseh i. m.) 73-114.

⁷⁸ Révai Valéria (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése.* Zrínyi-Új Magyarország, Budapest, 1991. (a továbbiakban Törvénytelen szocializmus) 18.

⁷⁹ Kahler Frigyes - M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Püski-Kortárs, Budapest, 1997.* (a továbbiakban Kahler – M. Kiss 1997.) 9.

⁸⁰ Zinner Tibor: *Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához – avagy miért kell a semmiségi törvény.* In: Kahler Frigyes (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok II.* Veszprém, 2000. 44-60.

⁸¹ Bátor Antal visszaemlékezése. Idézi: Fakász i. m. 16.

Várpalotán 1945-től négy párt működött: a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt. A bányászok és munkások leginkább a Magyar Kommunista Pártba léptek be, ebben valószínűleg nem kis szerepet játszott, hogy a kommunisták a háborút követő ínséggel visszaélve pénzt adtak a belépőknek,⁸² bár kétségkívül létezhetett más motiváció is felmerülhetett a pártba lépésnél. Az 1945. november 4-ei nemzetgyűlési választáson a Veszprémi járásban – ahova Várpalota is tartozott – a Független Kisgazdapárt a szavazatok 59,3 %-át, a Szociáldemokrata Párt 13,5 %-át, a Nemzeti Parasztpárt 7,8 %-át szerezte meg, a Magyar Kommunista Párt 18,2 %-át, a Polgári Demokrata Párt pedig a 1,2 %-át szerezte meg.⁸³ A járás legjelentősebb ipari településén, Várpalotán a Kisgazdapárt 38 %-ot ért el helyben az 1945-ös a választásokon, a párt helyi vezetőjét Bátor Antalt – egy ökörvásárlással kapcsolatban felmerült igaztalan vád miatt – a rendőrök puskatussal alaposan összeverték és bíróság elé idézték.⁸⁴

Sem a reakciós, sem a kulák nem volt hazánkban bevett fogalom, ezért bizonyára sokat segített a reakciós értelmezésében – legalábbis a sorok között olvasni tudóknak – Révai József, a kommunisták egyik vezéralakja, amikor végre kimondta: „*Reakciós az, aki antikommunista*”, sőt az is, aki „baloldaltól csinál szennykonkurenciát”.⁸⁵ A Magyar Kommunista Párt valójában mindenkit „reakciósnak”, a „demokrácia” vagy egyenesen a „nép ellenségének” minősített mindenkit, aki „akár napi törekvéseivel, akár (akkor még tagadott) távlati céljaival”⁸⁶ szembekerült. A rettegett szovjet hadsereg által támogatott kommunistákkal csak kevesen tudtak és még kevesebben mertek érdemi vitába bonyolódni, csak Bibó István hívta fel a figyelmet arra, hogy a „reakciós” túl tág, sőt egyre tágabban értelmezett fogalom, amelybe lassanként *bárkit be lehet sorolni*.⁸⁷ A kulák szó még nehezebben volt értelmezhető a magyar közvélemény számára ugyanis ez egy orosz kifejezés, magyarra gyakorlatilag nem fordítható, hiszen nem vonatkoztatható – még a bírói gyakorlat alapján sem – egyetlen társadalmi rétegre, vagyoni

⁸² Özv. Galambos Józsefné szóbeli közlése. G.I.

⁸³ Beszteri Béla: *A Magyar Kommunista Párt létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében*. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. 1970. 335.

⁸⁴ Fakász i. m. 15.

⁸⁵ Révai József: A demokrácia támadása. In: *Szabad Nép* 1945. július 22.

⁸⁶ Szakács – Zinner i. m. 45.

⁸⁷ Bibó István: A magyar demokrácia válsága. In: Bibó István: *Összegyűjtött művei* I. kötet, EPMSZ, Bern, 1981. 48-49.

helyzetre vagy foglalkozásra sem.⁸⁸ A kommunista hagyományokat követő „szakirodalom” – melyet talán helyesebb, de mindenestre pontosabb lenne a szakterülettel foglalkozó *pártirodalom*nak hívnunk – szerint a „nagyobb” birtokkal bíró parasztság illelhető ezzel a bélyeggel, de a bírói gyakorlat erre igencsak rácsfol, hiszen éppúgy jelenthetett szegény zsellért, nincstelen munkást, tanárt is a hatalom igényeinek megfelelően. Valójában kulák volt az, akit a kommunista hatóságok annak mondtak ki. Ezt bizonyítja, hogy míg 1948/1949 fordulóján a kulákok száma 45-50.000 fő lehetett, a kuláklistára 1949 nyarán már 65.635 főt vettek fel, ez a szám pedig 1953-ig elérte a 71.603-at annak ellenére, hogy a birtokukban lévő földterület felére csökkent, így 21.887-en „földnélküli kulákok” voltak.⁸⁹ Várpalotán is nehezen haladt a téeszésítés, ezért tizenhárom családot deportáltak a Hortobágyra 1952 júliusában. Kollár István párttitkár kijelentette, hogy a „fele Palotát kitelepítjük, a téesznek akkor is lennie kell!”⁹⁰ A várpalotai kitelepítéseknek a termelősövetkezetbe kényszerítés volt az a legfőbb, de nem az egyetlen indítéka.⁹¹

A parasztság elleni határozottabb fellépést Rákosi Mátyás a következőképpen szorgalmazta 1950 novemberében „kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért”.⁹² 1952-1953 fordulóján, a „nagy padlásseprés” időszakában „az élelemtermelő parasztság 2/3-ának (már 1,2 millió család közül 800 ezernek) nem maradt kenyere, vetőmagja, amire a hazai történelemben nem akadt példa.”⁹³ 1953-ig a termelősövetkezetek taglétszáma elérte a 367 ezret, ugyanakkor mintegy 300 ezren hagyták abba a földművelést, a parlagon hagyott földek területe egymillió hektár körül mozgott.⁹⁴

1953-ban Nagy Imre parlamenti beszéde,⁹⁵ az „új szakasz” politikájának meghirdetése a társadalomban reményt, a Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság a köztudatban Nagy Imréhez – valójában sokkal inkább a Berija tol-

⁸⁸ Kahler 1993. 28.

⁸⁹ Gyarmati György –Botos János – Zinner Tibor – Korom Mihály: *Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945 -1956*. Minerva, Budapest, 1988.(a továbbiakban Gyarmati et al.) 349-350.

⁹⁰ Fakász i. m. 16. Bátor Antal visszaemlékezése.

⁹¹ A kitelepítés egyéb okaival kapcsolatban a részleteket a 3.2. a proletárdiktatúra fontosabb lépései Várpalotán című fejezetben közlöm.

⁹² Idézi: Törvénytelen szocializmus 85.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Nagy Imre 1953. július 4-ei beszédének előzményeiről és körülményeiről ld. Pünkösti Árpád: Két vagon kalap begyűjtve. Nagy Imre miniszterelnöksége, egy párthatározat elszüllesztése. In: *Tiszatáj* 2000 (54) 2.

mácsolta szovjet akarathoz⁹⁶ – kötődő összevonása, még inkább a törvénytelenségek, túlkapások „vizsgálata”, pontosabban az ezekre hivatkozó bebörtönzések és perek mind pártban, mind a belügyi szerveknél zavart kelthettek.⁹⁷ A proletárdiktatúra hatalmon maradásának talán egyik legfőbb törvénye szerint bármilyen szervezeti változás esetén – beleértve a megszűnés, más szervezetbe történő beolvadás kimondását is – a politikai rendőrség nem vész el, csak átalakul. Az általa biztosított terror, amely 1950 és 1953 között érte el tetőfokát⁹⁸ ugyanis nem pusztán az esetleges, a később emlegetett „hibás döntések” eredménye,⁹⁹ hanem a bolsevik típusú berendezkedés egyik alappillére.¹⁰⁰ A „bolsevik típusú diktatúráknak még a kereteket csupán tágítani kívánó reformkezdeményezésekre sincs más válaszuk csak a terror.”¹⁰¹ 1953-ig minden, a belügyi területet érintő változás az államvédelem intézményeinek – BM PRO, ÁVO, ÁVH¹⁰² – erősödését hozta az állami struktúrában belül. Az államvédelem nem csupán a belügyi, hanem némiképpen a honvédelmi tárca rovására is növelte fegyveres erejét és egyúttal befolyását.¹⁰³

A Nagy Imre által képviselt rendszerkorrekció nem érintette ugyan a bolsevik típusú hatalomgyakorlás olyan lényegi elemeit mint az egypártrendszer, a pártirányítás vagy a tervgazdálkodás, ám az internálótáborok felszámolása, az állami terror mérséklése, a „szocialista törvényesség” betartásának és az erőltetett iparosítás visszafogásának, az életszínvonal emelésének ígérete reményt ébresztett a társadalomban. Ez a remény magyarázza, hogy 1956-ban, miért Nagy Imre társadalmi támogatottsága volt a legnagyobb a kommunista politikusok között, akit

⁹⁶ Baráth Magdolna 2010: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. In: *Betekintő* 2010 (4) 3. Forrás: http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2010_3_barath.pdf, 2015. január 18., 2.

⁹⁷ „A zavarok az ÁVH-n belül, tehát Décsi Gyula, Tímár István, Péter Gábor és társaik letartóztatásával kezdődtek. Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése és ezt követően az ÁVH újabb átszervezése nemcsak működési zavart, de pillanatnyi szerepvárat is okozott az ÁVH berkeiben. Az ÁVH, ahonnan csak lehetett, visszahúzta csápjait.” Kahler – M. Kiss 1997, 17.

⁹⁸ Ebben, a „csengőfrássszal” jellemezhető időszakban „minden harmadik magyar család valamilyen formában összeütközéssel került az ÁVH-val.” Kahler – M. Kiss 1997, 16.

⁹⁹ „A moszkvai tárgyalásokon [...] kiderült, hogy alig van pártunknak és népi demokráciáknak olyan területe, amelyen komoly és súlyos hibák ne volnának. [...] A hibák, melyeket e megbeszélések folyamán feltártak olyanok, hogy ha gyorsan ki nem javítjuk őket, ha azonnal fordulatot nem csinálunk, a legsúlyosabb válsággal fenyegetnek bennünket.” Rákosi Mátyás beszéde az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27-28-ai ülésén. M-KS 276. 52/24. ő. e. 4.

¹⁰⁰ Az erőszak és a proletárdiktatúra kapcsolatáról bővebben ld.: Ö. Kovács József: Az erőszak történelmi értelmezéséről. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2008 (13) 1. 97-108.

¹⁰¹ M. Kiss 2006. 45.

¹⁰² A politikai rendőrség szervezeti változásairól ld.: Cseh i. m.

¹⁰³ Az 1949. december 28-án létrehozott, közvetlenül a Minisztertanácsnak alárendelt Államvédelmi Hatóság magába foglalta a Honvéd Határőrség és a HM Katonapolitikai Főcsoportfőnökséget. Cseh i. m. 77.

talán – legalábbis a választásokig – a forradalmárok egy jelentős része is elfogadott volna kormányfőnek. A nevével összeforró rendszerkorrekciós kísérletet azonban nem sikerült végigvinni, így ennek folytatása vált Nagy Imrének és támogatóinak a legfőbb törekvése és egyben javaslata a később valóban elmélyülő gazdasági–politikai krízis kezelésére. A Sztálin legjobb tanítványának nevezett Rákosi Mátyás – aki továbbra is a párt főtitkára maradhatott – és támogatói mindent elkövettek azonban az első Nagy Imre-kormány intézkedéseinek elszabotálására.¹⁰⁴

2.3. Joghalál Magyarországon – a szocialista törvényesség, avagy a törvénytelen szocializmus

A szovjetek által támogatott kommunisták valójában „a népbíróági eljárást használták fel a kommunista párt kizárólagos hatalmi törekvései útjában álló politikai ellenfelek megsemmisítésére valamint a klasszikus büntetőjogi alapelvek szétverésére.”¹⁰⁵ 1945-től kezdődően újabb és újabb „ellenségek” ellen rendeztek egy-egy – néha változó koncepciójú – kirakatpert. Elsőként a háborús bűnösökkel szemben folytatott eljárások mutattak koncepciójegyeket (Bárdossy-per, Imrédy-per, Szálasi-per)¹⁰⁶, majd a hatóságok olyan mesterségesen felépített összeesküvéseket kreáltak, mint a Magyar Testvéri Közösség ügye, illetve olyan erőltetett szabotázsokat „lepleztek le”, mint a Nitrokémia-, a MAORT¹⁰⁷- és a Standard-per.¹⁰⁸ A Nitrokémia, illetve MAORT-perek ténylegesen érintették a várost, hiszen a MAORT Péten működött.

A magát „élcsapatnak”, „vezető erőnek”¹⁰⁹ tekintő kommunista párt számára „egyik napról a másikra ellenséggé vált a tegnapi szövetséges, árulóvá a tegnapi harcostárs, vagy akár a legbelsőbb körükből a velük teljesen egy húron pendülő >>elvtárs<<”.¹¹⁰ A baloldali „frakciók” felszámolása (Demény-ügy) tehát

¹⁰⁴ Pünkösti i. m. 54.

¹⁰⁵ Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005. 11.

¹⁰⁶ Fehérvári István: *Börtönvilág Magyarországon 1945-1956*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990. 57.

¹⁰⁷ Katona Klára: *A MAORT története a fordulatok éveiben Magyarországon*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000-2004*. Történeti Hivatal, Budapest, 2002, 137-158.

¹⁰⁸ Törvénytelen szocializmus 27.

¹⁰⁹ Szakács – Zinner i.m. 47.

¹¹⁰ Uo. 51.

éppúgy napirenden volt, mint „szovjetellenes ellenállókkal” (Bilkey-Papp Zoltán és társai elleni per) szembeni eljárások.¹¹¹ Az egyházi személyek elleni perek elsősorban az egyházak meggyengítését és a hazai közoktatásban elfoglalt kiemelt pozícióinak a felszámolását szolgálták.¹¹² Az éppen aktuális program alátámasztását vagy ürügyét ugyancsak koncepciók perekétől várta a kommunista párt, amely az igazságszolgáltatást a politikai riválisaival szembeni fellépésére is használta (Magyar Testvéri Közösség elleni per). Az „1945-1956 közötti perek egymásra épültek, egymásból következtek, logikai sort alkottak”,¹¹³ a munkásmozgalmi vagy más néven önfelszámoló perekben a vádlottak padjára került elvtársakat tehát nem érthette semmiféle meglepetés. Ez utóbbi perek közül összetettsége és jelentősége folytán kiemelkedik a Rajk-per.¹¹⁴ Hasonló eljárásokat folytattak le a katonai bíróságok előtt,¹¹⁵ az összesen 28 perből álló Rajk-ügyben felelősségre vont 97 főből 13 katonai bíróság előtt állt. Az 1950 nyarán lefolytatott tábornoki és főtiszti perek során az ún. tábornokok perében – Sólyom László és társai¹¹⁶ – 12 halálos ítéletet hirdettek ki, melyből hetet végre is hajtottak.¹¹⁷

1948-tól a „reakciósok”, „kulákok”, „osztályellenségek”, az államrenddel szembeni „izgatók” elleni fellépés még határozottabbá vált, csak az országszerte megjelenő hatóság vagy hatósági személy elleni tiltakozások miatt 683-ról 1864-re nőtt a perek száma 1948-1949 fordulóján¹¹⁸. 1948 és 1950 között mintegy 400 ezer parasztot ítéltek el többnyire „közellátási büntett” címen.¹¹⁹ A megfélemlítés, az erőszak éppolyan bevett eszköz volt, mint alkalmazott internálás – bírói eljárás nélküli, hatósági kényszerintézkedéssel rendőrhatalósági őrizet alá helyezés zárt munkatáborokban – melyet továbbfejlesztettek oly módon, hogy nem csupán bizonyos időre, hanem gyakorlatilag bármeddig fenntarthatták. Elviekben ugyan szükséges volt a közbiztonsági őrizet bírósági meghosszabbítása, a gyakorlatban ez automatikusan, az ügy érdemi vizsgálata, vádemelés, bizonyítás és más hasonló

¹¹¹ Kahler – M. Kiss 1997. 11.

¹¹² Törvénytelen szocializmus 31.

¹¹³ Kahler – M. Kiss 1997. 14.

¹¹⁴ A perekről bővebben: Zinner Tibor: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlatja, 1944/1945-1992*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999; Szakács – Zinner i.m.; Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra II*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.; Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005.

¹¹⁵ A témáról bővebben: Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek 1945-1958*. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. (a továbbiakban Okváth 2001.)

¹¹⁶ A perről bővebben: Oroszi Antal: *A Sólyom-per*. In: Okváth 2001. 141-162.

¹¹⁷ Gyarmati et al. 342.

¹¹⁸ Törvénytelen szocializmus 56.

¹¹⁹ Uo. 85.

„polgári csökevények” mellőzésével történt meg, az ilyen hosszabbítást az államvédelmiek csak „beljebbezésnek” hívták. Az internálás intézményének fejlődése végül eljutott arra a fokra, hogy például a recski „munka-” (valójában megsemmisítő) táborba kerülőket holt embereknek, a tábort magát „eddig ismereteink szerint még számmal sem jelölték, a külvilágtól teljesen elzártan működtették.”¹²⁰ A kommunistáktól és így a szovjetektől utasított, ám minden más személytől és időnként az ország törvényeitől is független bíróságok – melyeket nem fenyegetett az sem, hogy gyakran az eljárás alatt megváltozott a koncepció és új vádat kellett emelni – pedig ontották a megrendelt ítéleteket, a bűnösség kimondásához elegendő volt a bizonyára független tanúk vallomása vagy akár a börtönben, esetleg szovjet fogságban, *illetve* a bíróság előtt tett beismerő vallomás. „A bizonyítékokat beismerő vallomásokkal helyettesítették.”¹²¹

A diktatúra gépezete, amit *népi demokráciának* kellett nevezni 1956-ig zavartalanul működött, 1953-ban ugyan – szovjet parancsra – Nagy Imre lett a miniszterelnök,¹²² aki vitathatatlanul tett néhány jelentős engedményt, például bezárták az internálótáborokat, ismét a Belügyminisztérium felügyelete alá vonták az államvédelmet, megszüntették a beszolgáltatásokat és elviekben lehetségessé vált a kilépés a TSZ-ből is¹²³ és szabadon engedtek néhány, koholt vádak alapján bebörtönzött személyt, köztük kommunistákat is, többek között Kádár Jánost. Mindezek ellenére nyilvánvalóan nem beszélhetünk demokratikus légkörről vagy a törvényesség visszaállításáról, noha maga Nagy Imre kétségkívül sokkal népszerűbb volt a többi kommunista politikusnál.

Az 1947-es valódi fordulat, azaz a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti végleges szakítást tehát nem csupán a pártirodalom dicsőséges lapjaira került kikényszerített egyesülés – a szociáldemokrata és kommunista párt között – követte, hanem a minden eszközt felhasználó erőszakos államossítás, amely éppúgy kiterjedt az iparra, a mezőgazdaságra (téészesítés, kolhozosítás), mint a közoktatásra, valamint, a bírósági (koncepciós) perek áradata¹²⁴ A proletárdiktatúra egyik legfontosabb jellemzője talán a párt és az állam összefonódása, amit az ál-

¹²⁰ Bank Barbara: Az internálás és kitelepítés dokumentumai. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. ÁBTL, Budapest, 2004, 120.

¹²¹ Törvénytelen szocializmus 73.

¹²² Francois Furet: *Egy illúzió múltja*. Európa, Budapest, 2000, 765.

¹²³ Ekkor lépett ki a várpalotaiak csoportosan léptek ki a termelőszövetkezetből. Fakász i. m. 17.

¹²⁴ Id. bővebben: Zinner Tibor: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlatja, 1944/1945-1992*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999.

lami szervek pártakarat alárendelésének is tekinthetünk. A pártirányítás, illetve -ellenőrzés a második hazai proletárdiktatúra egyik leggyakrabban hangoztatott célkitűzése, amely ugyan jól megragadható a nomenklatura táblázatokban, valamint a hatásköri listákban. Ezek meghatározták, hogy egy állami tisztség betöltéséhez, milyen szakmai, illetve pártiskolai végzettség, és a párt melyik szervének (PB, KV stb.) a hozzájárulása szükséges. Törvényileg ugyanakkor nem szabályozták, hogy a párt és különböző szintű (országos, megyei, járási) vezetői konkrétan mely ügyekben, mire utasíthatják a közigazgatásban vagy a rendőrségen dolgozókat, irányelvként csak a pártszervekre történő támaszkodást, a jobb együttműködés kötelezettségét stb. fogalmazták meg. A párt és határozatai a proletárdiktatúra bukásáig így tulajdonképpen az amúgy is számos alkalommal sérülő jogforrási hierarchia legfelső fokára kerültek, a politikai szempontok pedig mindenféle törvényt felülírhattak.

3. Az események színtere –Várpalota társadalma és gazdasága az 1950-es években

3.1. A bécsi támadó hadművelet átvonulása a településen

*„Várpalota 17 órakor a több oldalról végrehajtott szovjet támadás következtében, kölcsönösen veszteségteljes utcai harcok után elesett...”
(A német hadvezetés jelentése 1945 március 21.)¹²⁵*

Várpalota 1945. március 21-én hosszú, nehéz harcok után elesett. Március 9-én 10 óra 30 perckor egy szovjet bombázókötelék már súlyos csapást mért a 6. (SS-) páncélosdandár¹²⁶ egyik legfontosabb felvonulási, ellátó és összpontosítási bázisát jelentő Várpalotára. Bombatalálat érte a 8-as főutat és körzetét,¹²⁷ a Kossuth Lajos utcát, a Mátyás utcát, a Hősök terét, a Hunyadi János és a Szent László utcát, valamint a Felsőmajornak nevezett településrészt. A polgári áldozatok száma 32 fő volt (17 nő, 10 férfi és 5 gyerek), ám további 15-20 ember halt meg a sebesültek közül. Telitalálatot kapott továbbá az Erzsébet Szálloda, és a mellette lévő mozi (itt körülbelül 140 német és 6 magyar katona vesztette életét). A német hadvezetés a jelentékeny veszteségek ellenére sem kívánta átengedni a települést a szovjeteknek. A körzetben tehát heves harcokra lehetett számítani, ezért a német megszállás egy éves évfordulóján Tóth Béla nyilas járásvezető és a Fegyveres Pártszolgálat tagjai elmenekültek, az aktív nyilasként nyilvántartott Matlány Károly főjegyző pedig magával vitte a község 113.500 pengő készpénzét. Ugyanezen a napon a német „szövetségesek” kifosztották a bányászok élelemraktárát. Másnap (március 20-án) 3 óra 45 perckor a szovjet 98. gárdalövészadosztály és a 20 gárda-harckocsidandár megindította támadását a településen állást foglaló 1. „Leibstandarte Adolf Hitler” SS-páncélosdandár ellen és 15 és 17 óra között körülzárták a települést. 23 órakor a szovjet 319. gárdaaknavetőezred, illetve a 63. gárda sorozatvető-tüzérdandár ütegei irtózatosszerű tűzcsapásokat mértek a Várpalota környéki német állásokra. Másnap délelőtt 11 órakor a szovjetek elérték Pétfürdőt, március 21-én hajnali ötkor a Vörös Hadse-

¹²⁵ Veress D. Csaba: *A balatoni csata*. Militari, Budapest, 2000, 149.

¹²⁶ A dandár a német iratokban leggyakrabban „Panzerarmee”-ként szerepel, némely kortárs dokumentum (és a szakirodalom) azonban a fenti formában közli a dandár nevét. Cserekenyő Ferdinánd: *A „Tavaszi ébredés” hadművelet*, KRE, Szakdolgozat, 2003.

¹²⁷ Várpalotát ez az út középen szeli át. G. I.

reg katonái elfoglalták Várpalotát. Egy órával később a németek Hajmáskérrel pergőtűzet zúdítottak Várpalotára és a 2. Immelmam zuhanóbombázó-ezred csapatát mért a települést megszálló szovjet erőkre. 10 órára a német hadsereg visszafoglalta Várpalotát, amit a szovjetek utcai harcokban igyekeztek visszavenni 13 és 17 óra között. 17 órakor Várpalota véglegesen szovjet kézre került.¹²⁸

Várpalotán a harcok következtében 457 lakóház pusztult el, a polgári lakosságból március 21-én tizenhat személy¹²⁹ a légitámadások következtében, tizenhárman¹³⁰ az utcai harcokban és tizenhárman a veszprémi kórházban vesztették életüket. 1944-ben még 1406-an dolgoztak a bányában, igaz ebből csak 500-550 bányász volt helybeli. A bányászok a harcok idejére családotul a szénbányák tárnáiba menekültek, ahol mindvégig sikerült biztosítani a szellőztetést.¹³¹

3.2. A proletárdiktatúra fontosabb lépései Várpalotán

*„...Háromnegyed hét, a gong megszólal
Fájó a hangja, mert munkába hív
Hodályajtókon özönlik a nép
Ki egészséges és még ver a szív.*

*Ez útszakasz itt az ember-vásár
Kiáll a férfi, leányka, asszony
A gazdaságból egy pár nacsalnyik
Jön, hogy belőlünk válogasson...”*

Egy várpalotai kitelepített Vérmező című versének részlete a hortobágyi táboréletről¹³²

Várpalotán – a Veszprém vármegyei Főkapitányság és Veszprém városi és járási kapitányság keretein belül – 1945. április 10-étől működött rendőrbiztosság, melynek az „egységes szervezetbe illesztése” 1946. március 13-án történt meg.¹³³ A Kossuth Lajos utca 16. szám alatt¹³⁴ – Várpalota első kétemeletes épületének, amely iskolaként működött, lerombolásával – 1952-ben jött létre az államvédelmi kirendeltség, amely számos embert internált vagy telepített ki. A kitelepítést Várpalotán a kommunista városvezetés és a belügyi szervek a helyi társadalom megtörésére, a termelészövetkezetbe kényszerítésre,¹³⁵ a vallásosság visszaszorítására

¹²⁸ Uo. 149.

¹²⁹ 8 férfi, 7 nő és 1 gyermek

¹³⁰ 9 férfi, 3 nő és 1 gyermek

¹³¹ Szíj i. m. 202.

¹³² Másolata a szerző birtokában, megtalálható a várpalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.

¹³³ MNL OL XIX. B-1-az 216.139/1946.IV./12. B. M.

¹³⁴ MNL VeML XXIII. 627.b. A Várpalotai Városi Tanács VB iratai, 156/1952. számú irat.

¹³⁵ Fakász i. m. 16.

és a hivatalok vagy hivatalnokok számára kiszemelt ingatlanok kiürítésére egyaránt felhasználták. Dr. Steixner Antal várpalotai esperes-plébános letartóztatása és kálváriája a vallásosság visszaszorítását szolgálta.¹³⁶ Várpalota és Inota „várossá egyesítése” nyomán ugyanakkor szükségessé vált lakások és hivatalos helyiségek biztosítása és a kitelepítésekkel ürítettek ki néhány ingatlant. A Várpalotai Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, Sáfár János 1951. augusztus 23-án szigorúan bizalmas előterjesztésében fordult a Veszprém Megyei Tanács VB. III. Igazgatási Osztályához, hogy Kégli Ferencet, Gátfi Sándort – „a műút mellett szép háza van” – és Homolya Jenő kereskedőt – „üzlete, háza van, vagyos” – Várpalota községből vidékre lakoltassák ki.¹³⁷

A tekintélyes várpalotai személyeket, az egykori képviselőt Bátor Imrét, a buzgó katolikusokat, Jean Kornélt, Kégli Ferencet, Homolya Jenőt, Haraszi Lászlót, Böles Lászlót és dr. Steixner Antal esperes-plébánost már 1947-1948-tól folyamatosan figyelték, baráti találkozóikat utólag „illegális összejöveteleknek” titulálták. Az összejövetelekről Gáspár Sándorné, Tóth Pálné, Szőke Ferencné és Somogyi Lajosné tettek jelentést és további terhelő adatokat is gyűjtöttek dr. Steixner Antal prédikációiból, sőt vélt vagy valós iskolai kijelentéseiből. (Ez utóbbiakra jó példa Gáspár Márton tanuló által jelentett történet, aki egy ötágú csillagot rajzolt a táblára, amire állítólag dr. Steixner megjegyezte: „A csillag a kommunisták csillaga, meg az emberszabású majmoké.” Ekkor még egyéb demokráciaellenes kijelentést, illetve megjegyzést is tett.)¹³⁸ 1952. július 1-éről 2-ára virradó éjszaka végül lecsapott az államvédelem, a később valutavétség – vélhetően koholt – vádjával elítélt dr. Steixner Antallal esperes-plébánossal egy időben elhurcoltak 33 további személyt, köztük dr. Jean Kornél állatorvost, Kégli Ferencet – akinek az ingatlanát már előző évben kiszemelte a tanács – családotul és Zima Jánost¹³⁹ a Szociáldemokrata Párt korábbi helyi elnökét. „Várpalota,

¹³⁶ A szerzetesrendek feloszlata után dr. Steixner Antal esperes-plébános öt volt nővérnek adott szállást, akik közül ketten 1400-1500 családlátogatást végeztek Várpalotán, elérve így a település lakosságának közel felét. Dr. Steixner Antallal szinte egy időben került sor néhány helyben tekintélyes katolikus személy és családja (Jean Kornél, Homolya Jenő, Kégli Ferenc) kitelepítésére. ÁBTL 3.1.9. V-101925

¹³⁷ A Várpalota községi Tanács 107/1957. számú szigorúan bizalmas előterjesztése, 1951. augusztus 23. MNL VeML XXIII. 627.b. A Várpalotai Városi Tanács VB iratai, TÜK iratok. 1. doboz. 107/1957. számú irat.

¹³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-101925

¹³⁹ Zima Jánosnak 1945 előtt bútörzlete volt, amit a háborúban lebombáztak. A bányában dolgozott és a Magyar Dolgozók Pártjával történő „egyesülésnek” nevezett bekebelezés előtt a Szociáldemokrata Párt helyi elnöke volt. Zima János rabként a miskolci egyetemváros építésén dolgozott

1952. július 2. éjjel 1 óra után. A szobában valaki felkapcsolta a villanyt, ez a fény bántotta a szemem. [...] Kinyitottam a szemem, s a szoba tele volt ÁVH-sokkal. Buta álomra gondolva a fal felé fordultam, miközben elhangzott a minden porcikámba nyilalló üvöltés: Öltözzön! Ez a parancs nekem szólt. Felpattantam az ágyból, ruháimat magamhoz szorítottam, és kimentem a fürdőszobába, ahova az idegen személyek is követtek. A jelen lévő tiszt közölte, hogy mivel a nép ellenségei vagyunk és összeesküvésre készülünk, ezért férjemmel együtt engem is kitelepítenek, de hogy hova, azt többszöri kérdésünk ellenére sem volt hajlandó megmondani.”¹⁴⁰ Az elhurcoltakat¹⁴¹ – köztük a nyolc kiskorú gyermeket – a Hortobágyra, illetve kisebb részben Recskre vitték, Várpalota város csak 1990-ben mondta ki ártatlanságukat és erkölcsi rehabilitációjukat.¹⁴² A Minisztertanács 95/1951. IV.17. M. T. 1951-ben kiadott és 1954-ben módosított¹⁴³ rendelete értelmében Várpalotát – Budapesthez, Miskolchoz, Komlóhoz és Sztálinvároshoz hasonlóan – letelepedési engedélyhez kötött területnek nyilvánították, így a kitelepítettek később is csak engedéllyel költözhetek vissza a településre.¹⁴⁴

A Belügyminisztérium 1953. évi átszervezése – az ÁVH-val történő egyesítése – során Várpalota egyike volt annak a 129 településnek, illetve járásnak, ahol továbbra is működött államvédelmi alosztály.¹⁴⁵ A tervezett állomány a Veszprém Megyei Főosztályon összesen – a nem operatív dolgozókkal együtt – 858 fő volt a „rendőrségi szerveknél”, 132 fő pedig államvédelmi alosztályok-

---

ácsként. Előbb szabadult mint felesége, akit kitiltottak Várpalotáról, ezért a család végül Székesfehérváron telepedett le, ahol asztalosként dolgozott és a Bútoripari üzem tanműhelyét vezette nyugdíjazásáig. A várpalotai kitelepítettekkel kapcsolatos feljegyzések a Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében találhatóak.

¹⁴⁰ Nagy Gyuláné (született Neubauer Jolán): Az én délibábos Hortobágyom. Visszaemlékezés. Ined. s. a. Másolata a szerző birtokában, megtalálható a várpalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.

¹⁴¹ Elhurcolták név szerint dr. Steixner Antalt, Ács Árpádnét, Halász Miklóst, Halász Miklósnét, dr. Jean Kornélt, dr. Jean Kornélnét és gyermekeiket az 1941-ben született ifj. Jean Kornélt, az 1943-ban született Jean Pétert, a két évvel fiatalabb Jean Magdolnát, Kégli Ferencet és feleségét, 13 éves lányukat, Katalint, 6 éves fiúkat, Ferencet, Holtiné Kégli Évát, Kosaczky Lászlót, Meskó Lászlót, Nagy Gyulát, Nagy Gyulánét, id. Neuman Edét, Neuman Elvirát, az 5 éves Neuman Ellát, dr. Simon Lajost és feleségét, Szabó Istvánt és feleségét, csecsemőkorú gyermeküket, Ferencet, Tárnai Ervint és feleségét, fiúkat, a 6 éves Ervint, Varga Ferencet, Varga Ferencnét, ifjabb Varga Ferencet, Vékay Kornélnét, Zima Jánost és feleségét, valamint Zima Évát.

¹⁴² Várpalota Városi Tanácsának 21/1990. /VIII.31./ Th. számú határozata. A határozat megtalálható a Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.

¹⁴³ A Belügyminisztérium I. helyettesének 11. számú utasítása, Budapest, 1954. július 1. MNL OL XIX. B-1-az 2-3592/1954.

¹⁴⁴ Az Igazságügyminiszter, a Belügyminiszter és a Legfőbb Ügyész 00602/1955. I. M. számú utasítása. MNL OL XIX. B-1-az 602/1955 I. M.

¹⁴⁵ MNL OL XIX B-1-au, 3. doboz, 97-03553/1953.

nál.¹⁴⁶ Az állománytervezet Várpalotán az államvédelmi munkatársak számának némi csökkentését (6 helyett 5) tartalmazta, ugyanakkor a tűzoltók számát¹⁴⁷ – nyilvánvalóan az ipari üzemek miatt – csak három fővel (98-ról 95-re) tervezték csökkenteni.¹⁴⁸ Az átszervezést követően 1954. február 1-étől a „várpalotai tiszti /közrendvédelmi/ őrs szervezeti létszáma egy tiszti őrsparancsnok, egy tiszti őrsparancsnok helyettes, öt körzeti megbízott, egy rádiókezelő, hat járőrszolgálatot, illetve négy objektumőrző szolgálatot ellátó személy volt.¹⁴⁹

A települést az országos sajtó is többször említette, nem csupán a nagyberuházásokkal kapcsolatban, hanem mivel több országos jelentőségű per is érintette, melyek közül mindenképpen kiemelkedik a Nitrokémia-ügy, amely kapcsán gyakran szerepelt a lapokban a pétfürdői városrész. A Péti Nitrogénműveknél és a Nitrokémia Rt-nél 1948-ban kreált szabotázs egyben a Szociáldemokrata Párt elleni támadás és a két „munkáspárt” egyesülésének nyitánya is volt.¹⁵⁰ Nem lehet véletlen, hogy éppen a két párt fúzióját ellenző szociáldemokrata Kelemen Gyulát vádolták azzal, hogy „összejátszott a reakcióval, kezére játszott a nép ellenségeinek”, illetve „mint jobboldali szociáldemokrata sokban közös fronton állt a magyar reakcióval; nem szerette a kommunistákat, nem szerette a Szovjetuniót, nem hitt a hároméves tervben, lelkes angolszász barát volt. [...] Kelemen esete mutatja, hogy itt nem közönséges bűnügyről van szó, hanem a szociáldemokrata jobbszárny bűneiről.”¹⁵¹ A Kelemen elleni hajsza miatt a sajtó több milliós panamáról adott hírt, sőt „több történet [...] fasiszták, horthysta reakciók és jobboldali szociáldemokraták” bünszövetkezetben elkövetet lopásáról, csalásáról, szabotázsáról, hazaárulásról.¹⁵² A Péti Nitrogénműveknél „leleplezett szabotázs” adta meg az alaphangot a teljesen koholt vádak felhozó Nitrokémia-ügynek.¹⁵³

1952-ben az Államvédelmi Hatóság – szovjet mintára – egy bányamérnököt tömegesen a bíróság elé állító kirakatpert akart rendezni. A vád természetesen szabotázs volt, a három és öt éves terv visszafogása vagy ellehetetlenítése. A 42 kötetet kitevő perből természetesen nem maradhatott ki Várpalota, a nemrég a

¹⁴⁶ MNL OL XIX B-1-au, 3. doboz, 33-24/1953.

¹⁴⁷ A megyében a tűzoltók létszáma Várpalotán volt a legmagasabb, megelőzve a megyeszékhelyet is.

¹⁴⁸ MNL OL XIX B-1-au, 3. doboz, 95-7414/1953.

¹⁴⁹ MNL OL XIX B-1-az 20-104/1954. ORK. TŰK.

¹⁵⁰ Szakács – Zinner i. m. 364.

¹⁵¹ Révai József: *Élni tudtunk a szabadsággal.* s.n., s.l., 1949., 261-265.

¹⁵² Szakács – Zinner i.m. 367.

¹⁵³ Uo.

városba érkezett, rendkívüli tehetséges bányamérnököt, Esztó Zoltánt állították pellengérré, gyakran olyan elmaradásokkal, mulasztásokkal vádolva, amelyeket nem ő, hanem a főnökei tettek. A per 1954-re már aktualitását veszítette, így az ügyek nem egy nagy perként, hanem egyenként lettek letárgyalva. 1952. április 20-án Várpalotán a bányáértekezleten Esztó Zoltán bányamérnök felszólalásában „ellenséges hangot ütött meg.” Esztóval kapcsolatban felszólaltak többen, hogy „a munkásokhoz durva és goromba, a munkához rossz a viszonya”.

Esztó Zoltánról megállapították 33 éves, értelmiségi családból származik, apja műegyetemi tanár volt. Esztó Zoltán 1942-ben kitűnő eredménnyel elvégezte a műegyetem a soproni bányamérnöki tagozatát. Tanulmányai végzése közben 1938-ban Dorogon 2 hónapig gépműhelyben, 1939-ben Bázakerettyén egy hónapig olajfűrésznél, 1940-ben Pécsen egy hónapig bányatelepen, 1941-ben pedig egy hónapig Tatabányán dolgozott. Dorogon és Bázakerettyén segédmunkásként, Pécsen és Tatabányán szellemi munkakörben dolgozott. 1942-ben bevonult tényleges katonai szolgálatra. 1944. január 4-ével a tisztiiskola elvégzése után a haditechnikai intézetnél honvédmérnöki beosztásban és a hídosztályon dolgozott. Az intézettel 1945. január 19-én Németországba menekült, és április 19-én amerikai fogságba került, ahonnan csak 1945. októberéből tért haza. Katonai rendfokozata zászlós volt. Még abban a hónapban már a Síkvölgyi-akna üzemvezetője lett, majd 1950-ben a bányai igazgatóságra került, főmérnöki beosztásba. 1952. januárjától pedig a várpalotai szénbányák vállalatnál volt vállalati főmérnök. 1947-ben ugyan MKP tag lett, ám kizárásra került. A kizárást a párt országos központja érvénytelenítette 1950 februárjában.¹⁵⁴

A fiatal bányamérnök példásan látta el munkáját, ám a pártnak egyre több kifogása támadt ellene, mivel – szűk bányamérnöki társaságban – „jobboldali” kijelentéseket tett és 1948-ban segédkezett a Szakszervezet ellenes kollektív szerződés előkészítésében, a pártmegbízásokat pedig vonakodva végezte. Lakásán rendszeresen összejárt Sóbor József és Meskó László mérnökökkel. 1952. júliusában házkutatást tartottak Esztó lakásán, de leginkább egy értékes fényképezőgépet emelt ki a jelentés.¹⁵⁵ Miután megállapították róla, hogy „politikai magatartása ingadozó”, „családi élete rendes, de klerikális magatartású” 1952. július 2-án hatá-

¹⁵⁴ 3.1.9. V-110208/42. 22. Varga Béla és társai vizsgálati dosszié.

¹⁵⁵ Uo. 14.

rozatot hoztak a nyomozás megindításáról.¹⁵⁶ A nyomozás során több vádpontot kreáltak, az egyik az volt, hogy négy hónapig nem helyezte üzembe az F/4. mintájú bányagépet. A melléje tett fogdaügynöknek beszámolt róla, hogy ez a gép – amelyről úgy tudta, hogy egy másik bányában már ölt bányászt – Várpalotán egyáltalán nem használható a szűk hely miatt. Ügyének érdekessége, hogy olyan információkat osztott meg fogdaügynökével – akivel mint rabtársával őszintén beszélgetett –, amelyek a várpalotai iparmedence erőltetett fejlesztésének árnyoldalait vázolja fel. Az 1952. július 4-én készült fogdaügynöki jelentésből például „a várpalotai szénbányával kapcsolatban az alábbiakat közölte. Az ő vezetése alatt állt bányában lignitet bányásznak és ők látják el fűtőanyaggal a pécsi [helyesen péti] Nitrogénműveket, – kb. napi 70 vagon, az össztermelésük 25 %-a, a fűzfői hadicélokra gyártó – vállalatot, több kisebb üzemet és az ő termelésükre épül az inotai erőmű, amelynek jelenleg két áramfejlesztő egysége forog. 1953 végére öt és 54-ben újabb három; összesen nyolc. Inota jelenleg felveszi az össztermelésnek ugyancsak 25 %-át, kb. 70 vagon lignitet. Forgó egységenként kb. 35 vagon, tehát Inota szükséglete 1953 végén kb. 170-180 vagon, 1954-ben kb. 270 vagon lignit lesz [...] a bánya [ezt] legfeljebb 1952 végéig tudja biztosítani, mert a meglévő és a befejezés előtt álló aknákkal fel tudnak esetleg fejlődni 1953 végére napi 400 vagonra, azonban a további 100 vagonos szükséglet kielégíthetetlen, mert a többi aknákkal nem tudnak kellő időben elkészülni.”¹⁵⁷ Az Esztó Zoltánnal szemben folytatott nyomozás és perének kálváriája önálló tanulmányt érdemelne, annyit érdemes megjegyeznünk, hogy az Államvédelmi Hatóság csaknem elérte, hogy a kiváló szakember elhagyja a pályáját. (1956-ban Esztó Zoltán Tatabányán tartózkodott.)

3.3. A várpalotai iparmedence fejlődése 1956-ig

Veszprém megye 1956-ban hét járásból állt (devecseri, keszthelyi, pápai, sümegi, tapolcai, veszprémi és zirci járás). Várpalota a hazai szocialista iparvárosok egyik iskolapéldájává vált. Nem csupán azért, mivel a nagyközség a szocialista iparosítási programok következtében sokszorozta meg lélekszámát, ipari kapacitását, nyert városi rangot, kapott városi funkciókhoz szükséges épületeket és

¹⁵⁶ Uo. 25–26.

¹⁵⁷ Uo. 87–88.

új, „szocialista” városközpontot – ezzel századok távlatában a legjelentősebb településmorfológiai változásokat okozva –, hanem társadalmi szempontból is, hiszen a település szocialista gazdasági modell kialakítása mellett elszenvedőjévé vált az egyház- és vallásellenes, az ateizmust pártoló proletárdiktatúra „szekularizációs” kísérletének,¹⁵⁸ valamint a „szocialista társadalomszervezésnek.”

A település sok tekintetben ideális terep volt a szocialista kísérletre. A XIX. század végétől folytatott bányászatnak és a péti kőolajüzemeknek köszönhetően a szocialista iparosítás nem volt előzmények nélküli, a településen már a második világháború végén több iparág volt jelen, melyek közül a bányászat és a vegyipar a későbbi három, illetve ötéves terv súlyponti ágazatainak számítottak. A modernizáció szovjet logikája az ipari kapacitás ágazatonkénti megteremtését, illetve bővítését diktálta, lehetőleg külső források, különösen a Nyugat-Európából származó nyersanyagok, berendezések bevonása nélkül.¹⁵⁹

A nyugati import elmaradása, kiváltképp az ipari gépek esetében természetesen komoly nehézséget okozott az amúgy is óriási háborús veszteségeket szenvedett magyar iparnak és új szemléletű fejlesztést követelt meg. A termelésben a legkorszerűbb ipari gépeket fokozatosan a kevésbé gazdaságosan termelő, ám szocialista relációban beszerezhető gyártmányúak szorították ki és kényszerűségből lendületet vettek a hazai fejlesztések. A hatékonyság csökkenését és a kapacitások ugrásszerű emelésével fellépő igényeket a munkaerő növelésével és fokozottabb szó szerinti kihasználásával (*békekölcsön, munkaverseny, tervtúlteljesítés*) pótolták. A három éves, majd az ötéves terv főként a nehézipari kapacitás jelentős bővítését irányozta elő, amihez rengeteg munkáskézre és energiára volt szükség. Az ipari létesítményeket szándékosan nem a valós hazai, hanem a hidegháborús igényekhez méretezték, így azok folyamatosan rengeteg nyersanyagot és nem kevés energiát igényeltek. A hazai villamosítás a második világháborúig elsősorban a lakosság és a közlekedés igényeit szolgálta, a modernizáció szocialista modellje szerint azonban árammal elsősorban a hadiipar működtetéséhez szükséges nehézipart kellett ellátni. A korábbi városi erőművek helyett nagy kapacitású (és

¹⁵⁸ Bővebben ld. Galambos 2013: Egy kommunista szekularizációs kísérlet Magyarországon. In: *Miles Christi Évkönyv* (2013), 259-267.

¹⁵⁹ Magyarország már a második világháború előtt is jelentős szén és kőolaj importra szorult, az ipar pedig gyakran alkalmazott Nyugat-Európából származó gépeket a termelésben. Ezt teljesen később a szocialista nehézipar sem tudta elkerülni, az ajkai alumíniumkohó szerelését a norvég Elektrokemisk végezte, az inotai alumíniumkohó 1952-ben üzembe helyezett 50 felsőtűskés Söderberg-anódos kemencéje pedig német gyártmány volt. Pilissy Lajos: *Az alumíniumöntészet fejlődésének története a kezdetektől 1945-ig*. Országos Műszaki Múzeum, Budapest, 2008. 18.

nyersanyagigényű) erőműveket építettek tehát, nem mellőzve az internáltak, sőt hadifoglyok kényszermunkáját.

Az erőltetett iparosítás következtében megnőtt a várpalotai iparmedence, különösen a szénbányák jelentősége. Az ipar, különösen a nehézipar működéséhez, a fűtéshez, a közlekedéshez ugyanis szén kellett. Mivel a másodsor is megcsonkított területű Magyarország híján volt a gazdaságosan felhasználható fekete-szénnek, ezért a gyengébb minőségű barnaszén, illetve a Várpalotán bányászott lignit termelését kellett növelni. A település így válhatott a szocialista ipar egyik fellelegvárává, a várpalotai szénmedence ugyanis az ország szénkészletének 5,4 százalékaival rendelkezett,¹⁶⁰ az itteni szénbányák Magyarország széntermelésének 4-6 %-át adták. (1938-ban 4,1, 1949-ben 5, 1960-ban már 7,4 %-át.)¹⁶¹ Várpalota nagyközséget 1951-ben egyesítették Pétfürdővel és Inotával, így ismét várossá, méghozzá ún. szocialista iparvárossá¹⁶² vált.

Várpalota többek között azért is volt megfelelő terep a szocialista város- és társadalomtervezőknek, mivel a második világháború heves harcainak következtében a település hetven százaléka romokban hevert. A fontosabb közintézmények csaknem mindegyike – a kórház, a községháza, a két plébánia, az iskolák, az Erzsébet, valamint a Korona Szálloda, a Takarékpénztár, a gyógyszertár, a szegényház – elpusztult, emellett mintegy 457 lakóház.¹⁶³ A települést tehát újjá kellett építeni, akár az iparüzemekben¹⁶⁴ élő döntéshozók elképzeléseinek megfelelően is. A legnagyobb hagyománya a településen az iparágak közül kétségkívül a szénbányászatnak volt, a kitermelés 1876-ban kezdődött el két kis aknával. Az 1914-ben alapított brikettgyár, az 1935 és 1938 között (a Péti Nitrogénen belül) működő Hydrobenzin Rt., az 1931-ben Pétfürdőn létrejött légsalétromgyár (a világ első szintetikus légsalétrom gyára). 1937-ben feltárták a dunántúli nyersolajmedencét, ami újabb iparág megtelepedését hozta Pétfürdőnek. 1940-ben olajfinomító, 1945-ben desztillációs üzem, 1948-ban krakküzem létesült.

A szénbánya termelése 1944-ben már elérte az 565 ezer tonnát, ám a szakmunkáshiány és az élelmezési nehézségek miatt 1945-ben a termelés nem

¹⁶⁰ Varga Károly: A várpalotai iparmedence kialakulása, Ined, Várpalota, 1971. A várpalotai iparmedence kialakulása, 7. o.

¹⁶¹ Uo. 7. o.

¹⁶² Germuska Pál Ajka, Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány, Ózd, Salgótarján, Százhalombatta, Tatabánya, Tiszaújváros mellett Várpalotát is a szocialista városok közé sorolja. ld. Germuska Pál: *Industria bővületében*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 51. o.

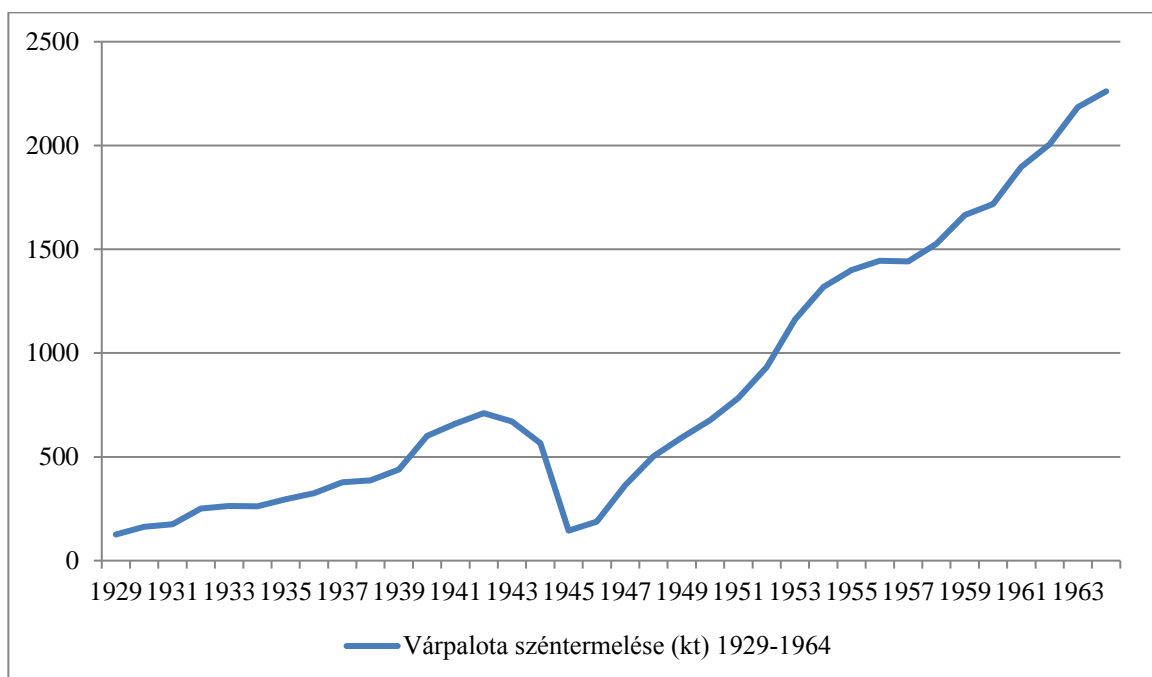
¹⁶³ Szij i. m. 202. o.

¹⁶⁴ Germuska i.m.

haladta meg a 144 ezer tonnát. Az 1956-os történésekben oly fontos szerepet játszó inotai hőerőmű (November 7. Hőerőmű) gyakorlatilag csak 1954-re készült el, szintén Inotán épült fel az első ötéves terv egyik legjelentősebb beruházása, az Inotai Alumíniumkohó. 1953-ban nyitották meg Várpalotán a Beszálló-bányát, majd 1957-ben az S-II-es tárnát (amely azonban már az 1956-os forradalom idején is szerephez jutott).¹⁶⁵ Az 1950-ben épült Inotai Erőmű szintén a várpalotai lignitre alapozta a működését, ám a Péti Nitrogénműveknek is egyre több szén kellett, ezért a nyersszén kitermelést Várpalotán folyamatosan növelték. (1. ábra) A megnövekedett igényeket szinte kizárólag a bányászok számának növelésével próbálták kielégíteni. 1932-ben még 367 bányász dolgozott a várpalotai bányákban – a herendi bányauzem nélkül – 1956-ban pedig már 4109 –, ám az egy főre eső kitermelt szén mennyisége alig változott. (1. ábra)

1. ábra

Várpalota széntermelése (kt) 1929 és 1964 között

Forrás: Kiss 1990.¹⁶⁶ 320–322. alapján készítette: Galambos I. 2016.

A széntermelés meredeken növekedett, bár 1953 és 1955 között a növekedés érezhetően lassult, 1956-ban pedig – jórészt a forradalmi események, majd a

¹⁶⁵ Varga i.m. 7. o.

¹⁶⁶ Kiss Tamás: *A várpalotai szénbányászat története*. Veszprémi Szénbányák, Veszprém, 1990. (a továbbiakban Kiss i. m.)

sztrájkok miatt – némi visszaesés is történt. 1957 és 1964 között ismét folyamatos volt a termelés növelése és ekkorra már a bányászok bére is jelentősen emelkedett.¹⁶⁷

A várpalotai szénnek ugyan nem volt olyan jó a minősége, mint a fekete-szeneknek vagy barnaszéneknek, ugyanakkor az egymillió kalóriára kivetített önköltségi ára igen kedvező volt, még országos összevetésben is. A feketeszenekkel természetesen nem vehette fel a versenyt, ugyanakkor a leggazdaságosabban termelhető lignitet Várpalota bányái adták, melynek önköltségi ára még a barnaszénekkel is állta az összevetést. (1. táblázat)

1. táblázat

A hazai bányatrösztök széntermelésének kilotonnára és egymillió kalóriára vetített önköltsége (Ft) 1955-ben

Szénbányászati tröszt	Egy kilotonna szén önköltsége	Egymillió kalória önköltsége
Komlói	290,90	60,19
Pécsi	188,87	41,18
<i>Feketeszén együtt</i>	237,68	50,52
Borsodi	158,47	53,50
Dorogi	175,85	43,07
Középdunántúli	129,74	38,20
Nógrádi	92,32	45,40
Ózdi	234,65	67,98
Tatabányai	142,17	35,06
<i>Barnaszén együtt</i>	152,03	43,42
Mátravidéki	125,39	68,99
Várpalotai	92,24	40,72
<i>Lignit együtt</i>	107,20	51,96
Szén összesen	155,62	45,37

Forrás: Ohrenstein – Orosz 1957.¹⁶⁸ 819. alapján összeállította: Galambos I. 2016.

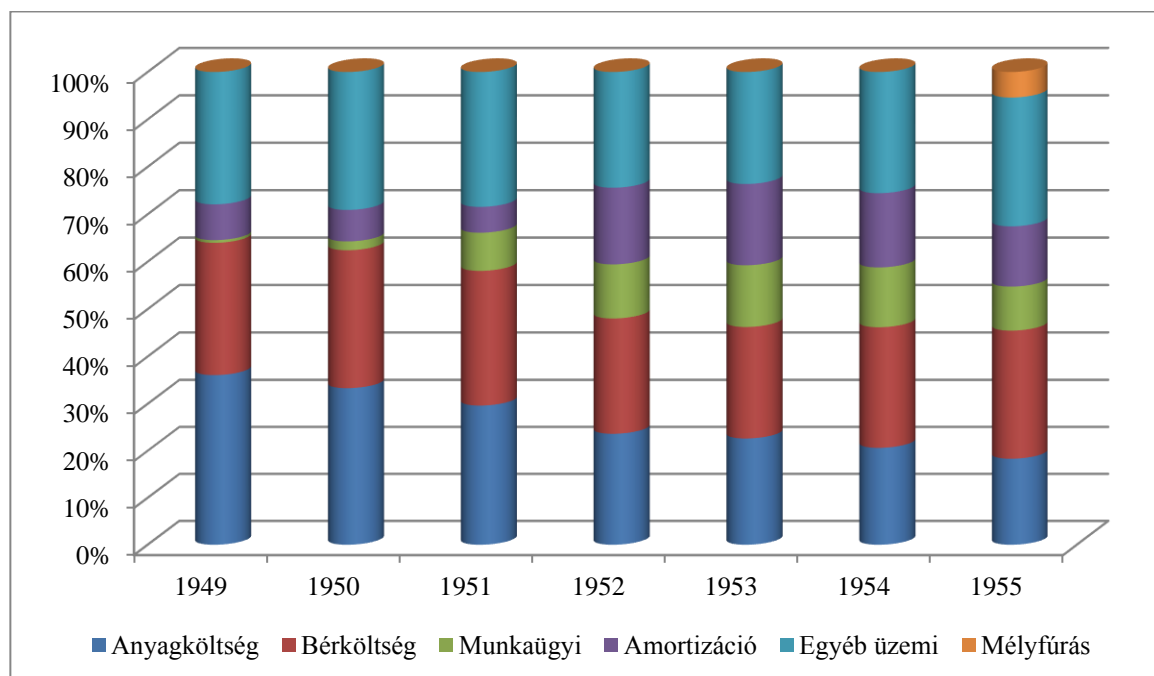
¹⁶⁷ Uo. 340.

¹⁶⁸ Ohrenstein László – Orosz László: Az önköltség, az ár és a gazdaságosság kérdései a bányászatban. In: Statisztikai Szemle 1957. október

Országos összevetésben egy kilotonna szén kitermelése Várpalotán kevesebbe került, mint a többi bányavidéken, egyedül a Nógrádi Szénbányák közelíték meg ebben a mutatóban mért gazdaságosságát. A komlói feketeszen kitermelése majdnem háromszor annyiba került, mint a várpalotaié, ugyanakkor természetesen a fűtőértékben fordított volt a különbség. A Várpalotai Szénbányák jelentőségét még inkább mutatja az egymillió kalóriára vetített önköltségi árak összevetése. Ebben az összehasonlításban a mátravidéki lignithez képest jelentős a különbség Várpalota javára, gazdaságosabban – e mutató szerint – csak Tatabánya és a Középdunántúli Szénbányák tudtak termelni. Várpalota tehát igen fontos volt a hazai ipar számára, még akkor is, ha szén árát mesterségesen alacsonyan tartották. Az 1950-es évektől folyamatosan nőtt az önköltségen belül a munkabér és a munkásjóléti szolgáltatások – munkahelyre szállítás, étkeztetés, szállás –, ez részben a munkáslétszám drámai emelkedése miatt, részben pedig a további munkaerőigény felhajtó hatása révén következett be. (2. ábra)

2. ábra

A szénbányászat 1 tonnára jutó önköltségének megoszlása 1949 és 1955 között

Forrás: Ohrenstein – Orosz 1957. 815. alapján készítette: Galambos I. 2016.

1949-ben gyakorlatilag még alig léteztek az ún. „munkaügyi” költségek és az amortizáció is kezelhető szinten maradt, a kitermelés folyamatos növelése azonban magával hozta új munkásoknak a szénbányákhoz irányítását. Ezeket a munkásokat nem lehetett egyből kolonizálni (letelepíteni), nem állt rendelkezésre elegendő lakás és folyamatossá váltak az ellátási nehézségek is. Várpalotára Pápáról is kellett kenyeret hozni,¹⁶⁹ a bányászok jelentős része lakott munkásszállásokon vagy ideiglenes létesítményekben, hiába épült közel hatszor több lakás (135) a városban, mint a megyeszékhelyen (22) 1945 és 1949 között.¹⁷⁰

A hazai szénbányászat 1956-ban már évek óta és egyre növekvő mértékben veszteséges volt (3. táblázat), ráadásul a szén felhasználását sem a lehető leggazdaságosabban oldották meg, a várpalotai adyraló kapacitását 1949 óta nem fejlesztették, így az adydrált – a víztartalom csökkentésével történő kalóriaajavítás – szén mennyisége alig három százalékkal nőtt.¹⁷¹

3. táblázat

A hazai szénbányászat nyereségmutatói tonnánként 1950–1954 között

Év	Tervezett nyereség	Tényleges nyereség/veszteség
1950	5,63	3,22
1951	6,44	-14,58
1952	10,45	-17,23
1953	12,22	-30,10
1954	16,43	-49,85

Forrás: Ohrenstein – Orosz 1957. 815. alapján készítette: Galambos I. 2016.

1950-ben volt az utolsó év a forradalom előtt, amikor az ágazat nyereséget tudott realizálni, 1951-től egyre nagyobb lett a szakadék a terv és a valóság között. 1954-ben a veszteség már elérte a szén árának közel harmadát.

¹⁶⁹ Szűts István Gergely: „Ott van a munkaerő az orruk előtt, csak nem tudják rendben tartani őket” Munkafegyelmi problémák és fegyelmezési eszközök a Várpalotai Szénbányáknál 1950 és 1953 között. In: Bögre Zsuzsa – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* L’ Harmattan, Budapest, 2012. 71.

¹⁷⁰ *Veszprém megye Statisztikai Évkönyve 1956.* KSH Veszprém megyei Igazgatósága, Veszprém, 1957. 179.

¹⁷¹ Orosz László: Az energiagazdálkodás egyes kérdései. In: *Statisztikai Szemle* 1956. január

Az iparosítás kihatott az élet minden területére. 1953-ban a beruházások 67,1 %-át a nehézipar kapta, míg a mezőgazdaság 6,8 %-ot, az élelmiszeripar 0,9 %-ot, a könnyűipar pedig mindössze 0,8 %-ot. 1954-ben ez az arány némileg javult a nehézipar rovására (a nehézipar a befektetések 57,3 %-át kapta). 1955-ben azonban ismét a befektetések 59,8 %-át kapta a nehézipar. 1956-ban a nehéziparba befektetett összeg újra elérte a 65 %-ot. Ennek ára a könnyűipar (0,9 %), a mezőgazdaság (7,1 %), valamint a kommunális és igazgatási feladatok (17,7 %) támogatásának jelentős csökkentése volt, igaz nőtt a kereskedelemre és begyűjtésre fordított összeg.¹⁷²

1956-ban a szénbányászatnak már az első félévben 350.000 tonna, a második félévben pedig további 300.000 tonna túltermelést kellett teljesítenie, hogy az ipar szükségleteivel lépést tudjon tartani, ami csak a bányászok pihenőidejének lerövidítésével, elvonásával és vasárnapi pluszmunkával volt teljesíthető, ami komoly társadalmi feszültségekhez vezetett.

3.4. Várpalota társadalmi sajátosságai

A második világháború előtt az a három település, amelyet 1951-ben egyesítettek (Várpalota nagyközség, Inota és Pétfürdő községek) társadalma igen különböző képet mutatott. Inota egyértelműen agrártelepülés volt, Pétfürdő lakosságának döntő részét pedig elsősorban az 1930-as évektől itt megtelepülő ipari üzemek munkásai és hozzátartozói adták. 1930-ban a község még csak 142 lelket számlált, 1940-re már 1000 főt, a növekedést kizárólag a péti üzemek kolonizált munkásai jelentették.¹⁷³ A későbbi Várpalota három településén a század elején meglévő mintegy öt és félezer lélekről 1956-ra 11065 főre nőtt a népesség. Inota megmaradt jellegzetes agrártelepülésnek 1941-ben az 1107 „mezőgazdasági kereső” közül 720 volt várpalotai és 387 inotai, ám már 60 fő itt is a bányászatból élt.¹⁷⁴

Várpalota, ahol a bányászat 1876 óta volt jelen – 1914-től saját brikettüzemmel –, még 1900-ban is elsősorban agrártelepülésnek számított, a mintegy 2000 földművesre mindössze 54 bányamunkás jutott. 1930-ra a gazdálko-

¹⁷² Uo., 33.; Részletesebben ld 2.sz. táblázat

¹⁷³ Ila Bálint – Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, 1964. (a továbbiakban Ila – Kovacsics i. m.) 322.

¹⁷⁴ Uo.

dók és hozzátartozóik száma már érezhetően csökkent (1809), a bányamunkásoké viszont közel kilencszeresére növekedett (446 főre nőtt).

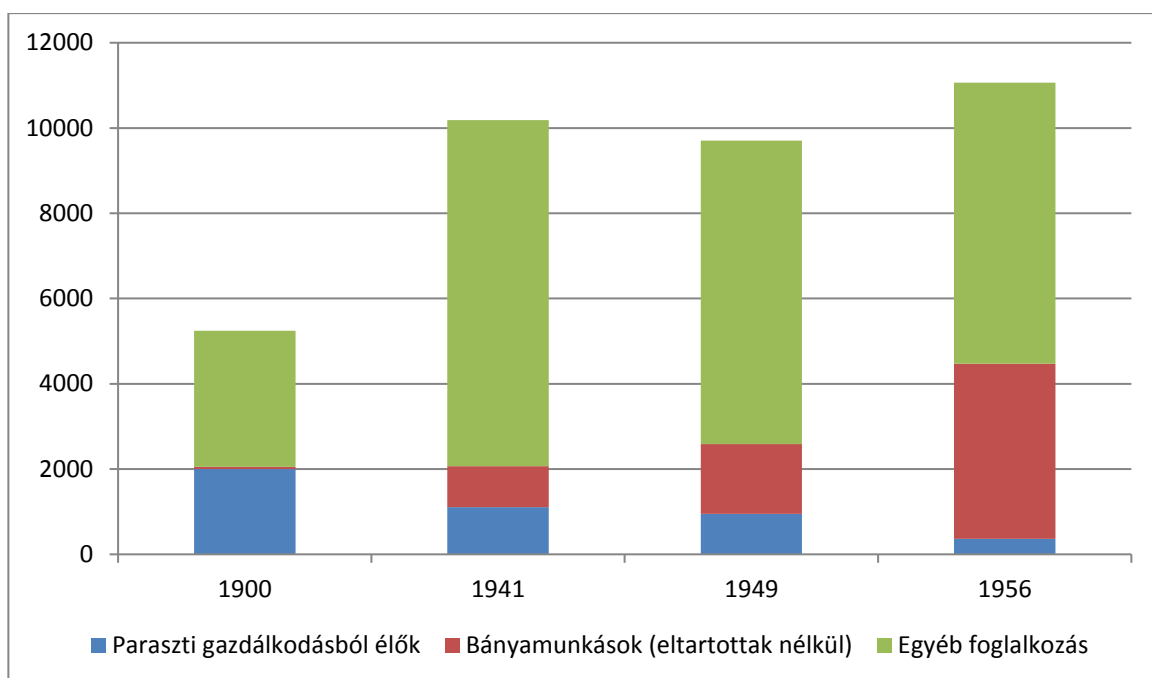
Az iparosítás, azaz jórészt a szénbánya külszínfejtései, illetve a péti ipartelegek növekvő salakterének következtében már az 1940-es évek végére jelentősen csökkent a Várpalota határában művelhető föld nagysága. Emellett az 1950-es évek nagyberuházásai – inotai Alumíniumkohó, November 7. Hőerőmű, Péti Nitrogén és a Várpalotai Szénbányák terjeszkedése folytán további területek kerültek ki a mezőgazdasági művelés alól. 1930-ban még 9918 kataszteri hold volt a Várpalota határában (Inota nélkül) nyilvántartott földterület, ebből 3274 kataszteri hold szántó, 2565 kataszteri hold legelő, 1879 kataszteri hold rét a többi erdő, szőlő, kert és nádas, illetve terméketlen terület. 1958-ban Várpalota határában 5353 kataszteri hold volt a földterület, Inotával együtt! Szíj Rezső, Várpalota történetének elismert kutatója az iparosítás említett hatásán kívül annak tulajdonítja még, hogy jelentős területek kerültek elcsatolásra a településtől, különösen a küngösi állami gazdaság sajátított ki sok földet. A több mint 5000 kataszteri holdból ugyanakkor 1956-ban mindössze 3051 kataszteri hold került művelés alá, holott 1944-ben Várpalota nagyközségben csak a szántó területe is nagyobb (3274 kataszteri hold) volt, talán ennek egyik fő magyarázata lehet a mezőgazdaságból élők számának drámai csökkenése (számuk 1958-ra a század eleji 2000 főről mintegy 360 főre csökkent). A következő ábra jól mutatja a paraszti gazdálkodásból élők arányának rohamos csökkenését, amely különösen a szocialista iparosítás időszakában gyorsult fel.¹⁷⁵ (3. ábra)

3. ábra

A paraszti gazdálkodásból, bányászatból és egyéb foglalkozásból élők arányának változása 1900 és 1956 között

---

¹⁷⁵ Szíj 1997. 132.

Forrás: KSH¹⁷⁶, Szij 1997; Kiss 1990.¹⁷⁷ adatai alapján készítette: Galambos I. 2016

A megyei városok közül területre Várpalota volt a legnagyobb¹⁷⁸, népességre tekintve (11065 fő) pedig a legkisebb¹⁷⁹ volt a megyei városok sorában és az egyetlen, ahol a férfiak száma meghaladta a nőkéét.¹⁸⁰ 1949 és 1960 között a lakosság száma egyedülálló módon 91,5 százalékkal nőtt.¹⁸¹ A háború előtti társadalmi rétegződés egy csapásra megváltozott. A bánya és az egyéb iparvállalatok addig sem lebecsülhető jelentősége megnőtt, a hajdan tekintélyes palotai, többnyire gazdálkodó familiák kisebbségbe kerültek az új lakosokkal szemben, bár 1956-ban a várpalotai földek többsége még az ő tulajdonukban volt. (4. ábra)

4. ábra

Birtokviszonyok Várpalotán 1955-ben

¹⁷⁶ Ila – Kovacsics i. m. 322.

¹⁷⁷ Kiss i. m.

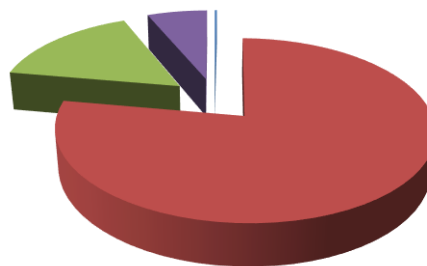
¹⁷⁸ 94,7 km²

¹⁷⁹ 11065 lakos, 5805 férfi és 5260 nő

¹⁸⁰ *Veszprém megye Statisztikai Évkönyve 1956*. KSH Veszprém megyei Igazgatósága, Veszprém, 1957

¹⁸¹ Bakos Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. MTA, Budapest, 1986. 59.

Birtokviszonyok Várpalotán 1955-ben

- Termelőszövetkezet tulajdonában
- Egyéni gazdálkodók tulajdonában
- Egyéni gazdálkodók által bérelt állami tartalék
- Állami tartalék (a bérelt földeken kívül)

Forrás: Várpalota Város 1956. február 20-ai tanácsülési jegyzőkönyve¹⁸² alapján készítette Galambos István 2016.

A szocialista ideológia és hazai megvalósítói természetesen létében fenyegették a két világháború között, sőt a második világháború alatt is virágzó hitéletet. A háború alatt a várpalotai esperes-plébános, dr. Steixner Antalnak¹⁸³ köszönhetően Pétfürdő önálló plébániát kapott és megépült a Szent László templom is. A katolicizmusra és az egyéb keresztény felekezetekre kétségkívül az egyházi iskolák államosítása mérte a legfőbb csapást. Várpalotán a római katolikus iskola mellett a XIX. századtól római katolikus leányiskola is működött, illetve az evangélikus, valamint a református felekezetnek is volt saját iskolája. Az államosítást követően két állami iskola, egy fiú- és egy leányiskola jelentette az alapfokú oktatást,¹⁸⁴ melynek egyik alig titkolt célja a vallásosság visszaszorítása volt. A vallás- és egyházellenesség a szocializmus egyik alapvonása volt, bár ezt a pártfunkcionáriusok időnként igyekeztek letagadni Várpalotán is.¹⁸⁵ A gyermekeiket hittanra, templomba járató családokat nem egyszer zaklatták, hiszen a vallásüldözés

¹⁸² MNL VeML XXIII. 626.a. Várpalota Városi Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1956. február 20-ai tanácsülési jegyzőkönyv.

¹⁸³ Dr. Steixner Antal (1902-1987) vö. Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I., Lämpás Kiadó, Abaliget, 1992, 458. o.

¹⁸⁴ Pacsuné Fodor Sára: A várpalotai iskolák története. A legrégebbi időktől 1948-ig, Veszprém, 1991, 63. o.

¹⁸⁵ A bányász-üzemi párttitkára ugyan hangsúlyozta, a vallásgyakorlás szabad, ugyanakkor egy hat gyermekes családját arra figyelmeztetett, nem jó, hogy nem tud szakítani a vallással, amely a nép ópiuma. (A bányász-feleség válasza egyébként az volt, „Ha magának baja van, maga is csak azt mondja, jaj Istenem, nem pedig azt, jaj Sztálinom!”) Özv. Galambos Józsefné szóbeli közlése. G.I.

ugyanakkor állami politikai gyakorlat volt, ami a szocializmus egyik legvisszataszítóbb vonása. Lenin a vallást „nem ismerte el magánéleti kategóriaként sem, a vallás elleni küzdelmet az *osztályharc részeként* fogta fel.”¹⁸⁶ A hatalom birtokosai nem mondták ki nyíltan, hogy a vallásgyakorlás tilos – a helyi pártfunkcionáriusok azért sugalmazták –, de minden eszközzel igyekeztek a híveket elrettenteni, melynek mindenki számára érthető jelei voltak a katolikus szervezetek feloszlátása, a szerzetesek üldözése, a középiskolákban tartott házkutatások sora, a diákok zaklatása és bántalmazása és a törvénysértések talán legkirívóbb példája, a Mindszenty-per.¹⁸⁷ A második proletárdiktatúra vallás-, de mindenekelőtt katolikus ellenessége nem maradhatott kétséges a várpalotaiak számára sem, miután a közeli Hajmáskér plébánosát, dr. Varga Ferencet – akit Rákosi Mátyás magához rendelt és utasított „A Kereszt” című, békepapság szolgálatában álló, a katolicizmus megosztását célzó lap létrehozására – az országból való menekülése közben a határőrök halálosan megsebesítették.¹⁸⁸ Sokan megdöbbentek, amikor Várpalota esperes-plébánosát, dr. Steixner Antalt elhurcolták, majd koholt – valuta-visszaélésről szóló – vádak alapján 1952 nyarán két és fél évre börtönre ítélték.¹⁸⁹ 1955. október 6-án este Zsédely Antal¹⁹⁰ pétfürdői plébánost is elhurcolták, és államellenes összeesküvéssel megvádolva a csolnoki rabmunkatáborban dolgoztatták, ahonnan csak az 1956-os forradalomnak köszönhetően szabadult.¹⁹¹

1945 után a tényleges hatalmat – szovjet akaratból és segítséggel – a többi párt felszámolása előtt is a kommunista párt gyakorolta. A szovjet megszállók által támogatott hatalom és a magyar társadalom döntő hányada között három lényegi kérdésben – a keresztény hagyományokhoz és kultúrkörhöz való, illetve magántulajdonhoz való ragaszkodásban és a függetlenség óhajításában – fokozódó ellentét bontakozott ki.¹⁹² A hatalom tehát mindent megtett a vallásosság visszaszorítására. Várpalotán 1955-ben a nevelők több mint 50 %-a vett részt politikai oktatásban, a város területén 39 DISZ szervezet működött mintegy 2400 taggal, a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetségnek pedig 864 tagja volt, és ugyanebben

¹⁸⁶ Kahler 2005, 105. o.

¹⁸⁷ Kahler 1999, 283. o.

¹⁸⁸ Hetényi i.m. 466. o.

¹⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-101925

¹⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-140095; V-140095/1.

¹⁹¹ A csolnoki munkatáborról bővebben: Marschal Adrienn: Munkatáborok Magyarországon. Csolnok. Egy bányamunkatábor létrehozása és 1956-os megszűnése. In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): A vidék forradalma – 1956, tanulmánykötet, TITE, Budapest, 2012, 122-131.

¹⁹² M. Kiss 2012. 15-16. o.

az évben nevezték át az utcákat is – a Szent Imre útból Vörös október út, a Szent István útból pedig Felszabadulás útja lett –, talán így akarván felszámolni a kereszténység, a katolicizmus utolsó hitt emlékeit. Mindezek ellenére az 1956/57-es tanévben a „hittanra beiratkozott tanulók száma 519 volt. Az ellenőrzés területén mutatkoztak ugyan hiányosságok, ezért történhetett meg az, hogy a hittanórán a tanév első felében többen jelentek meg, mint amennyien beiratkoztak.”¹⁹³ A megfélemlítés tehát nyilvánvaló, ahogy az is, mindezek ellenére a szülők jelentős része fontosnak tartotta a hitoktatást, bár nem mindenki merté beírni gyermekét.

A várpalotai szénmedencére fokozatosan és ráépülő ipar, a várpalotai iparvállalatok munkások ezreit vonzották, sőt rabmunkások és bányász-katonák százait kényszerítették, rendelték a városba, így a lélekszám néhány év alatt a többszörösére nőtt. 1951. december 1-jével a Népgazdasági Tanács titkos határozatában (407/21/1951) létrehozta a Közérdekű Munkák Igazgatóságát (KÖMI), amit a „népgazdaság érdeke egyrészt és a büntetés-végrehajtási szempont másrészt” kívánt meg, a Tanács elsősorban az építőipart, a gyáripart, a kőbányászatot és a mezőgazdaságot¹⁹⁴ akarta ellátni ingyen munkaerővel, azaz „letartóztatottakkal” (nem csak elítéltekkel). Az Országos Tervhivatal az inotai erőmű földmunkáihoz 500 foglyot irányzott elő, barakkokban elhelyezve.¹⁹⁵ A nagyarányú iparosítás miatt eszközölt beruházások miatt a tiszalöki erőmű építéséhez 500, az Épület-elemgyárba 1000, a kazincbarcikai építkezésekhez pedig mintegy 2500 személy letartóztatása vált szükségessé!¹⁹⁶ 1953-tól a KÖMI már a bányákba is küldte a foglyokat. 1953-ban Várpalotán a bányákon kívül az inotai üzemekben 2100 fogoly foglalkoztatását irányozták elő. A politikai elítéltek Várpalotán a Cseriaknában¹⁹⁷ dolgoztak. „Ez az akna Várpalota községtől délnyugatra kb. 2 Km-re egy erdei tisztáson többszörös drótkerítésekkel és őrtornyokkal körülvett, reflektorokkal megvilágított tábor volt. Barakkjait kisebb ítéletesek építették. Maga az

¹⁹³ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém megyei Levéltára (a továbbiakban MNL VeML) XXIII. 626. Várpalota Városi Tanács 1956. február 20-ai jegyzőkönyve

¹⁹⁴ Solt Pál (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* I. KJK, Budapest, 1992, 335–338.

¹⁹⁵ T. Varga György: *Adalékok a börtönügy és rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000-2004*. Történelmi Hivatal, Budapest, 2002, 164.

¹⁹⁶ Uo. 168.

¹⁹⁷ A forrásokban „Cser-akna”, illetve „Cser-mező” néven is említették.

akna lejárata a tábor északkeleti sarkában volt.”¹⁹⁸ A rabmunka körülményeibe bepillantást enged egy politikai elítélt visszaemlékezése. „A bányákban 1952. óta dolgoztak rabok. A rabtábor jellegzetes büntetés-végrehajtási létesítmény volt. Öt méter magas, kettős szögesdrótkerítés vette körül, a négy sarkán magas őrtornyokkal, bennük éjjel-nappal géppisztolyos őrseggel, fényszórókkal, a két kerítés között nyomsávval. Éjszakánként is nappali világosság árasztotta el a tábort, kutyás őrök járták a tábor környékét. A kerítés megközelítése tilos volt, első figyelmeztetés után lőttek. A táborra büntetés-végrehajtási őrök (fegyőrök) vigyáztak, csak a politikai tiszt volt ÁVH-s. A tábor létszáma 800-1000 fő között változott. Pár tucat köztörvényes kivételével mindenki politikai volt. Bár az élet nem volt könnyű, összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a börtönben. Rabok a táborban szabadon járhattak, csak sötétedés után kellett a barakkokban tartózkodni, szemben a börtönrel, ahol a cellát nem hagyhattuk el. Az élelmezés minősége rossz volt ugyan, de napi 1500 kalóriamennyiséget osztottak ki, tekintettel a nehéz fizikai munkára. Nem kellett állandóan éhezni. Normában dolgoztunk, mely műszakonként egy személyre 74 métermázsra volt, nagyon magas. Politikailag megbízhatónak tekintett civil bányászokkal dolgoztunk együtt, ők tanítottak meg bennünket a bányaművelésre. A rabok két aknán, az 5 km távolságban lévő Ernőmezőn és a közeli Csermezőn dolgoztak. Az Ernőmezőre földalatti vágatokon lehetett eljutni, egy óráig tartott az út oda, egy óra vissza, plusz 8 órás műszakonkénti munkaidő. Én Várpalotán 1953. július és 1955. decembere között mindig az Ernőmezőn és mindig szénfalán dolgoztam. [...] A várpalotai szén valójában 3400-3500 kalóriás lignit, tehát a leggyengébb minőségű szén. A termelés akkor még nem volt megfelelően gépesítve, a fő munkaeszköz a csákány és a szivlapát volt, a fizikai erőfeszítés döntő szerepet játszott. Sújtólég nem volt ugyan, de omlás, vízbetörés elég gyakran, többen meghaltak a rabok közül. Történtek súlyosabb balesetek, nekem például eltört a balkönyököm. Három műszakban dolgoztunk, ahogyan a bányában szokásos. Teljesítménybérben dolgoztunk, és fizetést is kaptunk, a civil bányászokhoz hasonlóan. A különbség az volt, hogy a rabok fizetésének kb. 90 %-át különféle jogcímenként levonták. A munkabér 50 %-át „rabtartás” címen vonták le. 40 %-ot az élelmezésünk ürügyén tartottak vissza, utóbb

¹⁹⁸ Szakály János egykori politikai elítélt, várpalotai rabmunkás visszaemlékezése. London, 1980. (A továbbiakban Szakály i. m.) A visszaemlékezés megtalálható a várpalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.

3 %-os úgynevezett „agglegény adót” is levontak a nőtlen raboktól. Más szóval, gyakorlatilag ingyen dolgoztunk.”¹⁹⁹ A széntermelés fokozása érdekében még nőket²⁰⁰ is nagy számban dolgoztattak a föld alatt „nehéz, nőknek nem való munkákon”, köztük pesti utcalányokat, akik a bányászokat „apafej”-nek hívták. Jelenlétük arra készítetett számos bányász-feleséget, hogy ők is a bányában vállaljanak munkát.²⁰¹ A rabmunkások élete a várpalotai bányában azonban mégsem volt elviselhetetlen, különösen Márianosztrához képest, hiszen több élelemhez jutottak és jó viszony alakult ki köztük és civil bányászok között,²⁰² ami – a csolnoki rab-bánya példájához hasonlóan – az örökről nem volt elmondható. A norma teljesítése, még inkább többleteljesítése esetén a rabok bizonyos kedvezményeket is kaptak, minden „100% feletti 2% után egy napot elengedtek a letöltendő időből”, illetve „hosszabb beszélő idő volt megengedve”, több levelet írhattak, több csomagot kaphattak.²⁰³

Az internálás intézménye 1953-ban az 1034/1953. (VII. 26) számú minisztertanácsi határozattal megszűnt, ám Várpalotán továbbra is szükség volt a munkáskézre. A Néphadsereg ezért hozott létre egy tábort „bányász-katonák” számára és továbbra is foglalkoztattak elítélteket. Bakos Miklós adatai szerint Várpalotán mintegy 700 elítélt és 600 bányászkatona volt,²⁰⁴ a büntetésvégrehajtás statisztikáit közlő Horváth Miklós viszont 1956. október 1-én már csak 131 politikai elítélt volt a táborban, 87 őrrrel, akik 7 karabéllyal, 6 golyószóval, 2 géppuskával, 11 kispuskával, 99 géppisztollyal, mintegy 31 pisztollyal és 30 könnygránáttal rendelkeztek.²⁰⁵ A bányamunkára beosztott sorkatonák a 11. önálló bányász zászlóaljnál (Pf. 1211) teljesítettek szolgálatot. 1956 októberében 700 elítélt és 600 bányászkatona volt Várpalotán.²⁰⁶ A bányász katonai állomány létszáma az alakulat politikai tisztje, Mátrác Árpád szerint 908-920 között volt.²⁰⁷

¹⁹⁹ Vass Vilmos életútja. Forrás: <http://hethathatar.hu/hethatar/?p=31462> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 9.)

²⁰⁰ Szakály i. m.

²⁰¹ Özv. Galambos Józsefné közlése.

²⁰² Marschal Adrienn: *Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében. Csolnok, Oroszlány, Tata-bánya*. PhD értekezés, Ined. 2016. 113.

²⁰³ Szakály i. m.

²⁰⁴ Bakos i.m.59.

²⁰⁵ Horváth Miklós: *A Belügyminisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnokság és alárendelt szervezetei tevékenységének vizsgálata (1956. október 23-1956. november 4.)* Ined. (kézirat) 1998. 92. Ezúton is megköszönöm a szerzőnek a tanulmány rendelkezésemre bocsátását.

²⁰⁶ Bakos i.m. 59.

²⁰⁷ Idézi: Fakász i. m. 66.

Várpalotán 1953 és 1955 között 180 legényszállói és 192 munkásszállói férőhelyet létesítettek, ugyanakkor a kórház 97 ággyal, a Palotaszálló pedig 26 szobával bővült. Emellett a péti Nitrogénművek legényszállója is 220 új férőhelyet kapott.²⁰⁸ A munkások és alkalmazottak száma 1956-ra a szénbányáknál elérte az 5042 főt, míg a November 7. Hőerőműben 975-en, a Péti Nitrogénművekben 1879-en, a Péti Kőolajipari Vállalatnál 473-an, míg az Inotai Alumíniumkohóban 1217-en dolgoztak, ami csupán az 1953-as viszonyokhoz képest is jelentős létszámgyarapodást mutat. Ha összeadjuk a legnagyobb várpalotai iparvállalatokban 1956-ban dolgozók számát megközelítőleg 9719-et kapunk, ezek döntő része férfi volt. 1953 és 1956 között a várpalotai iparvállalatoknál az átlagos havi keresetek is növekedtek némileg, bár a bányászok 1955-ben átlagosan kevesebb bért kaptak, mint egy évvel korábban.²⁰⁹

A betelepülők jelentős része gyökértelen volt Várpalotán, legényszállásokon, munkásszállásokon lakott. Javarészüket természetesen fiatalember volt, akiket munkásként a bánya vagy az egyéb iparvállalatok foglalkoztattak. Az hőerőmű mellett állandó lakhelyül szolgáló barakkok álltak, Inotán új lakótelep (a készenléti) épült, mindez a szocialista komfort követelményeinek megfelelően, de a lakók elvárásaitól messze elmaradva. A családos bányászoknak az alsóvárosban egész utcákat építettek, de még így is sokan éltek a munkásszállásokon, korántsem kiváló körülmények között. A Kossuth Szálló lakói például nem beszélhettek túlzott kényelemről. Az 1956. február 20-ai tanácsülésen felvetődött, hogy a szálló lakóinak „télén is hideg vízben kell fürödni és hidegek a szobák (...), ha megbetegednek legfeljebb 2 napig tartja otthon őket az orvos, s utána dolgozni kell menni, ha meggyógyult, ha nem.”²¹⁰

Sajtós Józsefné ugyanezen a tanácsülésen felvetette, hogy „Panaszkodnak a dolgozók, hogy hideg a kultúrotthon, Leitner elvtárs elmondása szerint rossz a központi fűtés berendezés, melynek megjavítása nagyobb összegbe kerülne...”²¹¹ De nem csak a tél okozott a városnak és a városiaknak gondokat. A február 20-i ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy „Várpalotán állandó jellegű nyári tábort nem lehet létesíteni, ennek oka (...), az iskola udvarok teljesen csupaszok, sőt egyik

²⁰⁸ *Veszprém megye legfontosabb statisztikai adatai* 1956, KSH Veszprém Megyei Igazgatósága, 1957, 39.

²⁰⁹ Uo., 67., ld. 1. sz. táblázat

²¹⁰ MNL VeML XXIII. 626.a Várpalota város tanácsülési jegyzőkönyvek 1956. évben 3-5., 3. kötet, 1956. február 20-i jegyzőkönyv, 6.

²¹¹ Uo., 9.

iskolának nincs is udvara, szóba került, hogy az erdőben létesítsünk nyári tábort, azt azonban mindenki tudja, hogy az erdő részek állandó gyakorlatozás alatt vannak, s így még a kirándulás is igen körülményes...²¹² Nyári tábor helyett viszont a diákok részt vehettek a „harc az ötösökért mozgalomban”, melynek keretében „minden ötösre felelő tanulónak ki tesszük a nevét a faliújságra”²¹³ [Betűhíven idéztem. G. I.] A hanyag, nem törődöm szülők ellen bűnvádi eljárás indult. 1955-ben három esetben. A „paraszti fiatalok”, a Szabad Föld téli estéken szórakozhattak vagy erősíthették a József Attila szavaló mozgalmat.²¹⁴ Emellett viszont 1956 őszére Veszprém megyében is komoly fennakadásokat okozott a vasúti közlekedésben a szénhiány, a fővonalakon csak egy távolsági és egy gyorsmotor vonatpár közlekedhetett naponta.²¹⁵

---

²¹² Uo. 6.

²¹³ Uo. 7-8.

²¹⁴ Uo. 8.

²¹⁵ A MÁV közleménye a szénhiány miatti korlátozásokról. In: *Szabad Nép* 1956. szeptember 2.

4. Az események menete – Az 1956-os forradalom és szabadságharc történései Várpalotán

4.1. Vihar előtt – A forradalom közvetlen előzményei

1955 áprilisában a szovjetek menesztették Nagy Imrét és Hegedüs András lett a miniszterelnök. Nagy Imrét egyetemi katedrájától, akadémiai és párttagságától egyaránt megfosztották, decemberben pedig már a Pártból is kizárták. Az ország, de a Nagy Imrével szimpatizáló kommunisták is, nehezen viselték a viszonylagos enyhülés után az újabb szigort. A közvélemény teljeséggel megalapozatlanul ugyan, ám annál makacsabban remélni kezdte a szovjet csapatok kivonását tekintettel arra, hogy az 1955. május 15-én megkötött osztrák államszerződésnek köszönhetően a szovjetek (és a nyugati szövetségesek egyaránt) kivonták erőiket Ausztriából. Ez csalfa reményeket keltett az országban, mivel a békeszerződés a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának fő indokaként az Ausztria felé történő felvonulás biztosítását hozta fel. Nagy Imre és köre az 1953-as kormányprogramja végrehajtásától remélte a politikai válság és a gazdasági nehézségek kezelését. A pártvezetés tétlenségét és az események eszkalálódását látva attól tartott, hogy vissza kell térni az 1947-es, sőt talán az 1945-ös politikai modellhez.²¹⁶ Az előbbi néhány polgári politikus bevonását jelentette volna a kormányba, míg az utóbbi a többpártrendszer ismételt bevezetését.

A szovjet csapatok Magyarországon tartózkodása 1956 októberéig nemzetközi szinten jogilag nem lett rendezve.²¹⁷ 1956 júliusában Andropov, a Szovjetunió Budapesti nagykövete Székesfehérvárott tájékoztatta a szovjet parancsnokokat, hogy „előfordulhat, hogy a magyar vezetés a mi segítségünket fogja kérni”.²¹⁸

Ilyesfajta kivonulási terv természetesen a szovjetek részéről nem készült, ugyanakkor a szovjet hadsereg 1956 nyarán már komolyan foglalkozott egy esetleges magyar felkelés lehetőségével és tervet dolgozott ki annak a magyar erővel közös leverésére.²¹⁹ A Honvédelmi Tanács már 1954-ben karhatalmi riadóterv elké-

²¹⁶ M. Kiss Sándor: Ceruzarajz Nagy Imréről. In: *Korunk* 2003. (3/14) 12.

²¹⁷ Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003 (a továbbiakban Horváth 2003), 41.

²¹⁸ Idézi: Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Veszprém, 2001. 9.

²¹⁹ Horváth 2003. 45.

szítését javasolta az egész ország területére vonatkozóan, amely a magyar karhatalmi erők, valamint a Néphadsereg együttműködésén alapul. Ezeket az előkészületeket a szovjetek is elégtelennek tarthatták, így az 1955 szeptemberében felállított szovjet Különleges Hadtest 1956 júliusában már rendelkezett a katonai beavatkozás terveivel.²²⁰ A Különleges Hadtest alárendeltségében volt a 2. gépesített gárdahadosztály (melynek parancsnoksága Kecskeméten, helyőrségei Szolnokon, Cegléden, Sárbogárdon, Kecskeméten és Székesfehérvárott voltak), a 17. gépesített gárdahadosztály (aminek a parancsnoksága Szombathelyre települt, helyőrségei pedig Győrött, Kőszegen, Körmenden, Szombathelyen és Hajmáskéren voltak). A Különleges Hadtesthez tartozott továbbá két repülőhadosztály (a 195. vadász és a 177. bombázó hadosztály), a 20. pontonos hidászezred, valamint légvédelmi, tüzér- és hadtápegységek.²²¹ Andropov budapesti szovjet nagykövet már 1956. június 26-ai jelentésében már azt írta, hogy „érezhetően fokozódott az ellenséges erők nyomása”.²²² Anasztasz Ivanovics Mikojan²²³ 1956 nyarán²²⁴ pedig azt jelentette Moszkvába, hogy az Írószövetség, sőt a szovjet típusú hatalomgyakorlás fontos eszköze, „a sajtó és a rádió kikerült a K[özponti] V[ezetőség] ellenőrzése alól.”²²⁵

1955. március 25-én a Kossuth Klubban megalakult a Petőfi Kör,²²⁶ amely vitanapokat rendezett, ezek nagy hatással voltak főként az értelmiségiekre. Az eredetileg talán a felgyülemlett feszültségek kibeszélésére létrehozott és működni hagyott Petőfi Kör hamarosan túllépte a neki szánt kereteket, ezért ellensúlyozására a párt vezetői jól előkészített viták, azaz ál-viták megrendezését tartották szükségesnek. Ezeket a vitának álcázott feszültség levezető propagandatalálkozókat az egyetemeken, illetve a Hazafias Népfront szervezésében „értelmiségi ankétok”

²²⁰ Horváth 2003. 45.

²²¹ Horváth 2003. 43.

²²² Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. (a továbbiakban Szereda – Sztikalin) 33.

²²³ A Szovjetunió Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese, majd első helyettese. Szereda – Sztikalin 324.

²²⁴ Mikojan 1956. július 13. és 21. között járt Budapesten és megbeszélést folytatott a magyar párt- és kormányvezetőkkel. Szereda – Sztikalin 46.

²²⁵ Mikojan szigorúan titkos távirata Budapestről 1956. július 14-én. Közli: Szereda – Sztikalin 41.

²²⁶ A maroknyi értelmiségi spontán kezdeményezését egy társadalmi kérdéseket megbeszélő vitakör megalakítására, a DISZ vezetői „mederbe” kívánták terelni, ezért a DISZ budapesti bizottsága által kijelölt tagokból a Kossuth Klubban 1955. március 25-én megalakult a Petőfi Kör. A kör élére Tánzosz Gábort nevezték ki, aki a vártnál sokkal szabadabb fórumot teremtett. A Petőfi Kör vitái azonban csak 1956 tavaszán-nyarán váltak országosan ismertté. Hegedűs B. András - Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I.* Kelenföld Kiadó-ELTE, Budapest, 1989. 9-11.

keretében rendezték meg. 1956. október 15-én Veszprémben is volt egy ilyen „ankét” az egyetem E épületének kamaratermében. Ezen az értekezleten mondta ki bátran Brusznai Árpád középiskolai tanár, a későbbi forradalom mártírja: „Funkcionárius-kérdés nincs. Viszont van gyilkos-kérdés, kártevő-kérdés, szélhámós-kérdés és sarlatán-kérdés. [...] A gyilkosokat és kártevőket meg kell büntetni...”²²⁷, ezzel jól jellemezve a közhangulatot.²²⁸ A közhangulat hatásaként Nagy Imre támogatói is aktívabbak lettek, tíz nappal a forradalom kitörése előtt még a Párt is visszavette tagjai közé.

Azt az erjedést, melynek igazi erejét Rajk László október 6-ai ünnepélyes újratemetése mutatta meg, tévedés lenne kizárólag Hruscsovnak a Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusán elhangzott beszédéhez kötni, de kétségtelen, hogy komoly hatással volt főként a hazai kommunista párton belüli folyamatokra. Október 16-án a szegedi egyetemen létrejött az első a párttól független ifjúsági szervezet, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ), példájukat az ország nagyobb egyetemeinek a hallgatói követték, október 22-én éjszaka pedig a budapesti Műegyetem diákjai 16 pontban foglalták össze követeléseiket, az első helyen szerepelt a szovjet csapatok kivonása, de a követelések között volt új kormány alakítása Nagy Imre vezetésével, választások általános és titkos választójog alapján, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály felelősségre vonása, a tervgazdálkodás revíziója, a bérek és árak rendezése, a parasztság üldözésének megszüntetése, a Kossuth-címer visszaállítása, a Sztálin-szobor lebontása, március 15-e és október 6-a nemzeti ünneppé nyilvánítása, továbbá „az összes politikai és gazdasági pereknek független bíróságon való felülvizsgálata.”²²⁹ A műegyetemisták arról is határoztak, hogy részt vesznek a 23-án délutánra a lengyelországi változások²³⁰ mellett hirdetett rokonszenvtüntetésen. A délután háromkor kezdő-

²²⁷ Izsák Erika: Értelmiségi ankét Veszprémben. In: *Veszprém Megyei Népiújság* 1956. október 14.

²²⁸ Az állambiztonság által összeállított Veszprém megyei monográfia Brusznai szavait másképpen idézi: „Funkcionárius-kérdés nincs, csak szadista kérdés, gyilkos kérdés” ÁBTL 3.1.9 V-150379.

²²⁹ Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5.* Zrínyi, Budapest, 1991. (a továbbiakban Izsák et al. 1991.) 16.

²³⁰ Az „1956. október 23-i budapesti felvonulás a lengyel Október melletti szolidaritási tüntetésként indult - a magyar sajtó épp aznap tette közzé Wladyslaw Gomulka, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Központi Bizottsága frissen megválasztott, új első titkárának a párt 8. plenumán elmondott híres beszédét –, s ezt jelképezte – mint helyszín – a Petőfi- és a Bem-szobor, illetve a sajátos jelszó, amely tömören fejezte ki a magyarok követelését: >>Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat!<<” Tischler János: A lengyel Október és az 56-os magyar forradalom kölcsönhatása. In: Bak János (szerk.): *Évkönyv 1996/1997 Az 1956-os forradalom a világpolitiká-*

dött tüntetés hamarosan több tízezres tömeget vonzott és végül nemzeti forradalommal vált, amely békésen indult, ám a rezsim kétségbeesett és kapkodó intézkedései és a karhatalmi erők fegyverhasználata nyomán lett fegyveres forradalom. Készültek ugyan tervek egy esetleges rendszerellenes felkelés felszámolására, ám ezek a gyakorlatban használhatatlannak bizonyultak. „Október 23 előtt ugyanis, bár a Vezérkarnak és a csapatoknak is volt karhatalmi riadóterve, mégis előkészületek a karhatalmi feladatok ellátására sem a Minisztériumban, sem a csapatoknál nem folytak. Karhatalmi riadó gyakorlatokat nem szerveztek. A Vezérkar karhatalmi riadótervét – papíron – összehangolták a belső karhatalom egységeinek tervével, azonban gyakorlatilag az együttműködés biztosítására megfelelő intézkedéseket nem tettek.” – mutatott rá a Honvédelmi Minisztérium Titkárság 1957-ben készült összefoglaló jelentése.²³¹ A karhatalmi riadóterv a BM Karhatalom és a budapesti katonai akadémiák hallgatóiból szervezendő karhatalmi egységek bevetésével számolt. A Néphadsereg folyamatban lévő átszervezése miatt azonban jelentősen csökkent a fővárosban lévő katonai egységek létszáma, a tervekben szereplő három karhatalmi századból, amelyeket a katonai felsőoktatási intézményeknek kellett volna kiállítani, csupán kettő állt rendelkezésre, ilyen körülmények között döntött a párt a magyar katonai erők bevetéséről. Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése, a statárium bevezetése ugyanis már kevésnek bizonyult a krízis kezelésére, ezért a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége elhatározta a munkásság felfegyverzését és a szovjet katonai erők segítségül hívását, a Magyar Néphadsereg alakulatainak bevetését, egyidejűleg „Katonai Bizottságot állítottak fel, amelynek tagjai október 24-én hajnalban megjelentek a Honvédelmi Minisztériumban és kisebb-nagyobb részükben október 30-ig ott is tartózkodtak.” A Katonai Bizottságnak kellett megvalósítani a Néphadsereg karhatalmi mozgásba hozásáról, a szovjet csapatok és magyar erők alkalmazásának összehangolásáról és a munkásság felfegyverzéséről (amelynek megvalósítására a KV. mellett működő külön törzset hoztak létre Czinege Lajos vezetésével) szóló párthatározatokat.²³² Másnap 24-én kora hajnalban Budapesten megalakult a párt teljhatalom-

---

ban. Nemzetközi konferencia, Budapest, 1996. szeptember 26-29. 1956-os Intézet, Budapest, 1997. 118.

²³¹ A MN szerepéről az 1956. október–novemberi ellenforradalomban. A HM Titkárság összefoglaló jelentése. 1957. október 25. Közli: Kahler – M. Kiss 2006. 82.

²³² Uo. 84.

mal felruházott Katonai Bizottsága, melynek elnöke előbb Kovács István²³³, majd a Központi Vezetőség október 25-én tartott ülésén az ő javaslatára Apró Antal lett.²³⁴ Hajnali kettő és három között már tűzparancs volt érvényben. Vidéken a tűzparancs kiadásának joga a belügyi, katonai egység parancsnoka felé a párt megyei első titkárait illette – amit bizonyítanak a debreceni²³⁵ és némileg a várpalotai események is –,²³⁶ ugyanakkor a fegyverhasználatot a helyben intézkedő legmagasabb rangú parancsnoknak kellett elrendelni. Várpalotán Ligmann Károly a várpalotai pártbizottság másodtitkára – Veszprémből érkezett telefonos pártutasításra hivatkozva – az első lövés elhangzását követően parancsot adott a tűz beszüntetésére.²³⁷ A tűzparancs talán egyike a legtöbbet vitatott kérdéseknek.

Október 23-án Veszprémben, a Petőfi Színházban délután háromkor nagygyűlést tartottak, amelyen a párt megyei PB titkára, osztályvezetői is részt vettek, az egyetemi hallgatóság „teljes létszámával (oktatók és diákok)” jelent meg. A gyűlésen részt vettek „a soproni, miskolci és a szegedi egyetemek küldöttei.” A gyűlést egy Szegedről érkezett egyetemista kezdte el, aki felolvasta a MEFESZ követeléseit és kérte a hallgatóságot, hogy vállaljon szolidaritást a Pesten éppen felvonuló diákokkal és fogalmazza meg saját követeléseit. A gyűlés „eredményképpen 21 pontban foglalták össze a követeléseiket”. Ezt követően két miskolci egyetemista ragadta magához a szót, akikkel – noha hevesen támadták a kormányt és a pártot – a veszprémi egyetem marxista tanszékének oktatója, Szabó László tanársegéd sietett egyetérteni.²³⁸ A megyei hadkiegészítő parancsnokság részéről a gyűlésen Balogh Sándor főhadnagy, Szilágyi Sándor főhadnagy és Karácsony József főhadnagy vettek részt.²³⁹ Ezzel párhuzamosan a 15. honi légvédelmi tü-

²³³ Horváth 2003. 85.

²³⁴ Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk” – tíz év után a sortűzekekről. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003, 41.

²³⁵ Debrecenben 1956. október 23-án délután a tömeg végül a Belügyminisztérium Kossuth utcai épülettömbje elé vonult, ahol a vörös csillag levétele mellett a politikai foglyok szabadon bocsátását is követelte. Az épület előtt felsorakozó szuronyos puskával tüzelőállást elfoglaló belügyi egység parancsnoka – a BM Hajdú-Bihar Megyei Főosztály vezetőjének, Surmann István államvédelmi őrnagynak rendőri helyettese –, Klár Miksa rendőr őrnagy Bodoni László rendőr századost küldte parancsért a pártbizottság székházába, ahol Komócsin Zoltán megyei párttitkár egyértelműen közölte, hogy a mozgalmat „likvidálni kell”. Klár Miksa ennek alapján parancsot adott a tűz megnyitására. A sortűznek három halálos áldozata és mintegy huszonöt sebesültje lett. Filep Tibor: A debreceni katonai események a korabeli sajtó, valamint a politikai katonai jelentések tükrében. In: *Debreceni Szemle* 2007/2. 195–205.

²³⁶ Uo. 16.

²³⁷ MNL VeML B.428/1957.; Angeli i. m. 10.

²³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megyei monográfia III/1.

²³⁹ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6. doboz, 23. ő. e. 116. Megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése, Veszprém.

zérezred parancsnoksága is megfigyelőket küldött a színházba. „A pkság javaslatára ezen a gyűlésen részt vett: Gaál Vincze fhdgy, Hartmann János fhdgy., Bárdy Lajos fhdgy, Kerdivári Sándor szds., és Dormány László szds. civilben azzal a céllal, hogy az ott elhangzottakról a pkságnak tájékoztatást tudjanak adni.”²⁴⁰

4.2. A forradalom kitörése Várpalotán és az első nap eseményei

A Várpalotát alkotó három városrész – a korábban is hozzá tartozó Pét, a Fejér megyéből átcsatolásra kerülő Inota és a helyiek által Palotának²⁴¹ nevezett legnagyobb, központi település – közül kétségkívül a palotaiban került sor a legtöbb forradalmi eseményre. Ebben a városrészben volt a helyőrségi laktanya – a Lövész és Tüzér Kiképzőtábor (Pf. 9008) –, a rendőrkapitányság épülete, a tanácsháza, a pártház és a bányatröszt irodája és ezt szelte ketté a Veszprém felől Székesfehérváron át a fővárosba tartó főútvonal, ami Pétet elkerülte, Inotát pedig csak érintette. A palotai városrészben feküdtek tehát mindazon intézmények, ahol a tömegek tüntettek, (tanácsháza, pártház), valamint a magyar fegyveres testületek (rendőrség, helyőrség), amelyeket átállásra szólítottak fel. A várpalotai eseményekkel foglalkozó iratanyag – leginkább vizsgálati és peranyagok – döntő része is a palotai városrészben történetekre vonatkozik. Ez jórészt annak köszönhető, hogy a forradalom napjaiban ebben a városrészben zajlottak a szovjet katonákkal, majd a Néphadsereg erővel történt fegyveres összetűzések, itt működött az egész települést irányító Forradalmi Tanács, így a nyomozóhatóságok figyelme is elsősorban Palotára irányult. Péten és Inotán is nemzetőrségek és munkástanácsok alakultak ugyan, ám az itt történetekről sokkal kevesebb a rendelkezésre álló forrás.

A Belügyminisztérium Veszprém Megyei Főosztályának Várpalotai Kirendeltségét (a köznyelvben városi rendőrkapitányságot) Böhm József²⁴² rendőr

²⁴⁰ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6/a. doboz /utólag beküldött iratok/, 18. ő. e. 428. Megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése, Veszprém.

²⁴¹ A település régi neve, amelyet 1870-ig, a közigazgatási átszervezésig viselt.

²⁴² Böhm József, rendőr százados. Vácott négy polgári osztályt, Budapesten 4 kereskedelmi osztályt végzett el, 1941-ben esztergályos-segéd lett. 1942 és 1945 között munkaszolgálatosként teljesített szolgálatot, 1945 júliusában „a rendőrség politikai osztály nyomozója”. 1945-ben már alhadnagy, ám saját kérésére átminősítették „egyenruhás rendőrnek”. 1948-ban három hónapos tiszti tanfolyamot végzett, 1949 februárjában Nagykanizsán lett nevelő tiszt. 1950-ben Miskolcon volt „politikai tiszt”, majd 1953-tól ugyanitt a Megyei Főosztály Közrendvédelmi Osztályvezetője volt, majd 1954-től 1957. január 27-éig Belügyminisztérium Veszprém Megyei Főosztályának Várpalotai Kirendeltségének vezetője (a köznyelvben rendőrkapitány) Forradalmi tevékenységéért 1957.

százados vezette, politikai helyettese Farkas Károly rendőr főhadnagy volt. Az államvédelmi alegységet G. Tóth Ferenc áv. főhadnagy vezette, a rendőrség helyi alapszervezetének párttitkára Páli Sándor rendőr főhadnagy volt, akivel Böhm százados egyes utasításai kiadása előtt többször egyeztetett.²⁴³ A forradalmi eseményekben még szerephez jutott Mesterházi József²⁴⁴ rendőr hadnagy és Balogh László áv. hadnagy. Nem tartózkodtak a helyszínen, de Veszprémből telefonon utasításokat adtak Böhm Józsefnek, illetve G. Tóth Ferencnek Havasi László államvédelmi őrnagy, a Belügyminisztérium Veszprém Megyei Főosztályának vezetője, illetve rendőri operatív helyettese, Danyi László rendőr őrnagy. A forradalmi események alatt az államvédelmi tisztek részben rendőri egyenruhába átöltöztek, illetve két államvédelmi a forrásokban meg nem nevezett tisztet – a főosztálytól érkező telefonos utasításra – letartóztattak és veszprémi börtönbe szállítottak. Az államvédelmi alegység már a várpalotai tüntetések alatt elveszítette a cselekvőképességét és Böhm József százados is jobbnak látta, ha a tisztek nem mutatkoznak államvédelmis egyenruhában a városban.²⁴⁵ A proletárdiktatúrával szembeni tüntetések felszámolására – ahogy erre még később kitérek – Veszprémből és Peremartonból is kiküldtek erősítést Várpalotára, ám a veszprémi egység csak a város széléig merészkedett, ahonnan egy ember elfogása után távozott, a Peremarton felől érkezők pedig csak a sapkarózsáikat küldték be a városba, jelezve, hogy tőlük nem kell tartani.²⁴⁶

A városban két katonai alakulat is állomásozott, a csak gyakorlófégyverekkel rendelkező 11. önálló bányász zászlóalj (Pf. 1211.) bányász-katonái a palotai városrész és Pétfürdő közötti területen létesült, az Ernő-bányával földalatti összeköttetésben lévő Cseri-aknában dolgoztak, míg a palotai városrészben, a Kálvária domb mellett a helyőrségi laktanya, a Lövész és Tüzér Kiképzőtábor (Pf. 9008) feladata volt az esetleges karhatalmi feladatok ellátása a belügyi erőkkal együttműködésben. A Cseri-tábor tisztjei Mátrác Árpád²⁴⁷ főhadnagy, Nagy La-

---

július 10-én közbiztonsági őrizetbe helyezték. ÁBTL 3.1.9. V-144206, 14. Böhm József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 27.

²⁴³ Uo. Böhm József 1957. május 28-ai kihallgatásának jegyzőkönyve.

²⁴⁴ A források egy része (pl. HL XI. GYKB., B. II. 07/1957.) időnként Mesterházy Józsefként említik, az *Új Várpalota* című lapban pedig Mesterházi Lajosként szerepelt.

²⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144206.

²⁴⁶ Fakász i. m. 28–35.

²⁴⁷ Mátrác Árpád főhadnagy Fakász Tibor szerint a Cseri-tábor politikai tisztje volt, (Fakász i. m.), Berta József viszont a Cseri-tábor parancsnokának nevezte. (HL XI. GYKB., B. II. 07/1957.), Pászik János főhadnagy vallomásában azt állította, hogy Berta Józsefnek ő volt a századparancsnoka és 1956. október 26-án átvette a zászlóalj parancsnoki teendőket is.

jos főhadnagy, Pászik János főhadnagy, Faul István hadnagy, Karajos Károly hadnagy és Gerencsér Ferenc hadnagy voltak és az alakulat bányász-katonája volt Berta József²⁴⁸ őrzető, szakaszparancsnok-helyettes is. A várpalotai forradalmi eseményekben részt vettek Faul István hadnagy, Gerencsér Ferenc hadnagy és Berta József őrzető mintegy 30-50 bányász katonával együtt. Az alakulat állománya javarészt csatlakozott a várpalotai forradalmárokhöz vagy hazautazott. A helyőrségi alakulat (Pf. 9008) parancsnoka Újvári Sándor²⁴⁹ ezredes, tüzér helyettese Veress István alezredes, politikai helyettese pedig Nicsinger Gyula százados volt. A várpalotai karhatalmi parancsnok Szekeres Mihály²⁵⁰ alezredes volt.

A forradalom ugyan Várpalotán is „vezér nélküli” volt, azaz nem egy, hanem több vezetője akadt. Az események alakítói elsősorban munkások voltak, a tüntetéseket Harasta Gyula,²⁵¹ Bagyula Rudolf,²⁵² Szabó Sándor,²⁵³ Szarvas Jó-

²⁴⁸ Berta József a várpalotai forradalom egyik vezetője, aki különösen a 26-ai szovjetekkel történt összecsapásban tűnt ki. Forradalmi tevékenységéért a Győri Katonai Bíróság 1957. novemberében életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság Különytáncsa 1957. december 10-én az ítéletet megváltoztatta és Berta Józsefet halálra ítélte. Az ítéletet 1958. január 2-án a Budapesti Országos Börtön udvarán végrehajtották. HL XI. GYKB., B. II. 07/1957.

²⁴⁹ Újvári Sándor ezredes, végzettsége 6 elemi, eredeti foglalkozás pedig asztalos volt. 1923-ban verekezés közben emberölést követett el, ezért 8 év fegyházbüntetésre ítélték, amiből négy évet töltött ki a fiatalkorúak fegyházában, majd amnesztiával szabadult. 1932-ben lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának a tagja. Mészáros Gyula közlése adatai szerint „Urffy” néven az államvédelemnél teljesített szolgálatot. 1949. május 1-én kezdte meg a Magyar Néphadseregben a szolgálati idejét, 1949-ben került törzstiszti tanfolyamra, majd 1954-ben magasabb parancsnoki tanfolyamot végzett. 1949-ben őrnagyként került a Várpalotai Kiképzőtábor parancsnoki posztjára, 1949 és 1953 között ezredparancsnok volt. 1954 és 1957 között ismét a Lövész kiképző tábor parancsnoka Várpalotán, majd 1957-58-ban a Honvéd Sportszövetség elnöke volt. A Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérmét 1958-ban kapta meg. 1958. december 16-án (ötven éves korában) nyugállományba helyezték, 1979-ben a Magyar Néphadsereg halottjaként temették el. Csendes László–Gellért Tibor: *Az MN vezető állománya*. HL MN KGY C 213. 132.

²⁵⁰ Az Angeli Imre által közölt adatok szerint 1956. október 24-én került felállításra a várpalotai karhatalmi egység, amelynek állományát a helyőrség néhány katonája, illetve a pártbizottság munkatársai és elkötelezett helyi párttagok jelentették Szekeres Mihály alezredes parancsnoksága alatt. A fontosabb objektumokba (tanácsháza, pártház, nagyobb üzemek) fegyvert szállítottak ki, ám 26-án elegendő erő ezek közül csak a pártház védelmére jutott, amelyet egy géppuskával is megerősítettek. 26-án a pártház védelmét személyesen Szekeres Mihály alezredes vezette, akinek parancsát a tömegbe lövésre a géppuska kezelői megtagadták és az ütőszegét kivéve posztjukat elhagyták. Szekeres Mihály alezredes ekkor pisztolyával lőtt a tömegbe, amiért megverték, kórházba szállították. A forradalom leverése után a kastélyban működő karhatalom vezetője volt (a Pf. 9008. alakulatnál felállított karhatalmi alegység parancsnoka Juhász Sándor őrnagy volt.) Angeli Imre: *F. P. Fjodorovics Munkásőrség 1957–1987*. Ined (kézirat), Várpalota, 1986. 8.; HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 11. doboz, 17. ő. e.

²⁵¹ Harasta Gyula a várpalotai tüntetések egyik szervezője, a forradalom egyik vezéralakja, később a nagy bányászper XXIII. rendű vádlottja, akit távollétében halálra ítélték. MNL VeML XXV. 151. A Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/47. számú ítélete.

²⁵² Bagyula Rudolf a várpalotai tüntetések egyik szervezője, a forradalmi események aktív résztvevője, a tanácsházába ő hatolt be először és valószínűleg azok között volt, akik a szovjet emlékműről a vörös csillagot leverték. A nagy bányászper XXIV. rendű vádlottjaként később távollétében életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. MNL VeML XXV. 151. A Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/47. számú ítélete. A Legfelsőbb Bíróság ezt az ítéletet 1958-ban hatályon kívül he-

zsef²⁵⁴ és Nagy György²⁵⁵ szervezték, a Forradalmi Tanácsban az első napokban Nagy György, Ludovics Sándor,²⁵⁶ Németh Miklós²⁵⁷ játszották a legfontosabb szerepet, bár 27-én délután ennek élére Kelemen Károlyt²⁵⁸ választották. A fegyveres harcokban Szarvas József és Berta József²⁵⁹ játszottak vezető szerepet. A nemzetőrség első vezetőjének a nyomozószervek később Rezi Józsefet²⁶⁰ tekintették, de a forrásaink már 26-án éjszaka Szabó Sándort, illetve Molnár Ferencet²⁶¹

---

lyezte és az első fokú bíróságot új eljárásra kötelezte, tekintettel arra, hogy időközben hazatért. A Legfelsőbb Bíróság Nbf. IV. 5087/1958/79. számú ítélete.

²⁵³ Szabó Sándor a várpalotai forradalom egyik vezetője, akit a forrásaink nemzetőr parancsnokként, illetve helyettes nemzetőr parancsnokként említenek, később a nagy bányászper XXV. rendű vádlottjaként távollétében halálra ítélték. MNL VeML XXV. 151. A Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/47. számú ítélete.

²⁵⁴ Szarvas József a várpalotai forradalom egyik vezéralakja, Berta Józseffel együtt a szovjetekkel az Akna-csárdánál folytatott tűzharc egyik vezetője, később a nagy bányászper XXVI. rendű vádlottja, akit távollétében halálra ítélték. MNL VeML XXV. 151. A Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/47. számú ítélete.

²⁵⁵ Nagy György egykori bölcsészhallgató, a várpalotai forradalom egyik vezéralakja, 27-én délelőtt a várpalotai Forradalmi Tanács elnökévé választották. A 27-én délután, az új Forradalmi Tanács újraelakulása után nem elnöke, hanem titkára lett a testületnek. A forradalom alatt az egyik kezdeményezője volt a Keresztény Szakszervezet és a Kereszténydemokrata Néppárt megalapításának Várpalotán, melyeket azonban sikerült megszerveznie. A forradalmat követően távollétében halálra ítélték. ÁBTL 3.1.9. V-150379.

²⁵⁶ Ludovics Sándor a várpalotai Forradalmi Tanács elnökhelyettese, akit forradalmi tevékenysége miatt később három hónapra közbiztonsági őrizetbe helyeztek, majd ügynöknek besorozták „Lantos Sándor” fedőnév alatt. Négy munkadosszié tartalmazza a jelentéseit. ÁBTL 3.1.2. M-17424.

²⁵⁷ Németh Miklós a várpalotai forradalom egyik vezetője, a Forradalmi Tanács egyik állandó tagja, akit később forradalmi tevékenysége miatt távollétében halálra ítélték. (ÁBTL 3.1.5. O-14326)

²⁵⁸ Kelemen Károly október 27-étől a várpalotai Forradalmi Tanács elnöke volt, akit forradalmi tevékenysége miatt később közbiztonsági őrizetbe helyeztek (MNL VeML XXV. 151. B. 79/1957.), majd „György István” fedőnév alatt besorozták. Ügynökjelentései nagyon fontos forrásai a várpalotai forradalomnak, és jelentései rovására írható például Eperjesi János és a „Szabó László” nevű informátor letartóztatása. ÁBTL 3.1.2. M-17521

²⁵⁹ Berta József a várpalotai forradalom egyik vezetője, aki különösen a 26-ai szovjetekkel történt összecsapásban tűnt ki. Forradalmi tevékenységéért a Győri Katonai Bíróság 1957. novemberében életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélete. A Legfelsőbb Bíróság Különytáncsa 1957. december 10-én az ítéletet megváltoztatta és Berta Józsefet halálra ítélte. Az ítéletet 1958. január 2-án a Budapesti Országos Börtön udvarán végrehajtották. HL XI. GYKB., B. II. 07/1957.

²⁶⁰ Rezi József a nagy bányászper I. rendű vádlottja, forrásaink szerint október 26-án éjszaka a várpalotai nemzetőrség parancsnokának választották, később forradalmi tevékenysége miatt tizenkét év börtönbüntetésre ítélték. ÁBTL 3.1.9. V-144261; MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/47. sz. ítélet

²⁶¹ Molnár Ferenc tartalékos főhadnagy aktív forradalmárnak tekinthető, aki a pártház és a rendőrség előtti tüntetésen egyaránt jelen volt, később a nemzetőrséghez csatlakozott. A kutatás adatai szerint 1956. október 27-én megválasztották a nemzetőrség parancsnokának, helyettesének pedig Szabó Sándort. A „nagy bányászperben” mint helyettes parancsnokot említik, és Szabó Sándort nevezik parancsnoknak. A „pozíciócsere” talán annak köszönhető, hogy Szabó Sándor, akit mint nemzetőr parancsnokot távollétében halálra ítélték, külföldre távozott, így a vallomásokban Molnár és vádlott társai igyekeztek a nemzetőrség vezetőjeként Szabót feltüntetni. Valószínűsíthető az is, hogy Molnár és Szabó a forradalomban kialakult gyakorlat szerint közel azonos hatáskörrel rendelkeztek. MNL VeML XXV. 151. B.428/1957. Kelemen Károly későbbi ügynökjelentésében Molnár Ferencet nevezte nemzetőr parancsnoknak és Szabó Sándort a helyettesének. ÁBTL 3.1.2. M-17521. „Várpalotai ellenforradalmi tanácsról jelentés. Pápa, 1958. december 19. A nagy bá-

említik parancsnokként. A Bozsó testvérek (Bozsó József²⁶² és Bozsó Károly²⁶³) nem csupán a Forradalmi Tanácsnak és a nemzetőrségnek, hanem a munkástanácsoknak is aktív tagjai voltak. A munkástanács vezetők közül mindenképpen ki kell emelnünk még Dreska Ferencet,²⁶⁴ Martos Lajost²⁶⁵. A forradalom többi kiemelkedő alakját az események ismertetése során fogom megemlíteni. Az események áttekintését megkönnyítheti a következő vezérkari térkép.²⁶⁶ (1. térkép)

---

nyászper IV. rendű vádlottjaként életfogytiglan börtönre ítélték (MNL VeML XXV. 151. B.428/1957), amit a Legfelsőbb Bíróság 15 év börtönre mérsékelte. A Legfelsőbb Bíróság Nbf. IV. 5087/1958/79. számú ítélet.

²⁶² Bozsó József a Beszáló-bánya munkástanácsának elnöke, a Kádár-kormánnyal szembeni sztrájkok egyik szervezője. Forradalmi tevékenysége miatt később három év börtönbüntetésre ítélték. MNL VeML XXV. 151. B. 325/1957.

²⁶³ Bozsó Károly nemzetőr, a Beszáló-bánya munkástanácsának tagja. Forradalmi tevékenysége miatt később három év börtönbüntetésre ítélték. ÁBTL 3.1.5. O-12803

²⁶⁴ Dreska Ferenc az Ernő-bánya munkástanácsának elnöke volt, a Kádár-kormánnyal szembeni sztrájkok egyik szervezője. Forradalmi tevékenysége miatt kilenc hónap börtönre ítélték. ÁBTL 3.1.9. V-143595.

²⁶⁵ Az Inotai Alumíniumkohó munkástanácsának elnöke, illetve a Veszprém Megyei Munkástanács elnökhelyettese. Forradalmi tevékenysége miatt közbiztonsági őrizetbe helyezték, majd bíróság elé állították, ám a Veszprém Megyei Bíróság B.3/1958/7. számú ítéletében a vele szemben folytatott eljárást megszüntetette. ÁBTL 2.5.7. 1220. 13. doboz; MNL VeML XXV. 151. B. 308/1957.; ÁBTL 3.1.9. V-143583

²⁶⁶ Fakász i. m. 31.

1. térkép

Várpalota 1956-ban a Magyar Néphadsereg vezérkari térképén (részlet)

1. Petőfi Szálló 2. Bányatrösz 3. Szovjet hősi emlékmű 4. Városi Tanács 5. Pártház 6. Laktanya 7. Tüzép fatelep 8. Rendőrkapitányság (mellette benzinkút) 9. Palota Szálló

Forrás: Hadtörténeti Térképtár B XV A 49/A; L 34-025-A-d szelvény; méretarány: 1: 25.000

A városba eljutottak a budapesti, a székesfehérvári, különösen pedig a veszprémi események hírei. 1956. október 23-án érkezett Várpalotára Nagy György bölcsészhallgató, a várpalotai forradalom egyik szervezője, aki hiteles tájékoztatást tudott adni az egyetemi ifjúság követeléseiről.²⁶⁷

Kelemen Károly szerint október 24-én az inotai Alumíniumkohóban az MDP alapszervezett két csoportra szakadt. Réthalmi Sándor, az egykori MDP alapszervi párttitkár, Szászi Béla, Miklós János, Mészáros István lényegében a párt Rákosi és Gerő képviselte irányvonalával értettek egyet, míg „Krajcár Tibor az MDP akkori szervező titkára, Markovics Ferenc a jelenlegi MSZMP párttitkár Obermayer Ferenc, Gyimesi József, Nagy László, Bucs Ferenc vegyész mérnök,

²⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 156. György István fedőnevű ügynök jelentése „a Várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről”, Pápa, 1958. december 19-én

kohóüzem akkori alapszervi párttitkára és Harasta [Gyula]” az előbbieket „rákossistának” nevezték.²⁶⁸ Ugyanezen a napon, október 24-én a várpalotai pártbizottság megbízást kapott a megyei pártbizottságtól, hogy 300 hű kommunistát fegyverezzen fel és azokat – ha szükségessé válik – küldje Veszprémbe. „A városi pártbizottságra” – írta az eseményeket a későbbi munkásörtség szemszögéből összefoglaló Angeli Imre – „1956. október 24-én reggeltől a kommunisták, a párthoz hű üzemi munkások folyamatosan érkeztek, fegyvert kértek, illetve követeltek a nép hatalmának vívmányainak megvédéséhez, mivel úgy érzeték, hogy Budapesten nem a hibák megszüntetéséért folyik a harc. A körülmények alakulását a pártbizottság úgy ítélte meg, hogy egy zászlóaljnyi fegyveres erőt hoz létre önkéntes jelentkezés alapján. Az egység vezetésével Szekeres Mihály honvéd alezredest bízták meg. A zászlóalj 24-én délutánra megalakult, de a helyőrségparancsnok tartózkodása miatt a felfegyverzésére nem került sor.”²⁶⁹ A „munkáscsapatok” szervezését Mikojan²⁷⁰ is szorgalmazta,²⁷¹ ám a valóságban – szemben az Angeli által sugallt későbbi propagandával – Várpalotán a tervet nem sikerült végrehajtani, mivel a felhívásra csak 50-60 „hű kommunista” jelentkezett és csak 25-30 vett át fegyvert.²⁷² 24-én este Veszprémbe ismét tüntetések voltak, mind a megyei tanács, mind pedig a veszprémi MEFESZ táviratot küldött Budapestre, ez utóbbit azonban a rádióban nem olvasták be.²⁷³ Este Veszprémbe a szovjet emlékműről leszedték a vörös csillagot és a szovjet temetőt megrongálták.²⁷⁴ Székesfehérvárott egy szovjet páncélcocsi ugyancsak 24-én este, 20 óra 20 perckor a fegyvertelenül tüntető tömegbe lőtt. „A pc. gk. tüzmgnyitását megelőzően a magyar honvédségi és rendőrségi járőr riasztólövést adott le a levegőbe, melyet az odaérkező pc. gk. félreértett és beavatkozott. A tömeg fegyvertelen volt és nem is viszonzta a tüzet. A tüzelésnek 7 halott és 13 sebesült áldozata lett /rendőrök és polgári-

²⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 146. György István fedőnevű ügynök jelentése „a Várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről”, Pápa, 1958. december 19-én

²⁶⁹ Angeli i. m. 9.

²⁷⁰ Mikojan 1956. október 24. és 31. között Mihail Andrejevics Szuszlovval (aki Mikojanhoz hasonlóan a SZKP Központi Bizottság Elnökségének a tagja, 1956. június 7. és 14. között volt már Budapesten) ismét Magyarországon tartózkodott tanácsadóként. *Hiányzó lapok* 105.

²⁷¹ Uo.103.

²⁷² MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. számú tárgyalási jegyzőkönyv, Rezi József és társai, Szekeres Mihály tanúvallomása.

²⁷³ Mészáros 2001. 58.

²⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150379, Veszprém megyei monográfia III/1.

ak/²⁷⁵ Másnap hajnalban Hazai Jenő vezérőrnagy telefonon közölte a 6. hadtest Székesfehérváron lévő törzsével, hogy a Balatonszabadi rádióadó ellen nagyobb erővel támadás készül, továbbá öt gépkocsiból és egy páncéltörő lövegből álló oszlop halad Székesfehérvár irányába, a balatoni műúton Dél felé, illetve Siófokról három lőszerrel és fegyverekkel megrakott szállító gépkocsi halad észak felé. A vezérkar később pedig azt jelentette, hogy Várpalotától délre az erdőben mintegy egy zászlóaljnyi felkelő „kb. 13 harckocsival” gyülekezik. A 6. hadtest törzse a felderítést levezette, de a híreszteléseket nem találta igaznak.²⁷⁶ Ha zászlóaljnyi felkelő nem is, de némi forradalmi mozgolódás azért már tapasztalható volt Várpalotán, a bányában már 24-én a csilléken és a falakon „lázító feliratok” voltak,²⁷⁷ Nagy Györgyöt pedig – Buzai Mihály üzemi párttitkár feljelentése alapján²⁷⁸ – 1956. október 25-én „izgatás” miatt a várpalotai rendőrség letartóztatta, bár Balogh Sándor akkori tanácselnök közbenjárására már másnap, 1956. október 26-án szabadlábra helyezték.²⁷⁹ A várpalotai pártbizottság első titkárának, Kertai Sándornak a kérésére Újvári Sándor helyőrségparancsnok a pártbizottság fegyveres őrségébe négy, a tanácsházához pedig két főt biztosított. „A pártbizottság védelmét a honvédeken kívül Juhász Rudolf, Kuszik István, Nagy Tibor és Patkó Lajos önként vállalta. Nekik csak 8-10 db kézigránát jutott védő fegyvernek. A városi pártbizottság egyetértésével a Szénbánya Vállalat pártbizottsága szükségesnek tartotta az üzemeknél és a központban az ügyelet megszervezését, a párttagok bevonásával. Feladatuk volt a bányában kialakuló hangulat értékelése, fontosabb események továbbítása a város felé. A bányák a gazdasági vezetők mind párttagok voltak.”²⁸⁰

Október 25-én Veszprémben napközben folytatódtak a tüntetések, este pedig tízezres tömeg gyűlt össze és ezzel Veszprémben is győzött a forradalom, csak Várpalotán nem történt még mindig jelentős változás, pedig a veszprémi egyetemisták követeléseit a péti üzemekben röplapok formájában terjesztették.²⁸¹

²⁷⁵ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 1. ő. e. A 6. hadtest törzsének jelentése 1957., 6.

²⁷⁶ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 1. ő. e. A 6. hadtest törzsének jelentése 1957., 6.

²⁷⁷ VeML XXV. 151. B.428/1957/46sz tárgyalási jegyzőkönyv, 8. Weber Mihály vallomása 1957. június 24-ei tárgyaláson.

²⁷⁸ Fakász i. m. 29.

²⁷⁹ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 153. György István fedőnevű ügynök jelentése „a Várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről”, Pápa, 1958. december 19-én

²⁸⁰ Angeli i. m. 9.

²⁸¹ Horváth Zoltán: *A mi nagy októberünk*, kézirat, 1991. Ined. 4. (másolata a szerző birtokában)

Az inotai Alumíniumkohóban 1956. október 25-én Krajcár Tibor és társai megfogalmazták az inotai kohászok 12 pontos követelését, amit minden brigád előtt felolvasták és így elfogadottnak nyilvánítottak. Ezt követően 3 tagú küldöttséget választottak és a Himnusz elhangzása után „jelképesen kopjafát állítottak az igazgatóság épülete elé és a kocsit Horváth Sándor vezetése alatt indították Budapestre a Kormányhoz.”²⁸²

4.2.1. Tüntetés a Petőfi Szállón

A forradalom csak október 26-án, pénteken ért Várpalotára.²⁸³ Reggel főként a fiatalabb munkások tüntetni kezdtek a Petőfi Szállón, (a térképen 1.) a kosztot kifogásolták, az elégedetlenség leszerelésére a Szénbánya Trösztől Káló Alsó Béla, a munkaügyi osztály vezetője két megbízható munkatársat küldött a helyszínre az ügy kivizsgálására, ám őket a munkások bizalmatlanul fogadták, így Kálónak személyesen kellett megjelennie. Megjelenése azonban tovább fokozta az indulatokat ugyanis a közvélekedés róla az volt, hogy „veszedelmes ávós tiszt.”²⁸⁴ Böhm József századost, a várpalotai rendőrkapitányság vezetőjét az Akna-csárda előtt délelőtt néhányan, akik a veszprémi tüntetésről jöttek, felszólították a sapkáján lévő vörös csillag levételére, „mert Veszprémben már minden rendőr levette.”²⁸⁵

Eközben a délelőtti órákban Harasta Gyula mintegy tíz-tizenöt társával az utcán és elsősorban az Ibolya cukrászdában megkezdte Várpalotán is a forradalom szervezését. Árulás és főleg a nyílt szervezkedés miatt tevékenységükről mind a rendőrség, mind a honvédség és a pártbizottság is azonnal értesült.²⁸⁶ Harastáék találkoztak Szántó Lajossal és társaival, akik 5-6-an „cél nélkül” indultak el a városba. „Ahogy a rövidáru bolt elé értünk ott egy 8-10 főből álló csoport nemzeti színű szalagot tűzött a kabátjára. Ekkor mi is vettünk és kabátunkra tűztük. Ezután hazafelé indultunk – mivel ebédidő volt – és az úton találkoztunk Harasta Gyuláékkal, ők követtek bennünket. Majd megebédeltünk, közben Harastáék fel-

²⁸² ÁBTL 3.1.2. M-17521, 146. György István fedőnevű ügynök jelentése „a Várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről”, Pápa, 1958. december 19-én

²⁸³ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. számú tárgyalási jegyzőkönyv, 6. Rezi József vallomása 1957. június 24-ei tárgyaláson.

²⁸⁴ Fakász i. m. 29-30.

²⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144206, 12.

²⁸⁶ Mészáros 1993 (április 14).

lázították a szállót és követelték, hogy a gondnoknő adja ki a Sztálin- és Rákosi-képeket. A gondnoknő eleinte szabadkozott, ekkor én mondtam neki, hogy adja oda, mert ezzel talán lecsillapíthatjuk őket. A vörös zászlókat is követelték, de ezt nem kapták meg.”²⁸⁷ Harastáék a képeket összetörték, majd a munkásszállóról hozzájuk csatlakozottakkal a Tröszt elé indultak. Eközben a bányánál reggel „sok ember egy nőt²⁸⁸ és egy férfit vett körül, akik a munka felvétele ellen lázítottak, valamint olyan jelszavakat dobtak be: »ruszkik haza; le a kommunizmussal.«”²⁸⁹ A sztrájkot a budapesti dolgozók szabadságharcának támogatása érdekében igyekeztek megszervezni, a felhívás nem aratott ugyan teljes sikert, de „nagyon kevés ember szállt le dolgozni.”²⁹⁰ A délelőtti műszak körülbelül fél kettőkor ért véget, ekkor Meldrik István kilépve a lámpakamrából látta, hogy a vörös csillagot már leszedték,²⁹¹ ugyanezt vallotta Dobos János is: „a csillag le volt verve az akna tetejéről.”²⁹² A bányászok zöme előbb megfürdött, majd megebédelt, ezt követően pedig – részben a kíváncsiságtól, részben forradalmi eszméktől hajtva – beindult a városba, ahol egyre többen tüntettek a Tröszt előtt. „26-án a Petőfi legényszálló lakói felvonultak, énekelve, zászlóval a kézben. A főtérre jöttek, a MÁVAUT megállóhoz. Tilinger Antallal ekkor a Palota Szállóban voltam, ebédeltünk. Az ebédet gyorsan befejeztük és kimentünk a főtérre.”²⁹³ G. Tóth Ferenc av. főhadnagy délután kettő körül utasítást kapott a megyei főosztály vezetőjétől, Havasi László államvédelmi őrnagytól, hogy a várpalotai rendőrkapitányság épületéről a vörös csillagot vegye le.²⁹⁴

²⁸⁷ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46sz tárgyalási jegyzőkönyv, 18-19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

²⁸⁸ Rózsás Gyuláné, született Almási Karolin, a visszaemlékezésekben Rózsás Károlyné, illetve „Karola” néven is szerepel. Eredetileg a „nagy bányászper” (Veszprém Megyei Bíróság B. 428/1957.) IX. rendű vádlottja volt, ám várandósságára tekintettel ügyét elkülönítve tárgyalták. G. I.

²⁸⁹ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 8. Wéber Mihály vallomása 1957. június 24-ei tárgyaláson.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 17. Meldrik István vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

²⁹² MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46sz tárgyalási jegyzőkönyv, 17. Dobos János vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

²⁹³ MNL VeML XXV. 151. B.10.096/1958. 43. d. 1-78. Jantek Antal kihallgatási jegyzőkönyve Debrecen, 1958. június 6.

²⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144206.

4.2.2 Tüntetés a Tröszt előtt

Harasta Gyula vezetésével a Szénbányászati Tröszt irodája (a térképen 2.) elé vonultak. „A tröszthez mentem, mivel egy élelmezési bizottság alakult arra vonatkozólag, hogy az ebéd jó volt, de nem elegendő” – vallotta később Szántó Lajos –, „a tömeg – körülbelül 50-60 fő – elindult a Tröszt épülete felé. [...] Az úton Kosuth nótákat énekeltek, valamint olyan jelszavakat kiabáltak, hogy: »Ruszkik, mars ki, mehetnek a davajok stb.«²⁹⁵ A Tröszt előtt Harasta felolvasta a nép követeléseit, valószínűleg a veszprémi egyetemisták 20 pontját. Ezek éppúgy követeltek független, semleges Magyarországot, önálló gazdaságpolitikát, március 15-e és október 6-a nemzeti ünnepé nyilvánítását, a szovjet csapatok távozását 1957. január 1-jéig, szabad utazást a nyugati országokba is, a bírói függetlenség biztosítását, a halálbüntetés eltörlését a politikai perekben, a törvénytörő állami vezetők felelősségre vonását, a káderlap minden formájának eltörlését, a fizetések emelését, teljes egyetemi autonómiát, a katonai szolgálat egy évre történő leszállítását, mint a tervgazdálkodás eltörlését és a megyében folyó uránkutatókat utalva szerepelt a pontok között a „magyar kézbe a magyar uránt” is.²⁹⁶ A MEFESZ eredeti felhívásán még olvasható a „Szocializmust magyar módra!”

4.2.3 A szovjet emlékmű ledöntése

Ezt követően a Tröszt épületéből kapott nemzetiszín zászlókkal a tömeg a vár elé vonult.²⁹⁷ „A tömeg állandóan szaporodott [...] és amikor a tanácsház előtti térre értünk, ott egy vasutas ruhába öltözött férfi beszélt a tömeghez és beszédében felhívta a tömeget, hogy a szobrot le kell dönteni.”²⁹⁸ Az egész tér megtelt az emberekkel. Harasta Gyula, Bagyula Rudolf, Szabó Sándor és Szarvas József vezetésével mintegy 30-40 fő a szovjet emlékmű (a térképen 3.) mint a megszállás

²⁹⁵ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46sz tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

²⁹⁶ A veszprémi egyetemisták, azaz a MEFESZ 20. pontja. Másolatát közli: Mészáros 2001, Függetlenség, dokumentum 3.; továbbá Fakász i. m. 31.

²⁹⁷ Fakász i. m. 30.

²⁹⁸ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

jelképének a ledöntéséhez fogott hozzá. Ekkor már 400-500 fő lehetett.²⁹⁹ „Majd egy traktor jött és a szobor körül a láncot levették, azt összekötötték, majd a szovjet hősi emlékművet akarták elhúzni. Azonban a lánc többször elszakadt.”³⁰⁰ Ekkor „elmentek a mi vállalatunkhoz, a Betonútépítő Vállalathoz dömpérért, ahonnan három dömpert elhoztak [...] A dömpereket már én irányítottam...” – vallotta Jantek Antal – „Látva, hogy az ott lévő lánc, kötél nem megfelelő az emlékmű lehúzására, mert az masszívan volt megépítve, azt mondtam, a bányából kell hozni jó erős kötelet. Az egyik dömperral több bányász elment az állomás közelében lévő szénszállító bányához, majd rövid idő múlva, hoztak is jó erős drótkötelet.”³⁰¹ „S annak segítségével ledöntötték a szovjet emlékművet.”³⁰² A tömeg létszáma közben elérte az 1000-1500 főt. A ledöntött szobor talapzatáról Harasta Gyula elkezdte szavalni a *Nemzeti dalt*, ám csak az elejét tudta, ekkor Reichardt Mihály tanító lépett fel és szavalta el azt végig.³⁰³ „Ekkor egy tanító felment a ledöntött emlékmű talapzatára, s ott elszavalta a Talpra Magyar-t, s ezután elénekelték a Himnuszt.”³⁰⁴ Néhányan, köztük valószínűleg Bagyula, leverték a vörös csillagot a katonasírokról is „Ne legyen Palotán vörös csillag!” felkiáltással.³⁰⁵

4.2.4. Tüntetés a Tanácsházánál, illetve a Pártház ostroma

A tanácsi vezetők bezárkóztak a Tanácsházába (a térképen 4.) és annak ablakából követték az eseményeket. A tüntetők Harasta és Bagyula vezetésével átérve a tanácsházához főkaput zárva találták, ám a mellékkapun be tudtak menni az épületbe, elsőnek Bagyula Rudolf, Harasta Gyula és Nagy György hatolt be, dacára annak, hogy tudták, az épületet katonák védik. Pápai hadnagy és három katonája azonban visszahúzódott. A tanácselnöki szobába behatolva Balogh Sándor tanácselnöktől Bagyula Rudolf kérte, hogy a rákosista, kommunista képeket

²⁹⁹ A tömeg nagyságát a legtöbben ennyire becsülték, ugyanezt vallotta például Jantek Antal is. MNL VeML XXV. 151. B.10.096/1958 43. d. 1-78. Jantek Antal kihallgatási jegyzőkönyve, Debrecen, 1958. június 6.

³⁰⁰ MNL VeML XXV. 151 B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

³⁰¹ ÁBTL 3.1.9. V-345326 Jantek Antal vallomása.

³⁰² MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

³⁰³ *Fakász i. m.* 30.

³⁰⁴ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

³⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150379.

azonnal adja ki, mert azok nem kellenek, mert nem magyarok. A tüntetők a tanácselnöktől a kommunista „szentképeket” a tanácsháza falán lévő hasonló képekkel és dekorációval együtt leszedték, az ablakon kiszórták, mindezt a kinti tüntetők elégették. Harasta Gyula és Bagyula Rudolf a városi tanács épületéből felhívták a veszprémi egyetem forradalmi bizottságát és bejelentették: „Ledöntöttük az orosz emlékművet, csatlakozunk a veszprémi egyetemi ifjúsághoz, kézbevettük a hatalmat, a nép mellettünk áll, győzött a forradalom Várpalotán is.”³⁰⁶ „Amíg mi az emlékmű ledöntésével foglalkoztunk, addig a tömeg nagy része a tanácsház elé ment, mely ott van közel, ahol a Kossuth-címeres férfi az épület erkélyéről ledobta a piros zászlót és helyébe a Kossuth-címert tűzte ki. Ahogy odaérkeztem, láttam a vörös zászló elégetését.”³⁰⁷

A tanácsháza elfoglalása után Harasta szólt a tömeghez: „Most már mehetünk a pártbizottság elé, és ott is körülnézhetünk.” A tömeg megindult a pártbizottság (a térképen 5.) felé „Aki magyar, közénk áll!”, illetve „Aki nem velünk, az ellenünk van”³⁰⁸ kiáltásokkal Harasta magyar zászlót, Bagyula pedig egy Kossuth-címert vitt a tüntetők előtt. Szekeres Mihály alezredes, a pártbizottság őrségének parancsnoka megállásra szólította fel a tüntetőket, miután megálltak, Szekeres rájuk kiáltott, hogy mit akarnak itt. Harasta Gyula, Bagyula Rudolf, Szarvas Sándor és Szabó Sándor vezetésével a tüntetők kórusban azt kiabálták, hogy a pártbizottságnál is adják ki a sztálinistákat, valamint a sztálinista, rákosista képeket. Szekeres alezredes azt felelte, hogy itt a pártbizottságon sztálinisták nincsenek. Senkit és semmit nem ad ki, oszoljanak szét! Ha azonban a tüntetőknek valamilyen követelésük van, akkor válasszanak ötagú küldöttséget, azzal majd tárgyalni fog.³⁰⁹ Öttagú küldöttség helyett azonban többen is be akartak menni az épületbe és az elől állókat benyomták. Szekeres parancsot adott az ott levő géppuska tűzkész állapotba való hozására, majd később utasította a géppuska kezelőjét, hogy egy sorozatot lőjön a levegőbe. A géppuska kezelője a tüntetők feje fölé lőtt, de azok csak egy pillanatra hátráltak meg, mivel fegyverük nem volt. „Kapitalisták ilyet nem tettek, csak a szocialisták Várpalotán” – kiáltozta valaki a tö-

³⁰⁶ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

³⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-345326, Jantek Antal vallomása.

³⁰⁸ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46. sz. tárgyalási jegyzőkönyv, 19. Szántó Lajos vallomása 1957. június 25-ei tárgyaláson.

³⁰⁹ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

megeből.³¹⁰ A lövéseket követően Novák Ferenc visszafutott a tanácsháza épületéhez és ráordított Balogh Sándor tanácselnökre: „a pártbizottság előtt közénk lóttek, fegyvert adjon nekünk”, Balogh a védelemre kirendelt katonákhoz irányította. Pápai hadnagytól és katonáitól elvették a géppisztolyokat, igaz, Nováktól az ifjúsági büfé előtt egy erősebb tüntető elragadta a fegyvert.

A tüntetők másodszor is hozzáfogtak a Pártház ostormához, Szekeres ekkor újabb sorozatot lövetett a levegőbe, mire a tüntetők ismét meghátráltak. A harmadik rohamuknál Szekeres tűzparancsot adott, amit a géppuska kezelője nem hajtott végre, erre Szekeres pisztolyával a tömegbe lőtt egy tüntetőt megsebesítve. A tömegben nem tudták pontosan, mi történt, sokan úgy vélték a tüntető meghalt. Ligmann Károly másodtitkár leszólt Szekeres alezredesnek, hogy utasítás érkezett arról, hogy lőni nem szabad. Eközben a tömeg behatolt az épületbe Harasta Gyulával, Bagyula Rudolffal, Szabó Sándorral, Szarva Józseffel, Stérer Ferencel, Kálni Lászlóval az élen, a tűzkész géppuskával nem törődve. A pártfunkcionáriusokat a tömeg elsodorta, Szekeres lépésről-lépésre hátrált, Ligmann Károly viszont kijelentette, hogy „csőcselékkel nem tárgyalok”. Kálni László erre szétrántotta az ingét a mellén: „Én is az vagyok? Te pizok, ide lőj!” Harasta a zászlórúddal Ligmant hasba vágta, utána Szekeres alezredes után futott az épületbe, aki még mindig a pisztolyát szorongatta a kezében.³¹¹ A géppuskát kezelő két katona – az egyik neve állítólag Kiss volt – a géppuska ütőszegét kiszerezte és elmene-kült, miközben Szekeres tovább hátrált. „A pártbizottságra behatolók mintegy negyvenen lehettek. Közöttük volt a már említetteken kívül Kálni László, Novák Ferenc és Dóra Lajos is.”³¹²

Kálni megragadta Szekeres zubbonyát és ki akarta csavarni a kezéből a pisztolyt, egy pofont is lekevert neki. Többen Szekeresnek estek, miután a pisztolyt Stérer kicsavarta a kezéből, Kálni néhány tüntetővel lekísérte és igyekezett megvédeni a nép jogos haragjától. Kálnitól két ismeretlen tüntető vette át a vérző Szekeres alezredest, karonfogva igyekeztek megvédeni és a kórházba vitték, a tüntetők azt kiabálták, hogy „Üssék agyon a gyilkost!” Bálint Károly bányász-lámpával fejbe ütötte és Szekeres alezredes összeesett, hamarosan Ligmant is a kórházba kellett kísérni, Nemoda János funkcionáriussal együtt, a többi pártbi-

³¹⁰ Mészáros 1993.

³¹¹ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46. sz.

³¹² Mészáros 1993.

zottsági alkalmazottat a tüntetők nem bántották. A Sztálin- és Rákosi-képeket, valamint a vörös zászlókat kiszórták, az épületben azonban rendkívül sok fegyvert találtak, főleg kézigránátokat. „Amikor a pártbizottság megtámadását jelentették, egy gépkocsit küldtem ki nyolc tiszttel, géppisztolyokkal felfegyverkezve a pártbizottság védelmére. Azonban mire odaértek, már késő volt. A pártbizottságnál lévő fegyvereket az ellenforradalmárok már elvitték, valamint a géppuskát is. Azonban használni nem tudták, mert az egyik katona kivette belőle az ütőszegeket és másnap reggel, amikor bejött a laktanyába, személyesen adta át nekem.”³¹³

4.2.5. A laktanya és a rendőrség előtt

Miután kiosztották a Pártházban talált fegyvereket, Harasta Gyula összegyűjtötte a fegyveres forradalmárokat és sorakoztatta őket. Mintegy ötven-hetven fő szerzett fegyvert. Ezt követően elindultak a város központja felé, a laktanya felé vezető útnál Harasta húsz-huszonöt önkéntest Bagyula Rudolf parancsnoksága alá helyezett és kiküldte őket a laktanyához (a térképen 6.), egyrészt, hogy onnan is fegyvert szerezzenek, másrészt pedig, hogy csatlakozásra bírják a honvédeket.³¹⁴ A laktanyához érve az első sorba került Bozsó József és testvére, Bozsó Károly felszólították a honvédeket, hogy csatlakozzanak a forradalomhoz. A szovjetek megtámadását akarták elérni, hogy ezzel segítsék a Budapesten harcolókat, Újvári Sándor azonban határozottan visszautasított minden tárgyalást, felszólította a tüntetőket, hogy nyomban távozzanak a laktanyából, különben közéljük lövet.³¹⁵

A forradalmárok nem akartak vérontást, ezért inkább visszatértek a Fő térre, ahol Harasta Szabó Sándor parancsnoksága alatt 20-25 főt egy tehergépkocsival a Beszálló-aknához küldött, hogy az oda kiszállított fegyvereket hozzák be. Harasta maga a megmaradt fegyverekkel visszatért a Fő térre, közben a zsákmányolt, működésképtelen géppuskát az Ifjúsági büfénél helyezték el, védelmére Harasta fegyveres őrt állított, Kovács Istvánt. A Fő téren Szarvas József mondott beszédet: „további fegyverek szerzése céljából a rendőrséget (a térképen 8.) fegy-

³¹³ VeML XXV.151. 428/1957. Újvári Sándor ezredes vallomása.

³¹⁴ VeML XXV.151. B. 325/1957.

³¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11737/1.

verezzük le”³¹⁶. Mielőtt elindultak volna, újracsoportosultak, Meldrik István ekkor kapott fegyvert egy olyan felkelőtől, akinek már két fegyvere volt.³¹⁷ A rendőrség elé nem csupán a fegyveresek vonultak, hanem velük tartott a három-négyszáz főből álló tömeg is. Böhm József százados, a várpalotai rendőrkapitányság vezetője, kétségbeesetten kért segítséget Veszprémből a megyei rendőrkapitányságtól, ennek kiküldésére végül ígéretet is kapott azzal, hogy addig is „húzza az időt”.³¹⁸ Böhm százados ezt követően telefonon kísérelt meg tájékozódni a városi pártbizottságnál, ám ott kérdésre, miszerint „mi újság van”, egy ismeretlen személy azt válaszolta, „hogya Szekeres alezredest és Nemoda elvtársat a tömeg agyonverte.”³¹⁹ Ily módon értesülve a Pártháznál történekről Böhm százados ismét érintkezésbe próbált lépni a megyei Főosztállyal, és amíg a posta kapcsolta Veszprémet, a helyi laktanya parancsnokától, Újvári ezredestől kísérelt meg segítséget, mindenekelőtt gépfegyvert szerezni. Újvári ezredes azonban azt felelte, hogy nem tud segítséget küldeni, mivel „parancs van a részükre, hogy a laktanyát nem hagyhatják el”.³²⁰

A tömeg körülbelül négy és fél öt között érkezett meg a rendőrség elé. Böhm százados, a rendőrkapitányság vezetője és G. Tóth politikai tiszt fegyvertelenül, feltartott kezekkel a tüntetők elé mentek. Miután már közel értek a tömeghez, Böhm kérte, hogy álljanak meg és mondják el, mit akarnak. A tüntetők a fegyverek átadását és a híresztelések szerint fogva tartott egyetemisták elengedését kérték.³²¹ Böhm egy öttagú bizottság kijelölését kérte, akik körbenézhetnek a rendőrségen, hogy lássák, nincsenek fogva tartott egyetemisták³²² és akikkel tárgyalni fog. A forradalmárok Szarvas Józsefet³²³, Lucza Károlyt és még három személyt választottak be a küldöttségbe, akiket azután be is engedtek a rendőrségre. Szarvasék először megnézték a fogdát és mivel ott nem találtak egyetemistákat, hozzákezdtek a tárgyalásokhoz a fegyverek átadásáról. A küldöttség dolgavégzetlenül tért vissza, közölték a tömeggel, hogy egyetemisták nincsenek lefogva,

³¹⁶ VeML XXV.151. B.428/1957/46.

³¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-94451.

³¹⁸ „Én ezidőben, amikor láttam, hogy veszélyes a helyzet, felhívtam a Főosztályt és Ferenczi örgy. és Tamás örgy.-tól kértem segítséget. Tamás örgy. nekem azt válaszolta, hogy ha a kapitányság ellen jönnek, húzzuk csak az időt, majd ők küldenek segítséget Peremartonból a karhatalmistaiból.” ÁBTL 3.1.9. V-144206, 14. Böhm József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 27.

³¹⁹ Uo. 14.

³²⁰ Uo. 14.

³²¹ ÁBTL 3.1.9. V-144206, 15. Bazsó Lajos Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 3.

³²² Uo.

³²³ VeML XXV.151. Bül-201/1956. 2.

ám a rendőrség fegyvereket átadni nem hajlandó. A tüntetők hangulata megváltozott, előkészületeket tettek a rendőrség ostromára. Böhm érzékelve a veszélyt a bejáráshoz sietett és a tüntetőktől újabb öttagú küldöttség kijelölését kérte a tárgyalások folytatását ajánlva. A küldöttségben ismét ott volt Szarvas Mihály, rajta kívül Wéber Mihály és még hárman.³²⁴ A megválasztott második küldöttséget azonban még további tíz fő követte, és Böhm századossal együtt bementek az épületbe. Böhm a forradalmárok jelenlétében felhívta feletteseit, a Veszprém megyei főosztályt és közölte a forradalmárok követelését, miszerint a fegyvereket adja ki.³²⁵ A főosztály válasza kétértelmű volt – később Böhm századost perbe is fogták –: ha van „felesleges fegyver”, azokat adja ki a forradalmároknak és a helyzetnek megfelelően cselekedjen. Wéber Mihály technikus, a küldöttség tagja is beszélt a főosztály vezetőjével, és minősíthetetlen hangon követelte a fegyverek kiadását.³²⁶ Ezt követően a forradalmárok G. Tóth főhadnaggyal és Farkas Ferenc főhadnaggyal megegyeztek, hogy a rendőrség fegyvereinek egy részét át fogják adni, végül három géppisztolyt³²⁷ – Bazsó Lajos Sándor vallomása szerint azonban „4 drb dobtáras géppisztolyt³²⁸ és minden pisztolyhoz 70 drb. töltényt. Utána kiadott még 5 drb. 48 mintájú karabélyt,³²⁹ a karabélyokhoz kb. 100-120. töltényt”³³⁰ – a felkelőknek. A küldöttség ezután beszélt a tömeghez és közölték, hogy a rendőrség a forradalom mellé állt, tüntetők ezt megéljenztek.³³¹ Mesterházi József hadnagy javaslatára a forradalmárok, a rendőrök és a katonák közös járőröket alkottak a közbiztonság fenntartása érdekében. Ezek a közös járőrök képezték az alapját a Nemzetőrségnek. Miközben a járőröket összeállítása zajlott, egy forradalmár egy sapkáról levett vörös csillagot nyújtott át Szarvas Józsefnek és jelentette, hogy a város szélén megállt államvédelmisek – valószínűleg a Balatonfüzfőről Palotára rendelt alakulat tagjai³³² – küldik azzal az üzenettel, hogy nem fognak a tüntetőkre lőni. Böhm viszont a már korábban kért segítség megér-

³²⁴ MNL VeML XXV. 151 B.428/1957/46sz tárgyalási jegyzőkönyv, 8. Wéber Mihály vallomása 1957. június 24-ei tárgyaláson.

³²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144206, 15. Bazsó Lajos Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 3.

³²⁶ MNL VeML XXV. 151. B. 201/1956.

³²⁷ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46.

³²⁸ Valószínűleg a Magyar Néphadseregnél is rendszeresített 1948 M 7,62 mm-es PPS géppisztoly, vagy az 1953 M 7,62 mm-es könnyű géppisztoly. Horváth – Kovács i. m. 160–161.

³²⁹ Valószínűleg a Magyar Néphadseregnél is rendszeresített 1948 M 7,62 mm-es Moszin-Nagant ismétlőpuska. Horváth – Kovács i. m. 162.

³³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144206, 15. Bazsó Lajos Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 3.

³³¹ MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46.

³³² Mészáros 1993.

kezésétől tartott, ezért Kulcsár szakaszvezetőnek parancsot adott, hogy állítsa meg a Peremarton felől várt államvédelmis alakulatot, mivel már késő, a rendőrséget elfoglalták a forradalmárok.³³³ A Veszprémmegyei Népújság október 29-én viszont nem a rendőrség elfoglalásáról, hanem csatlakozásáról adott hírt: „rendőrség teljes egészében csatlakozott a Forradalmi Tanácshoz, rövidesen szolgálatba állnak és a Forradalmi Tanács őrségével együtt biztosítják a rendet.”³³⁴

Eközben Újvári Sándor ezredes személyesen is megjelent a Fő téren, ahol éppen Harasta Gyula beszélt a félezres tömegnek. Elismételte a szovjetek és a kommunisták galád tetteit, majd pontokba szedte a várpalotaiak követeléseit. A tüntetők tapsoltak és éljeneztek.³³⁵ Ezután Szántó Lajos kezdett beszélni, de lehurrogták, mivel nagyon békítőleg beszélt, ekkor Reichardt Mihály tanár kért szót, de a forradalmárok észrevették Újvári ezredest és követelték, hogy beszéljen, a katonaság álljon át a forradalom oldalára. Követelték, hogy támadják meg a szovjeteket, hogy ezzel is segítsék a Budapesten harcolókat. Újvári kénytelen volt beszélni és a fegyveres harcot értelmetlennek mondta, erre a tömeg lehurrogta. Eközben fegyverropogás hallatszott.

A tömeg háromfelé vált, Szántó Lajos és Novák Ferenc vezetésével egy részük a mandulási tiszti lakásokhoz ment, de miután megállapították, hogy nem onnan lőttek, a szőlőkön keresztül a 8-as út felé siettek. A tömeg másik része Bozsó József vezetésével Újvári ezredest követte, aki igyekezett megnyugtatni őket különböző ígéretekkel, végül tárgyalást ígért, ám amint elérte a laktanyát, a mintegy harminc-negyven forradalmárt a laktanyából kizárta. A felháborodás hatására végül beleegyezett, hogy egy öt fős küldöttséggel tárgyalni fog. A küldöttséget Bozsó József vezette, amikor felmentek az irodába tárgyalni, a tömeg benyomult az udvarra. Bozsó József és a küldöttség többi tagja azt követelte, hogy a katonaság segítsen a rend helyreállításában és szervezzenek közös forradalmár-katonajárőröket, ugyanakkor ismét elhangzott, hogy támadják meg a szovjeteket.³³⁶ Közben az udvaron lévő forradalmárokat egy tiszt felszólította, hogy 10-15 jöjjenek be, ahol felfegyverzik őket, ami meg is történt. A katonákkal közösen két katonai terepjáróra szálltak és kihajtottak a laktanyából a tüntetők éljenezése közepette. A tüntetők további fegyvereket követeltek, ezeknek kiosztására ígéretet is kap-

³³³ ÁBTL 3.1.9. V-144206.

³³⁴ *Veszprémmegyei Népújság* 1956. (12) 256.; 1956. október 29.

³³⁵ Újvári Sándor ezredes vallomása. MNL VeML XXV. 151. B.428/1957/46.

³³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11737/1.

tak, a katonák biztatására elindultak a belső épület felé, ám ekkor Pósa százados, akit nem értesítettek Újvári tárgyalásairól sem, a korábbi parancsot követve tüzet nyitott a forradalmárookra és kiverte őket a laktanyából.³³⁷ Ezt követően Újvári ezredes is nyomban megszakított mindenféle tárgyalást, és kiutasította a küldöttséget a laktanyából. A sebesülteket kórházba szállították.

Eközben Szarvas József és Wéber Mihály vezetésével javában folytak a tárgyalások a rendőrségen a közös járőrökről. Fél hat körül Székesfehérvár felől egy szovjet tehergépkocsi érkezett a 8-as úton, a forradalmárok megkísérelték elállni az utat, de minthogy a kocsi nem állt meg, félreugrottak. Miután elhaladtak a forradalmárok mellett, a gépkocsiról három szovjet katona tüzet nyitott. Az esemény sorsdöntő elhatározást értelt meg a forradalmároknak. Szarvas József kijelentette: „Egy szovjet gépkocsi sem mehet Várpalotán keresztül”³³⁸, ezzel mindenki egyetértett. A forradalmárok a Tüzéptelepről (a térképen 7.) hozott fahasábokból, téglákból barikádokat kezdtek emelni.³³⁹ Berta József besietett a rendőrkapitányság épületébe, ahol az egyik emeleti szoba 8-as útra néző ablakában tüzelőállást foglalt el, innen Vancsek László BM-alkalmazott távolította el.³⁴⁰ Böhm egy forradalmár-rendőr közös járőrt küldött ki Veszprém felé, leginkább azért, hogy a megyeszékhelyről várt segítséget figyelmeztessék, Várpalotán rend van. A százados azonban nem említette, hogy ez a segítség államvédelmis alakulat is lehet, így a járőr Várpalota határában egy ávosokkal teli gépkocsival találkozott. A járőr szétfutott, de Novák Ferencet elfogták, összeverték. Ez a hőstett azonban kielégítette harci szomjukat, így a városba már nem mentek be és hadifoglyukat magukkal hurcolva visszatértek Veszprémbe.³⁴¹

4.2.6. „Várpalota második Budapest”³⁴²

A Veszprém felé kiküldött másik járőr három közeledő szovjet tehergépkocsiba ütközött. A szovjetek nyomban tüzet nyitottak, Bali István járőr súlyosan megsebesült. A szovjeteknek ezután azonban olyan ellenfelekkel kellett szembe-

³³⁷ Mészáros 1993.

³³⁸ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ HL GYKB., B.07/1957. Berta József és társainak pere.

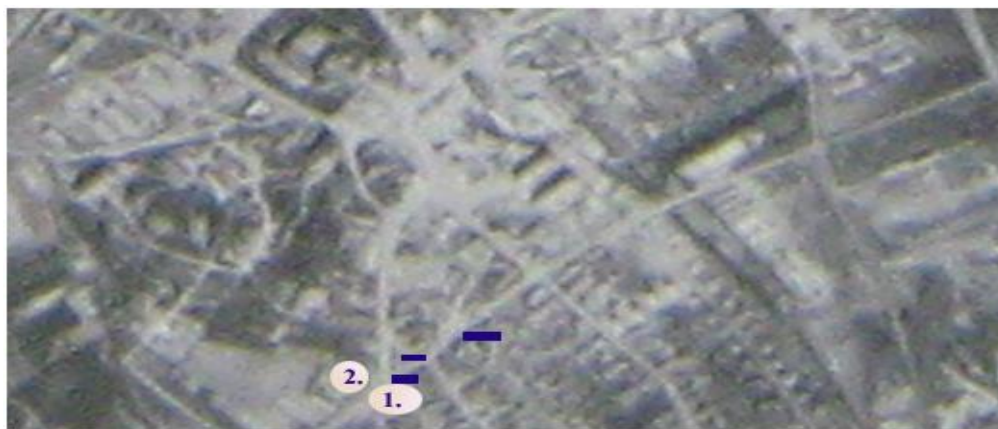
³⁴¹ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

³⁴² „a másik [szovjet sebesült katona] meg azt hangoztatja, hogy Várpalota a második Budapest. – Találkoztok ti még az országban sok második Budapesttel! – szólal meg mellettem egy forradásosarcú, csillogó szemű parasztfíú.” Várpalotai Napló 1956. (1) 1.; 1956. november 3.

nézniük, akik felkészültek a védelemre. A harcok színhelyéről készült légifotóból (5. ábra) kitűnik, hogy a főúton haladó szovjet erőknek igen nehéz lehetett volna tűzharc nélkül elhaladni az utat elzárni kívánó forradalmárok között, nem létezett kerülőút.

5. ábra

A várpalotai harcok helyszíne egy vezérkari légifotón

1. Rendőrség 2. Tüzép, a kilőtt szovjet teherautók kékkel jelölve

Forrás: HL Hadtörténeti Fotótár, 1951. légifotó

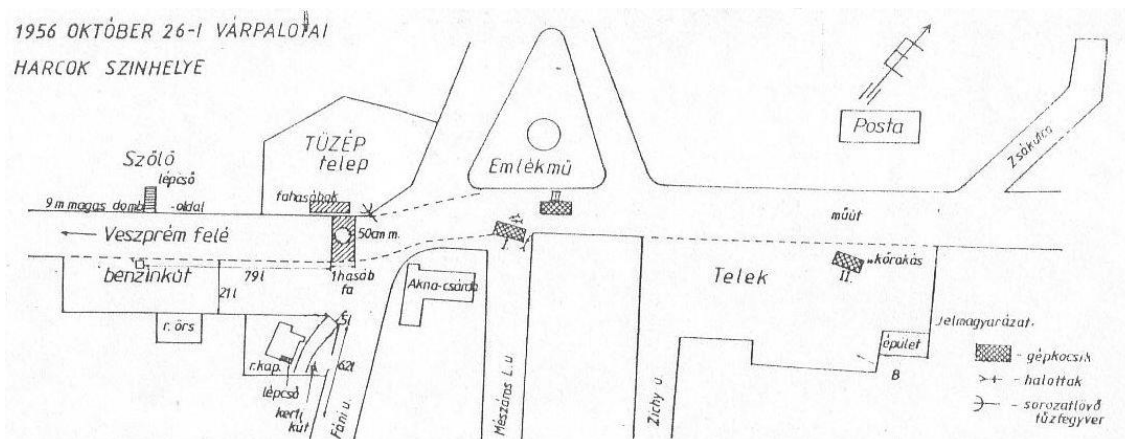
Az Ernő bányáról visszaért Szabó Sándor és csapata és tüzelőállást foglalt el. Galáth József egy Maxim géppuskát³⁴³ a Tüzép-telepen állított fel. Berta József golyószóróval,³⁴⁴ Szarvas József pedig géppisztollyal az Akna-csárda fáskamrájában vettek fel tüzelőállást. A szovjetekre tüzet nyitottak, akik a tüzet viszonyozták, az első gépkocsi áttörte az útzárat, de a második már pergőtűzben haladt át. A bírósági helyszínrajzról (6. ábra) megállapítható, hogy a felkelők minden irányból képesek voltak tűz alatt tartani az utat.

³⁴³ 1943M 7,62 mm SzG-43 típusú P. M. Gornujov által tervezett közepes géppuska, amely 250 töltényt befogadó hevederrel rendelkezett. A hevedereket ládában (rakasz) tartották. A géppuska 500 méteren belül optimális hatást biztosított a csapatok számára. Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Hadsereg és fegyverek 1956. Zrínyi, Budapest, 2011. (a továbbiakban Horváth – Kovács i. m.) 164.

³⁴⁴

6. ábra

A szovjet katonákkal folytatott tűzharcról készített bírósági helyszínrajz

Forrás: MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

Amikor az első gépkocsi a barikádhoz ért, a felkelők is tüzet nyitottak, miután a szovjet katonák már előzőleg például Bali István esetében tették. A szovjet katonák a tüzet viszonyozták, az első gépkocsinak sikerült is áttörni az útzáron és az Inota előtti vasúti felüljáróig eljutni. A második szovjet gépkocsi benzinszállító volt. A gépkocsi pergőtűzben haladt át az utakadályon és a postával szemben körakásnak ütközött, a kiugró vezetőt lelőtték. A harmadik gépkocsi lőszert és tíz katonát szállított. Heves tűzharcot követően a gépkocsi beleszaladt a Lőrinc utca 1. szám alatti házba. A szovjetek erősen tüzeltek, de egy nő kézigránátot vágott a kocsinhoz, amitől az felrobbant és kigyulladt. A gépkocsi körül öt katona égett össze,³⁴⁵ kettő a kapualjakban keresett menedéket, őket a forradalmárok kórházba vitték, de már nem lehetett rajtuk segíteni. Egy katona az Akna-csárda udvarán keresztül próbált menekülni, mivel nem adta meg magát, lelőtték. Egy cigány férfi egy sebesült szovjetet lelőtt, amivel sokan nem értettek egyet. A kilőtt gépkocsik mellé Szabó Sándor őrséget rendelt. Inota felől mintegy fél óra múlva egy szovjet páncélos és egy gépkocsi érkezett, a gépkocsit a forradalmárok kilőtték. A gépkocsivezető kiugrott és feltartotta a kezét, erre a tiszt, Fjodorov őrnagy lelőtte, a felháborodott forradalmárok pedig vele végeztek.³⁴⁶ A holttesteket – a későbbi vádakkal szemben – nem csonkították meg.³⁴⁷

³⁴⁵ MNL VeML XXV.151. B. 201/1957, boncjegyzőkönyv.

³⁴⁶ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46.

³⁴⁷ MNL VeML XXV.151. B. 201/1957. boncjegyzőkönyv.

Még aznap este a Palota Szállóban (a térképen 9.) megalakult a Forradalmi Tanács – amely később átalakult – és megkezdődött a Nemzetőrség szervezése. Rezi József szerint őt 26-án este választották meg parancsnoknak és még aznap éjjel le is mondott.³⁴⁸

A szovjet veszteséglista tizennégy nevet tartalmaz, ám a felsorolt halottak egyike – Варосян Арамоис Мовсесович – nem 26-án, hanem 25-én vesztette életét, valószínűleg tehát nem Várpalotán.³⁴⁹ A halottak száma csak egyik vitatott kérdés volt az elesett szovjet katonákkal kapcsolatban, éppily fontos volt a már említett csonkítási vád. A Veszprémmegyei Rendőrkapitányság Vizsgálati Osztálya 347/1956. szám alatt hozott határozatot a nyomozás elrendeléséről a Hajmás-kéren tartózkodó szovjet alakulatok parancsnokságának 1956. november 19-én kelt feljelentése alapján. A feljelentésben a 13 szovjet katona „agyonlövése” mellett ott szerepelt a vád, hogy „az ismeretlen támadók haláluk után durván megcsonkították” a holttesteket.³⁵⁰

Még az éjjel jelentkezett a Palota Szállóban egy magyar honvéd százados és egy polgári ruhába öltözött szovjet tolmács, akik kérték Nagy Györgytől a szovjet halottak kiadását. Nagy György utasítást is adott Szabó Sándornak, hogy egy gépkocsival és tíz emberrel teljesítse a kérést, ám gépkocsivezetőt nem sikerült találni ezért abban állapodtak meg, hogy majd „rakják fel a halottakat és vigyék el a szovjet gépkocsihoz a városon kívül. De miután gépkocsivezető nem volt, Nagy György közül a századossal, hogy a város végéhez 500 méterre viszik el a halottakat, oda a szovjetek jöjjenek el érte. Tudomásom szerint ez alkalommal 8 vagy 10 holttestet adtak át a szovjeteknek. Amikor a 8 hulla elszállítása vagyis átadása után Szabó Sándor és Molnár Ferenc visszajött, közölte Nagy Györggyel

³⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-144261.

³⁴⁹ АПРФ. Ф. 3. Оп. 64. Д. 484. Л. 158-161. Подлинник. Adatait közli: *Коллектив авторов*. Россия (СССР) в войнах второй половины XX века [участие российских (советских) военнослужащих в боевых действиях за пределами Российской Федерации (СССР) после Второй мировой (1946–2002)] — М.: Триада-фарм, 2002. — 494с. Тираж 1.000 экз. (Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001–2005 годы». Институт Военной Истории Министерства Обороны Российской Федерации.) Az adatokra Horváth Miklós hívta fel a figyelmemet, neki ezért, az orosz nyelvű szövegek fordításáért pedig Boros Lászlónak mondok köszönetet. G. I.

³⁵⁰ HL XI. GYKB., V. II. 07/1957. Győri Katonai Bíróság iratai, Berta József és társainak pere. Határozat nyomozás elrendeléséről. Veszprém, 1956. november 19.

és velem, hogy maradtak itt halottak, de azokat a kocsira felrakni nem tudták, mert azok el vannak égve.”³⁵¹

Másnap sorban alakultak meg az üzemeknél a munkástanácsok: „reggel a munkahelyemre indultam, gondoltam, hogy lesz munka. Amint kiértem az üzemhez láttam, hogy az irodák ablakai világosak, ekkor még sötét volt, kb. ½ 5 óra volt. [...] megválasztottak engem is a Munkástanácsba”.³⁵² A Cserben lévő bányászkatona-alakulat tagjai közül ezen a napon már többen csatlakoztak a forradalomhoz, az elkövetkező napokban az alakulat csaknem teljes állománya – a tisztek kivételével – a forradalom mellé állt.

4.3. A forradalom további napjai

A Forradalmi Tanács megválasztásával, majd a hajmáskéri szovjet alakulat küldötteinek fogadásával kezdődő nap, 27-e további része is mozgalmasnak bizonyult. A délelőtt folyamán Nagy György vezetékes rádión bemondott éjszakai felhívására valóban több százan jelentek meg Fötéren és ezen a napon még kétszer választottak tagokat a Forradalmi Tanácsba, melynek részleteit a forradalom intézményeiről szóló fejezetben fogom tárgyalni.

27-én a várpalotai forradalmárok nem a szovjetekkel, hanem a helyőrség katonáival, illetve az Újvári Sándor ezredes hívására a városba érkező katonai alakulatokkal tárgyaltak, majd harcoltak. Az esti laktanyai sortűzet követően Újvári Sándor erősítést kért, ezért a 3. hadtest parancsnoksága Várpalotára vezényelte a 27. harckocsi ezred egy részét. A tíz harckocsiból, egy műhely gépkocsiból és egy üzemanyag gépkocsiból álló csoport este hatkor indult útnak Tapolcáról, Petyendi János hadnagy parancsnoksága alatt.³⁵³ Október 27-én hajnalban 6.00-kor három harckocsi. a lenti lövészzászlóalj 1. zászlóaljának parancsnokának Szemök századosnak a parancsnoksága alatt érkezett Várpalotára. A Nemzetőrség tagjai a menetet megállították, a Forradalmi Tanács elnökeként bemutatkozó Nagy György megkérdezte, miért jöttek, Szemök visszakérdezett, hogy ők dolgozók-e. Amikor azt a választ kapta, hogy igen, akkor kijelentette, hogy a dolgozók védel-

³⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-144261. 6–7. Rezi József és társai vizsgálati dosszié. Rezi József kihallgatási jegyzőkönyve

³⁵² MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46. Meldrik István vallomása 1957. június 24-ei tárgyaláson.

³⁵³ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 16. ő. e. 253. 27. harckocsi-ezred, Tapolca

mére érkeztek. Jelentése szerint megállapodott Naggyal, hogy délig a fegyvereket le fogják adni. Ezután továbbindultak, többen fölkapaszkodtak a harckocsikra, velük együtt érkeztek meg a laktanyába. Újvári a harckocsiknak a laktanya biztosítását, azaz a „polgári személyek” behatolásának megakadályozását adta parancsba. Délután a forradalmárok újabb kísérletet tettek a laktanya helyőrségének átállítására, Újvári azonban a tömegbe lövetett. Újvári egy szakaszt a Palota Szálló ellen küldött, ahol a katonák 20-30 főt lefegyvereztek, több fegyvert (géppuskát, golyószórót) zsákmányoltak.³⁵⁴ Este fél nyolckor újabb támadás érte a laktanyát, de a harckocsikról leadott ágyúlövés és géppuskasorozatok révén ezt is sikerült visszaverni.³⁵⁵ A támadók egy harckocsit kilőttek.³⁵⁶

28-án a laktanyából kiindult harckocsiknak sikerült visszaszerezni a forradalmároktól két rohamlöveget. A Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács részéről délután dr. Brusznay Árpád érkezett, aki a sztrájkok megszüntetését kérte. A Palota Szállón mondott beszédét a Szabad Bányász Rádió (amely a legtöbb munkásszállóra be volt kötve) is közvetítette. „A Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács a nép követelésének megvalósulásáig tartó általános sztrájkot hirdetett meg. Ehhez a sztrájkhoz ragaszkodunk. Ugyanakkor népünk érdekében létfontosságú, hogy közvetlen létfenntartását biztosító munkálatokat saját érdekében, gyermekeink érdekében feltétlenül folytatnunk kell” — olvasta Brusznay Árpád a Veszprémben megszövegezett felhívást — „Az élelmiszer ellátáshoz, sütőipari üzemek működéséhez a közlekedéshez szén kell. Saját mozgalmunk sikerét veszélyeztetjük, ha zavart keltünk a szénellátásban. A Nemzeti Forradalmi Tanács felelőssége teljes tudatában felhívja a várpalotai bányák dolgozóit, hogy népünk forradalmi mozgalmának támogatására haladéktalanul kezdje meg a várpalotai szénbányákban a termelő munkát. Veszprém. 1956. október 28. Lóránd Imre a Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke”.³⁵⁷ A felhívásra a forradalmárok közül sokan felvették a munkát. Este kilenckor a laktanyát újabb támadás érte, amit Újvári ismét a harckocsik bevetésével vert vissza. Október 30-án a katonák és a nemzetőrök közös akcióban vettek részt délután, a Csósz pusztán lévő fegyveres csoport-

³⁵⁴ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz 1. ő. e. A 6. hdt. törzs, Székesfehérvár jelentése az 1956-os eseményekről, 144.

³⁵⁵ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 9. ő. e. A 32. Lövész ezred, Lenti jelentése az 1956-os forradalom eseményeiről, 145.

³⁵⁶ Uo. 145.

³⁵⁷ Közli: Mészáros 2001, 132-133.

tot számolták fel, melynek parancsnoka egy ÁVH-s hadnagy volt.³⁵⁸ Október 31-én megalakult a Forradalmi Katonai Tanács, a tömeg nyomására a harckocsikat vissza kellett vonni a laktanyába, ahol harcképtelenné tették ezeket. November 4-én a forradalmárok nagy csoportját fegyverezték fel a laktanyában, az ott lévő parancsnokokat és katonákat kényszeríteni akarták, hogy indítsanak támadást a szovjetek ellen, a katonák azonban visszavonultak Tapolcára.³⁵⁹

Bóhm József rendőrkapitány visszaemlékezése szerint „november 3-án éjszaka [...] a rendőrség kapuját betörve az épületet elfoglalták a szovjet katonák. Az ott tartózkodó rendőröket foglyul ejtették és Hajmáskérre szállították. [...] Végül is Baski Sándor segített a párt révén kiszabadítani a rendőröket.”³⁶⁰

---

³⁵⁸ HL 1956-os gyűjtemény 3. ö.e. A 32. Lövész ezred, Lenti, jelentése az 1956-os forradalom eseményeiről, 256.

³⁵⁹ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 16. ö. e. 27. harckocsizó ezred, Tapolca

³⁶⁰ Fakász i. m.

5. A forradalom intézményei Várpalotán

Az 1956-os eseményeket éppen az országos jelleg különböztette meg a más szocialista országokban jelentkező tiltakozásoktól, mozgalmaktól, az ország-szerte megalakuló helyi „forradalmi tanácsok”, nemzetőrségek az 1953-ban indult, ám 1955-ben végletesen megtorpanni látszó rendszerkorrekciós kísérleten túlmutató, gyökeres fordulatot jelentettek és a helyi társadalom szerveződésének egyfajta alternatíváját nyújtották proletárdiktatúra struktúrájával szemben. A forradalom napjaiban nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi tanácsok – mint intézmények – gyakorlatilag sehol nem rendelkeztek a helyi társadalom támogatásával, ugyanakkor a forradalom képes volt megszervezni a települések igazgatását, közellátását és közbiztonságát, nem ritkán beemelve az új testületekbe a korábbi tanácsok, rendvédelmi szervek helyben elfogadott és együttműködésre kész tagjait. A települések irányítását tulajdonképpen a „forradalmi tanácsok” vagy „nemzeti bizottságok” vették át, a vállalatokét munkástanácsok, míg a helyben a közrend védelmére létrehozott fegyveres szervezeteket, illetve több helyen a gyárőrségeket nemzetőrségnek hívták. A forradalom intézményeinek közös vonása, hogy megalakulásuknál valamilyen formában megjelent a *választás*, a vállaltan *ideiglenes jelleg*, valamint a szervezeti fejlődés, *átalakulás*, bár a Mészáros Gyula által közölt dokumentumok és adatok alapján a megye több településén igazolható, hogy a megyei, járási és települési pártbizottságok a forradalmi bizottságok megalakulásánál több helyen kezdeményező szerepet játszottak és mindenütt igyekeztek saját megbízható elvtársaikat „beépíteni” az új testületekbe.³⁶¹ A Veszprémi Járási Tanács vb. elnökének, Szeivolt Istvánnak 1956. október 26-án kelt utasítása egyenesen úgy fogalmazott, hogy minden községben „még a mai napon meg kell alakítani a forradalmi katonai bizottságot, amelynek feladata a rend és a fegyelem biztosítása, a dolgozó nép biztonságának, zavartalan életének biztosítása. A katonai bizottság tagjai: Ahol katonai alakulat van, a rangban legmagasabb rangú a parancsnok, ahol nincs, a rendőrőrsparancsnok, körzeti megbízott, a pártvezetőség egy tagja, a tanács egy tagja, valamint munkás-paraszt küldöttek. Gondoskodni kell arról, hogy a katonai tanács megalakítása és összetételének kiválasztása a

³⁶¹ Mészáros 2001. 73–74.; illetve 6. dokumentum.

dolgozók legnagyobb meglepedésére történjen.”³⁶² Mészáros Gyula ezzel az utasítással indokolja azt is, hogy Tapolcán a forradalmi tanács neve Katonai forradalmi Tanács lett. A várpalotai forradalmi események megindulása előtt vagy azokkal párhuzamosan tehát hasonló szervezetek, gyakran azonos névvel már máshol, az ország több pontján létrejöttek. A megyében fekvő városok közül Várpalota feküdt a legközelebb, huszonnégy kilométerre a megyeszékhelyhez, közúton és vasúton egyaránt könnyen elérhető volt, ami a két település és forradalmi intézményei között intenzív kapcsolatot feltételez.

A *Veszprémmegyei Népiújság*, valamint a szintén Veszprémben szerkesztett *Új Várpalota* – melyek felcímüben még megőrizték a „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelszót, ám az MDP helyett már a Hazafias Népfrent lapjaként jelentek meg – egyaránt 1956. október 27-én adott hírt a Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács³⁶³ megalakulásáról, amelyet az október 26-án délután a tartott gyűlésen Veszprém megye és Veszprém város területén a jelenlévők a néphatalom legfőbb birtokosának nyilvánítottak. A lapok értesítették olvasóikat arról is, hogy a „Forradalmi Tanács átvette a megyei és városi közigazgatás irányítását”, így megalakulásával „a megyei járási vb elnökök, elnökhelyettesek, titkárok és végrehajtó bizottságok” megszűnik.³⁶⁴ Tagjai között valóban ott találjuk Schnechta Péter ezredest,³⁶⁵ a Veszprém Megyei Hadkiegészítő Parancsnokság parancsnokát, valamint a rendőrség képviselőjét, Rózsás József alhadnagyot is. A forradalom országosan hangoztatott követelése mellett – tüzszünet Budapesten, a statárium visszavonása, a szovjet csapatok kivonása és mindezek bemondását a rádióban – Veszprém megye és város Nemzeti Forradalmi Tanácsa a megye területére általános sztrájkot hirdetett az „élelmiszeripari, egészségügyi szolgálat, a közüzemek és közlekedési vállalatok kivételével,” ugyanakkor legfőbb feladatának tekintette a biztonságnak, a közrendnek és a lakosság ellátásának a biztosítását.³⁶⁶ A várpalotai forradalmi intézmények – bár a veszprémiekhez hasonló célokat tűztek ki és azonos követelésekkel léptek fel – ugyanakkor nem veszprémi, hanem helyi szerveződésűek voltak, bár a városban a veszprémi követelések és jelszavak kétségkí-

³⁶² Szeivolt István vb. elnök 06-3/1956 utasítása a Községi Tanács VB Elnökének, 1956. október 26. Idézi: Mészáros 2001. 73.

³⁶³ A forrásainkban a szervezet Veszprém megyei és Városi Nemzeti Forradalmi Tanács, Forradalmi Tanács, Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács néven egyaránt előfordul. G. I.

³⁶⁴ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. (12) 254.; 1956. október 27.

³⁶⁵ A nevét mindkét lap Snechta Péternek írta, de

³⁶⁶ *Új Várpalota* 1956. (6) 44.; 1956. október 27.

vül megjelentek. Böhm József rendőr százados, a Várpalotai Rendőrkapitányság vezetője október 26-án délelőtt az Akna-csárdánál találkozott olyan személyekkel, akik résztvettek a veszprémi tüntetésen.³⁶⁷ Kelemen Károly szerint ugyanakkor a veszprémi tüntetésről csak azt követően értesültek, hogy a várpalotai (inotai) Alumíniumkohó munkásai már elfogadták a követeléseiket tartalmazó 12 pontot.³⁶⁸ A várpalotai forradalmi intézmények megalakulásának körülményeiről, tevékenységéről, céljairól elsősorban a visszaemlékezések és a későbbi peranyagok és az egykorú nyomtatott sajtó alapján alkothatunk képet. A perek azonban nem a mindennapi működésre fókuszáltak, hanem az elbocsátásokra, az alacsonyabb beosztásba helyezésekre, illetve a pártfunkcionáriusokat, személyzeti vezetőket ért fenyegetésekre és sérelmekre. A forradalom napjaiban Várpalotán kísérlet történt a szakszervezeti rendszer átalakítására, a valódi munkás érdekképviselet megvalósítására, sőt a várpalotai iparmedencében működő keresztény szakszervezet létrehozására is, amelyről még lesz szó – ám a munkástanácsok felvállalták ezt a feladatot, így ezek a kezdeményezések nem jutottak el az intézményi szintig. A forradalmárok elsősorban a diktatúra képződményeit – tanácsok, vállalati káderosztályok, a rendőrség államvédelmi részlege – semmisítették meg, nem pedig a „kommunisták üldözésére”, a „munka megakadályozására” vagyis az általános zavar és káosz előidézésére törekedtek, amivel a rendőri és bírói eljárások alatt később megvádolták őket.³⁶⁹ A feloszlatottak helyett a forradalmárok ugyanakkor új intézményeket hoztak létre a helyi közigazgatás (forradalmi tanács), a rendvédelem (nemzetőrségek, gyárőrségek), valamint a vállalatirányítás (munkástanácsok) feladatainak ellátására, amelyekből – a későbbi vádakkal ellentétben – nem hagyták ki a város, a közellátás érdekében együttműködni kész kommunistákat sem. Az új, forradalmi testület meghagyta beosztásában például a Várpalotai Városi Tanács Adminisztratív Osztályának korábbi vezetőjét, Bánhegyi Károlyt,³⁷⁰ de maradhatott a többi tanácsi dolgozó is.³⁷¹ Az új intézmények sajátosságai közé

³⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 12. Böhm József rendőrszázados kihallgatási jegyzőkönyve. Veszprém, 1957. június 27.

³⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 146. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

³⁶⁹ MNL VeML XXV. 151. B.201/1956. Határozat nyomozás elrendeléséről Rezi József ügyében. Veszprém, 1957. január 5.

³⁷⁰ *Új Várpalota* 1956. (6) 45.; 1956. október 30.

³⁷¹ „A tanácsi dolgozókat összehívtuk, s közöltük velük, hogy továbbra is végezzék a munkájukat nyugodtan, nem kell semmitől sem tartaniuk.” Ludovics Sándornak, a Forradalmi Tanács elnökhelyettesének visszaemlékezése. Idézi: Fakász i. m. 80.

tartozott szerveződésük spontán jellege, hatáskörük tisztázatlansága és – minden későbbi propaganda ellenére vitathatatlan – társadalmi támogatottságuk mind a városban, mind megyei, valamint országos szinten. Tagjaikat gyakran közfelkiáltással, az éppen jelenlévők közül választották meg, csak később alakult ki az üzemi választásokat követő delegálás rendszere, amely főként a munkástanácsok szerveződésére lett jellemző.

5.1. A várpalotai Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanács

5.1.1. A várpalotai Forradalmi Tanács nevének kérdése

Igen érdekesek a várpalotai Forradalmi Tanács megalakulásának és működésének körülményei, amelyekről a legrészletesebb és valószínűleg a leghitelesebb beszámolót a testület volt elnöke, Kelemen Károly – ekkor már mint György István fedőnevű ügynök – készítette 1958-ban a szabadságát Pápán töltő tartótisztjének. Ez a beszámoló valamivel bővebben számolt be az eseményekről és intézkedésekről, mint Kelemennek az 1957. májusában keltezett „Hogyan kerültem a Forradalmi Tanácsba” című kézírata, ami a Böhm József rendőr százados elleni nyomozás vizsgálati dossziéjában található. Kelemen a Forradalmi Tanács megalakulását – bár ő maga is megemlíti egy „elődszervezetet” egyértelműen 27-ére tette és az eseményre szerinte a Bányatröszt épületében került sor.³⁷²

A Várpalotán működő forradalmi szerv neve forrásainkban többféleképpen fordul elő. A *Veszprémmegyei Népiújság* október 29-ei száma³⁷³ „Forradalmi Tanácsnak”, míg az *Új Várpalota* október 30-án³⁷⁴ „Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanácsnak” nevezte, míg az állambiztonság által készített megyei monográfia „Várpalota Városi Forradalmi Tanács”-ról tesz említést.³⁷⁵ Kelemen Károly, a testület elnöke 1958-ban írt jelentésében hol a „forradalmi tanács”, hol pedig a „nemzeti bizottság” kifejezést használta,³⁷⁶ ám ez utóbbi kifejezés fordult elő a

³⁷² ÁBTL 3.1.9. V-144206. 29. Böhm József és társai vizsgálati dossziéja. Kelemen Károly kihallgatott „Hogyan kerültem a Forradalmi Tanácsba” című kézíratos feljegyzése. Veszprém, 1957. május 28.

³⁷³ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. (12) 256.; 1956. október 29.

³⁷⁴ *Új Várpalota* 1956. (6) 45.; 1956. október 30.

³⁷⁵ ÁBTL 3.1.9 V-150379. 85.

³⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149–150. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

Veszprém Megyei Bíróság Bozsó József ügyében hirdetett ítéletben is.³⁷⁷ A kifejezések ugyan szinonimaként használhatóak, hiszen ugyanazon szervezetet jelölték, jelen munkában is – a forrásokhoz igazodva – így használjuk ezeket, ugyanakkor mégsem tekinthető mellékesnek, melyiket használta a kihallgatott, a visszaemlékező vagy a sajtó, hiszen takarhatott értékválasztást is. A „nemzeti bizottság” kifejezés lehetne egyértelmű utalás az 1945-ben létrejött, elviekben több párt részvételével működő, a település minden ügyét ideiglenesen intéző testületre, amely a párt narratívája szerint a „népi demokrácia” egyik első intézménye volt. Elképzelhető, hogy a szervezet elnöke, Kelemen Károly hasonló szerepkört tulajdonított a testületnek, bár ezúttal nem pártok delegáltjai alkották azt. A tagok egy részét közfelkiáltással, illetve 27-én délután szavazással választották meg, a többieket azonban ezúttal nem a pártok, hanem az üzemek delegálták. Nem kizárt az sem, hogy az állambiztonsági szervek előtt csak tevékenységét akarta jobb színben feltüntetni, amikor a Forradalmi Tanács helyett nemzeti bizottságot említett, ugyanakkor magyarázata lehet e névhasználatnak, hogy azt valóban használták a forradalom alatt a többi elnevezés mellett. A nemzeti bizottság névválasztás mindenestre magában hordozza a szervezet ideiglenes voltát, ahogy az Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanács kifejezés is. A „Nemzeti Forradalmi Tanács” elnevezés származhatott természetesen Veszprémből is, ahol ugyanezen a néven alakult meg a megyei szervezet, az „ideiglenes” jelző felvétele a névbe pedig utalhat a szervezet 27-ei döntésére, miszerint később kiegészítik a tanácsot a fontosabb várpalotai üzemek küldötteivel, ami október 31-én meg is történt. (A már említett közigazgatási adattár szintén 31-ei átalakulásról írt.)³⁷⁸ Az 1956-os eseményekről készült állambiztonsági monográfia által használt „Várpalotai Városi Forradalmi Tanács” névváltozatot esetleg a forradalommal lecserélt szervezet (Várpalotai Városi Tanács) elnevezése is inspirálhatta.

5.1.2. A várpalotai Forradalmi Tanács megalakulásának körülményei

A szervezet megalakulásáról hasonlóan ellentmondásosan emlékeztek meg a rendelkezésre álló források. A megalakulást a forradalom megyei közigazgatási

³⁷⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11737/1. 64–65.; továbbá MNL VeML XXV. 4. b. B. 709/1957. A Veszprém Megyei Bíróság B.709/1957/15. számú ítélete Bozsó József ügyében.

³⁷⁸ Zongor Gábor (szerk.): *Forradalom és tanácsok. Adalékok Veszprém megye közigazgatás történetéhez. 1956, 1982–1990.* Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, Veszprém, 2000.

adattára október 26-ára teszi, amire „este a harcok alatt a Palota Szállóban került sor, 13 tagot választottak meg.”³⁷⁹ Az október 26-án este megválasztott testület a visszaemlékezésekre támaszkodó Fakász Tibor szerint ugyanakkor a nemzetőrség volt.³⁸⁰ A Forradalmi Tanács későbbi elnöke, Kelemen Károly viszont ugyancsak megemlékezett egy 26-án éjszaka megválasztott forradalmi intézményről. „Kelemen reggel elindult – 1956. október 27-én – 4.45 h-kor munkahelyére gyalog és útközben utolérte a Tröszt pobjeda gyártmányú személygépkocsiján Nagy Lajos inotai kohó dolgozó [...] Nagy Lajos közölte továbbá Kelemennel, hogy az esti órákban, mikor volt a lövöldözés, szovjet katonákkal tűztek össze és jelenleg is [azok] maradványai a rendőrkapitányság előtt vannak. Közölte továbbá, hogy az éjszaka folyamán megalakult a „Forradalmi Népbiztosok Tanácsa” és őt mármint Nagy Lajost élelmezési népbiztossá választották meg. Azért igyekszik az inotai kohóhoz dolgozó társai közé, hogy azoknak panaszait meghallgassa és ellenőrizze, hogy van-e elég élelem.”³⁸¹

A Veszprém megyei állambiztonsági monográfia ugyancsak 26-ára teszi a Forradalmi Tanács megalakulását.³⁸² Feltehető, hogy egy ilyen tanács valóban létrejött 26-án éjszaka a Palota Szállóban, bár ez a szervezet, legalábbis az eredeti összetételben, nem működhetett hosszabb ideig, hiszen mind Bóhm József,³⁸³ mind Kelemen Károly szerint³⁸⁴ – 27-én történt a megalakulás. Kelemen szerint 27-e délutántól, a bányatröszt épületében sor került egy másik Forradalmi Tanács megválasztására. Ludovics Sándor – aki az Új Várpalota október 30-ai száma szerint is a Forradalmi Tanács elnökhelyettese volt –, a megalakulás időpontját pontosan nem említve úgy emlékezett, hogy „a Városi Forradalmi Tanács megválasztására a Palota Szállóban” került sor. „Először Szabó doktor urat,³⁸⁵ az orvost választották elnöknek, de ő szívbetegségére hivatkozva lemondott, nem vállalta. (Nemsokára meg is halt.) Végül is Kelemen Károly lett a városi Forradalmi Ta-

³⁷⁹ Zongor i. m. 74.

³⁸⁰ Fakász i. m. 34.

³⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 147. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

³⁸² „Október 26-án este nyilvános ülésen a várpalotai Palota Szállóban került sor a Várpalotai Forradalmi Tanács megalakítására. Megalakult „Nemzeti Forradalmi Tanács” határozatokat hozott az államvédelmi tisztek letartóztatására, igazgatók, kommunista funkcionáriusok leváltására.” ÁBTL 3.1.9 V-150379. 85.

³⁸³ Fakász i. m. 58.

³⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 29–37. Bóhm József és társai vizsgálati dossziéja. Kelemen Károly kihallgatott „Hogyan kerültem a Forradalmi Tanácsba” című kéziratot feljegyzése. Veszprém, 1957. május 28.

³⁸⁵ Valószínűleg Szabó László orvost. G. I.

nács elnöke. A nép által javasoltaknak fel kellett állni a pódiumra, s miután döntöttek, hogy rá érdemes, bevásztották a Forradalmi Tanácsba. Engem a fiatal bányászok javasoltak, s így lettem tagja a testületnek. Mellettem tagja lett még Bozsó József, Németh Miklós, Szabó József honvédtiszt, Böhm József mint rendőrkapitány. A Városi Forradalmi Tanács rövidesen áttette székhelyét a városi tanácsra.”³⁸⁶

A várpalotai Forradalmi Tanács megalakulását egy bányász-katona, Berta József így foglalta össze a kihallgatóinak: „A Palota Szálló előcsarnokában voltak sokan és én ott egy fiatalembernek megmondtam, hogy hoztam egy géppisztolyt. Ez a fiatalember – mint ott később hallottam, - a veszprémi forradalmi bizottság kiküldöttje volt. A géppisztolyt ez a fiatalember vette át, de már nyúlt is érte egy másik személy, akit ez a fiatalember kiküldött őrségbe. Majd ez a veszprémi fiatalember a „Talpra magyar”-t szavalta el. Utána alakítottak egy ideiglenes forradalmi bizottságot. Ebbe bevásztották a jelenlévők közül a következő személyeket: Haraszt Gyula³⁸⁷, Szabó Sándor, Rezi³⁸⁸ – aki valamilyen őrnagyként szerepelt ott –, valamint egy alacsony férfit, aki az Inotai Kohónál dolgozott³⁸⁹, továbbá az említett veszprémi kiküldöttet. Az említett inotai személy az élelmiszerek elosztásával, stb. foglalkozott.³⁹⁰ A megválasztás után ezek a személyek bementek a presszóba, én az ott lévő várakozó tömeg között még kb. két óra hosszáig várakoztam, azaz kb. hajnali 4 óráig.” A Forradalmi Tanács megalakulása tehát hajnal kettő körül érhetett véget és érdekes, hogy Rezi József nem említette a Ludovics Sándor szerint elnöknek választott Szabó László orvost. Az általa felsorolt tagok között Szabó Sándor szerepel, akiről viszont ez az egyetlen adatunk, hogy a várpalotai Forradalmi Tanács tagja lett volna, őt több helyen a várpalotai Nemzetőrség helyettes parancsnokaként említik.³⁹¹ Ha hitelesnek fogadjuk el Ludovics Sándor beszámolóját, akkor vélhetően Berta József rosszul emlékezett a keresztnévre vagy esetleg a személyre, hiszen Szabó Sándor később fontos szerepet ját-

³⁸⁶ Fakász i. m. 79–80.

³⁸⁷ Helyesen Harasta Gyula. G. I.

³⁸⁸ Rezi József.

³⁸⁹ Minden bizonnyal Ludovics Sándor, aki később a várpalota Forradalmi Tanács elnökhelyettese lett.

³⁹⁰ Ez félreértés lehet, mivel a szintén inotai Nagy Lajos – akit Berta József nem említett – hajnalban határozottan állította Kelemen Károlynak, hogy őt bízták meg az élelmiszerrel kapcsolatos ügyek vitelével.

³⁹¹ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

szott a forradalomban, míg Szabó László betegség miatti lemondása után vélhetően visszavonult az eseményektől.

A forradalmi tanács egy másik tagjának, Bozsó Józsefnek az ítéletében viszont ismét 27-e szerepelt a megalakulás dátumaként, ám nem délután, hanem délelőtt. „Október 27-én délelőtt 10 órára tömeggyűlést hirdettek a helyileg felülkerekedett ellenforradalmi elemek. Ezen tömeggyűlésen választották meg az ugyannevezett „forradalmi bizottságot”. Ezen gyűlés alkalmával Bozsó József vádoltat is beválasztották.”³⁹² Az „óriási tömeggyűlés” természetesen nem képzelhető el sem a bányatröszt irodájában, sem a Palota Szállóban, ennek a választásnak sokkal inkább a Palota Szálló előtti Főter lehetett a helyszíne. A választás helyszínéül ugyancsak a Főteret és dátumaként 27-ét jelölte meg a Forradalmi Tanács másik tagja, Böhm József is, aki szerint „a Főtéren az összegyűlt nép megválasztotta a Városi Forradalmi Tanácsot. Ekkor engem is beválasztottak, pedig én rendőr voltam és a kommunista párt tagja.”³⁹³ A tanács munkájába történő bekapcsolódásról Böhm 1957-ben a következőképpen vallott: „a Forradalmi Tanácsban” az elvtársak javaslatára vettem részt, abból a célból, hogy megakadályozzam a rendzavarásokat. [...A Tanácsba] javasolt engem Kascicsók nevezetű bányász,³⁹⁴ párttag. Első esetben leszavazták, azonban a későbbiek során mégis megválasztottak.”³⁹⁵ Böhm József „szívvel-lélekkal” a forradalom mellé állt. „Ekkor értettem meg, hogy ez a nép jót akar, hogy itt egy nagy, nemzeti ügyről van szó. Ekkor álltam szívvel-lélekkal a forradalom mellé.”³⁹⁶ A 32. Lövész ezred 1. lövész zászlóalja ugyanakkor 27-ám reggel Várpalotára érkezve egy kb. 300 fős felfegyverzett csoportot talált a városban. Az elől haladó gépkocsit megállították és „Nagy³⁹⁷ nevezetű, felfegyverzett polgári egyén állítólag a várpalota forradalmi tanács elnöke magához hívatta a parancsnokot.”³⁹⁸ A megalakulásnál a különböző források tehát három helyszínt, a Palota Szállót, a Főteret, valamint a

³⁹² ÁBTL 3.1.5. O-11737/1. 64–65.; továbbá MNL VeML XXV. 4. b. B. 709/1957. A Veszprém Megyei Bíróság B.709/1957/15. számú ítélete Bozsó József ügyében.

³⁹³ Fakász i. m. 58.

³⁹⁴ Vélhetően Koscisák János. G. I.

³⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 8/a. Böhm József 2. kihallgatási jegyzőkönyve. Veszprém, 1957. június 27.

³⁹⁶ Fakász i. m. 58.

³⁹⁷ Minden bizonnyal Nagy György forradalmár, korábban egyetemi hallgató, aki adataink szerint október 23-án érkezett Várpalotára és a bányánál helyezkedett el és fontos szerepet játszott a várpalotai eseményekben. G. I.

³⁹⁸ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 9. ő. e. A 32. Lövész ezred (Lenti) beszámolója, 144.

bányatröszt irodáját és három időpontot 26-a éjszakát, 27-e délelőttöt, 27-e délutánt és három forradalmi tanács elnököt – Szabó Lászlót, Nagy Györgyöt, valamint Kelemen Károlyt – említenek.

Az ellentmondások azonban a szerző véleménye szerint csak látszólagosak, a 26-án megválasztott forradalmi szerv vélhetően mind a nemzetőrség, mind a forradalmi tanács feladatait magára vállalhatta és megalapozója lehetett mindkét szervezetnek. Erre utalhat, hogy több olyan személyt – pl. Szabó Lászlót, Bozsó Józsefet –, említenek a forrásaink, akik mind a Palota Szállóban mind pedig később a bányatrösztben beválasztottak a Forradalmi Tanácsba. Valószínűleg nem három, egymástól független választásról lehetett szó, hanem a 26-án éjszaka választott forradalmi szerv folyamatos szervezeti építkezéséről és kiegészítéséről, valamint a hatáskörök elkülönítésével új szervezetek felállításáról. A várpalotai Forradalmi Tanácsba tehát történhetett három választás – ami nem jelentette feltétlenül minden tag leváltását vagy lemondását – és könnyen elképzelhető, hogy 26-án éjjel Szabó Lászlót, 27-én délelőtt vagy hajnalban Nagy Györgyöt, 27-én este pedig Kelemen Károlyt választották elnöknek. Nagy Györgyöt Szemök százados, az 32. Lövész ezred 1. lövész zászlóaljának parancsnoka nevezte a forradalmi tanács elnökének, hanem Rezi József is, akit a nyomozóhatóságok később a várpalotai Nemzetőrség parancsnokának tartottak, legalábbis 26-a reggeléig. Rezi József szerint Nagy György tárgyalt a halott szovjet katonák elszállításáról is. „Majd a Palota Szállóba való tartózkodásom ideje alatt [26-án éjjel] bejött a szállóba egy magyar honvéd százados és egy polgári ruhába lévő személy, aki szovjet tolmácsnak mutatkozott be. Ezek a forradalmi tanács elnökét keresték. Miután Nagy György bemutatkozott, nekik, közölték vele, hogy a szovjet halottakat el akarják vinni. Kérésükre Nagy György utasította Szabó Sándort, hogy szerezzen egy gépkocsit és 10 embert. [...] Miután a halottak átadása megtörtént és Szabó [Sándor], valamint Molnár visszajött Nagy György a forradalmi bizottság elnöke beszédet mondott. Beszéde közben hangsúlyozta, hogy holnap október 27-én reggel 9 órakor egy fegyvernélküli csendes tüntetést szerveznek. A tüntetésnél a városi stúdión keresztül beszédet kíván intézni a város dolgozóihoz. Arról nincs tudomásom, hogy ez a tüntetés megtörtént volna.”³⁹⁹

³⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-144261. 6–7. Rezi József és társai vizsgálati dosszié. Rezi József kihallgatási jegyzőkönyve

A tüntetés megtörtént, hiszen ezen választották be Böhm József rendőr századost, valamint Bozsó József bányászt is a Forradalmi Tanácsba. A várpalotai Forradalmi Tanács tehát már 26-án éjjel a Palota Szállóban megválasztásra, a 27-én délelőtt tartott népgyűlésen pedig részben megerősítették a tisztségükben a már megválasztott tagokat, részben pedig közfelkiáltással további személyeket választottak be. Az október 27-e délelőtti választásnak természetes indoka lehetett, hogy az éjjel választott testület tagjainak megválasztásába a város lakói közül viszonylag kevesen, csak a jelenlévők szólhattak bele, így indokolt lehetett a tisztségek megerősítése és a testület kiegészítése. Ezzel a szándékkal magyarázható a Nagy György által másnapra összehívott gyűlés is.

Felmerül a kérdés, miért volt szükség a korábbi, forrásaink szerint legalább kettő választást követően egy újabbra? Nem zárható ki természetesen, hogy a forradalmi tanács kiegészítéséről, illetve hatáskörének, feladatainak meghatározásáról, továbbá a feladatok felosztásáról volt csupán szó, hiszen néhány korábban választott tag – Ludovics Sándor, Böhm József, Bozsó József, Bozsó Károly, Nagy György, Németh Miklós – továbbra is tagja maradt a testületnek. Nem lehetetlen ugyanakkor az sem, hogy a helyi pártszervek, Martinkó Mátyás bányászató támogatásával igyekeztek átvenni a Forradalmi Tanács irányítását, vagy legalábbis képviseltetni a párt, esetleg a bánya érdekeit. Erre utalhat, hogy az új „forradalmi bizottság” megválasztását Martinkó Mátyás igazgató indítványozta, sajtóságos körülmények között. Mindezen indokokat – mint az új választás során felmerült szempontokat – nem elvetve, a legkézenfekvőbb magyarázatot mindenesetre a 32. Lövész ezred már említett jelentésében találjuk. A Nagy Györggyel folytatott tárgyaláson – ahogy erről már volt szó – az 1. zászlóalj parancsnoka, Szemök százados ultimátumot intézett a Forradalmi Tanácshoz – amit írásban is rögzítettek –, hogy „a fegyvereket, amelyeket illetéktelenül és felelőtlen személyek kezében vannak ma 12.00-ig adják le. [...] Majd ezt [a laktanya megtámadását] követően egy szakasz erőben vállalkozást hajtottunk végre a Palota Szálló ellen, ahol az ellenforradalmárok központja volt.”⁴⁰⁰ A Palota Szállóban lévő forradalmi szerv szétverése vélhetően elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy egy új Forradalmi Tanácsot válasszanak, de mindenesetre a meglévőt oly módon átalakítsák, hogy az elfogadottabbá váljon legalább a Magyar Néphadsereg erői előtt. Ennek fényében

⁴⁰⁰ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 9. ö. e. 144–145. 32. Lövész ezred (Lenti) jelentése az 1956. október 27-ei várpalotai eseményekről.

válíék érthetővé, hogy az olyan, mindvégig aktív, vezető szerepet vállaló forradalmárok, mint Nagy György, Harasta Gyula vagy a Bozsó testvérek, miképpen fogadhatták az állítólagosan állambiztonsági múlttal rendelkező⁴⁰¹ és vitathatatlanul kiváló pártkapcsolatokkal bíró bányatröszt igazgató, Martinkó Mátyás által kezdeményezett Forradalmi Tanács megválasztását. Elgondolkodtató természetesen az is, miképpen fordulhatott elő, hogy Várpalotán, ahol a legtöbb munkást, 4109-et – ami a 11065 fős lélekszámnak csaknem negyven százaléka – a bányatröszt foglalkoztatta és a bányászatnak volt a földművelés után a legnagyobb hagyománya, ha már munkást választanak, mégsem bányászt emelnek a Forradalmi Tanács élére. A 26-ai forrásaink szerint a Palota Szállóban zajló első választás még természetesnek tűnik, egy közbizalmat élvező orvost választottak elnöknek. Az ő lemondását miatt elnököt mindenképpen találni kellett, így a másnapi második választáson Nagy György elnöki megbízása sem szorul különösebb magyarázatra. Nemrég, október 23-án érkezett ugyan a városba, ám a bányában dolgozott és egyetemista múltja, forradalmi tevékenysége, kezdeményezőkéssége kétségkívül hamar népszerűvé tette a városban. Az inotai alapszervi párttitkár megbízásból éppen *arra járó* Kelemen Károly elnökké választása október 27-én este legalábbis kérdéseket vet fel. Személyét ugyan a legtöbb forradalmár és visszaemlékező a későbbiekben meglehetősen pozitívan értékelték, köztük a Várpalotáról szóló maig legátfogóbb és legterjedelmesebb monográfia szerzője, Szij Rezső is. „Egy másik közülünk való „parancsnokra” is emlékeznem kell: *Kelemen Károlyra*, a várpalotai

⁴⁰¹ „A tanfolyamot öten végeztük el kiváló eredménnyel: Rajnai Sándor, Rózner Kálmán, Vámos Endre, Martinkó Mátyás és én. [...] Weller Antal lett a Belügyminisztérium Útlevel Osztályának a vezetője. Az öt eminensből engem és Martinkót vitte magával, a többieket a kerületi kapitányságokon helyezték el. Rajnai Sándor a VIII. kerületi kapitányság politikai csoportjához került. [...] A tanfolyam befejezése után kettőnk az ÁVO-ra helyeztetett és ott ideiglenesen beosztottak minket az V. alosztályra, Woititz századoshoz. A Woititz név ismerős volt előttem, már a felszabadulás előtt több olyan női divatüzletet ismertem, ami a Woititz és Árvai család tulajdona volt. [...] Amikor a bemutatkozás után Woititz [...] káderezgetett bennünket, marxista fogalmakat kérdezett és a szovjet irodalmi ismeretünket vizsgálta. Mindketten meglepődtünk, hogy ilyen tősgyökeres nagypolgárok minket, a prolikat „kádereznek” fölényes modorban és igen lekezelően. [...] Martinkó Matyi lázadóbb szellemű volt és egy heti előszobázás után közölte velem, hogy ő ezt nem csinálja, nem hagyja rohadni nagypolgároktól magát előszobába kirakni, jelenti Wellernek, hogy velünk Woitizék, hogy viselkednek és inkább kilép, visszamegy a bányába dolgozni.” Kiss József visszaemlékezése.

Forrás: http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=28780%3Aavo-s-voltam-avo-sok-verték&catid=748%3Agulag-kommunizmus&Itemid=32 A visszaemlékezés – amelyre Budai László, a Várpalotai Városi Könyvtár igazgatója hívta fel a figyelmemet – nem az egyedüli forrásunk, amely Martinkó Mátyás államvédelmis múltját említi, ugyanakkor a szerző szükségesnek érzi jelezni, hogy a bányatröszt igazgatójának esetleges államvédelmis tevékenységének megnyugtató igazolásához, tevékenységének részletes megismeréséhez további alap kutatások lennének szükségesek. G. I.

tai Forradalmi Tanács elnökére. Ő is üvöltött, káromkodott velünk, de mindent elnézett, amit csak elnézhetett. Tudtuk, hogy azért adja a szigorút, hogy közben annál nyugodtabbak lehessünk. Nem tudom, miért nem szerepel önálló fejezettel a *Némák szóra kelnek*⁴⁰² című könyvben. Mindenki csak jót mond róla, aki visszaemlékezéseiben személyét megemlíti.⁴⁰³ Kelemen Károlyra ismertségét, illetve népszerűségét a forradalmárok és a velük egyetértő várpalotaiak körében elsősorban forradalmi tevékenysége alapozta meg. A Forradalmi Tanácsban betöltött elnöki tisztsége tette különösen értékes ügynökké az állambiztonsági szervek előtt is. A szervezési dossziéja, sajnos, nem maradt fenn, így szervezésének körülményeit, saját indítékait nem ismerhetjük. Az első munkadossziéját 1958. márciusában nyitották. Szij Rezsőről ugyan csak egy jelentést⁴⁰⁴ írt, de számos más személy forradalmi tevékenységéről⁴⁰⁵ és későbbi „ellenséges” kijelentéseiről, terveiről⁴⁰⁶ szolgált pontos értesülésekkel. A későbbi ügynöki tevékenysége természetesen nem von le semmit a forradalmi tevékenységének értékéből, sokkal inkább elgondolkodtatók megválasztásának sajátos körülményei. „1956. október 27-én” – vallotta 1957 májusában – kb. délelőtt 11-12 óra között az inotai Alumíniumkohó üzemvezető irodában tartózkodtam, mikor Bucs Ferenc üzemmérnök, alapszervi párttitkár jött hozzám és közölte, hogy mennyek be (sic!) a [...] tanácsterembe vele együtt, ahol ülésezett az ideiglenes munkástanács. A tanácsteremben közölte velem az elnök, Krajczár Tibor párttitkár, hogy az üzem nevében menjek és keressek Várpalotán kapcsolatot valamilyen szervvel, hogy akadályozzák meg a fegyveresek tömeges kivonulását az erőmű és kohó irányába, hogy megzavarják a termelést és a lövöldözésekkel veszélyeztetik a trafókat...⁴⁰⁷ Az erőmű és kohó környékén említett lövöldözés valóban megtörtént, ahogy ezt a későbbi bírósági eljárás,⁴⁰⁸ valamint állambiztonsági dokumentumok⁴⁰⁹ is igazolták. A köztemető-

---

⁴⁰² Fakász i. m.

⁴⁰³ Szij i. m. 721.

⁴⁰⁴ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 276–277. Jelentés Szij Rezső ügyében.

⁴⁰⁵ A Forradalmi Tanács minden tagjáról, sőt a tanáccsal kapcsolatba került személyekről is részletes jelentést írt, de beszámolót készített a forradalomban részt vett katonatisztekéről is. ÁBTL 3.1.2. M-17521.

⁴⁰⁶ Ezek közé tartozott Szij Rezsőn kívül Takács Ferenc, Eperjesi János, Müller József, Pogány Zoltán, Thomházy Vilmos, Ludovics Sándor, Klug György, Molnár István, Horváth Sándor, Reichardt Mihály. ÁBTL 3.1.2. M-17521.

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 29. Böhm József és társai vizsgálati dossziéja. Kelemen Károly kihallgatott „Hogyan kerültem a Forradalmi Tanácsba” című kéziratos feljegyzése. Veszprém, 1957. május 28.

⁴⁰⁸ MNL VeML XXV. 151. B. 354/1957. Tax Zoltán ügye.

⁴⁰⁹ ÁBTL 3.1.2. M-13982. „Nagy János” fedőnevű ügynök munkadossziéja.

nél a gépkocsit fegyveresek tartóztatták fel, Bozsó Károly vezetésével, akit – mivel karlövést kapott és még nem részesítették elsősegélyben – beszállítottak a Palota Szállóig. „Bozsó közölte, hogy ottan már van vezetőség és azoknak Kelemen és Bucs kérésüket előadhatja. [...] Kelemen és Bucs Ferenc vegyész-mérnök a vezetőség után érdeklődött. Több katonatiszt volt jelen, polgári személyekből senki sem jelentkezett, hogy valaki is vállalta volna, hogy ő vezető. Egy tüzér főhadnagy, aki állítólag a tapolcai helyőrséghez tartozott, közölte Kelemenéssel, hogy jelenleg a várpalotai Szénbányászati Tröszt épületében válasszák (sic!) a „forradalmi tanácsot”. Kelemenék ezt tudomásul véve a várpalotai Szénbányászati Tröszt épülete elé távoztak kocsijukon.”⁴¹⁰

Bozsó Károly tehát egyértelműen egy, a Palota Szállóban üléselő, már létező vezetőségről beszélt, ugyanakkor Kelemenék a szállóban már úgy értesültek, hogy a választás éppen zajlik a bányatröszt épületében. Ennek az ellentmondásnak lehet a magyarázata az, hogy Bozsó Károlyt még a Nagy György vezette testület bízta meg a járőrözéssel, a távollétében azonban a lenti lövész ezred katonái elfoglalták a Palota Szállót, szétzavarva a Forradalmi Tanácsot. Érdekes az új Forradalmi Tanács megválasztására összegyűltek névsora is. „Majd megérkezve a Szénbányászati Tröszt igazgatóságára, az igazgatói dolgozó szobában találták [Kelemenék] Martinkó tröszt igazgatót, Szép Endre főmérnököt, Lavrencsik János üzemvezető mérnököt, Szöllösi János üzemvezető mérnököt, Varga szénbányászati termelési osztály főmérnökét, Tóth Pál bányamérnök, Kassa nevezetű tröszt technológiai osztály vezetőt, Csiki Iván értékesítési osztályvezetőt, egy György nevű⁴¹¹ – a várpalota hetilap szerkesztőjét – a tapolcai ezredhez tartozó magas, barna honvéd századost /gyalogos/”⁴¹² A választáson tehát jelen volt az Újvári Sándor által erősítésként kért, Várpalotára 27-én bevonuló egyik alakulat, a tapolcai 27. harcokszó ezred egy tisztje is. Kelemenék épphogy előadták kérésüket – miszerint a lövöldözéseknek vessenek véget az erőmű és a kohó környékén – a várpalotai helyőrséghez beosztott Birta Árpád honvéd tüzér százados, Nagy György, Bozsó József és még néhány személy érkezett felindultan. Birta beszámolt róla, hogy Újvári Sándor ezredes nem fogadta a forradalmárok küldöttségét,

⁴¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴¹¹ Gara György, az *Új Várpalota* szerkesztője.

⁴¹² ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

sőt fegyverrel tüzelgetett rájuk. Időközben megérkezett a város rendőrkapitánya, Böhm József százados is, akit délelőtt a tömeg már megválasztott a Forradalmi Bizottság tagjának. „Célom az volt” – vallotta később – „hogy a rengeteg fegyver szétszétadását és egyéb tevékenységeket megakadályozzam. Közvetlen a beválasztásom utána a kapitányság párttitkárának véleményét kikértem, hogy legyek-e a „forradalmi tanács” elnökségének tagja. Ő azt mondta, feltétlen, mert tájékozódva leszünk. Az akkori párttitkár Páli Sándor rendőr főhadnagy volt.”⁴¹³ A Mesterházi József rendőrhadnagy kíséretében érkező rendőrkapitány kijelentette, hogy „azonnal felelős szervezet kell választani, aki a városban megszünteti a már elharapódzó fegyverhasználatokat és rendet teremt. Ilyen körülmények között indítványozta Martinkó igazgató, hogy az egész csoport menjen át a tanácsterembe és válasszák meg a „forradalmi bizottságot” a jelenlévők közül azzal a meghagyással, hogy minden üzem részére fenntartják bizonyos személyek delegálását.”⁴¹⁴

Érdekes, hogy Böhm azonnali választást tartott szükségesnek, holott ő is tagja lett az előző Forradalmi Tanácsnak. Ezt indokolhatta, hogy a Nagy György vezette Forradalmi Tanácstól és a még mindig formálódó Nemzetőrségtől – vélhetően a kora délután bekövetkezett katonai csapás miatt – nem volt már remélhető a közrend helyreállítása. A harmadik választást talán tekinthetjük egyfajta kompromisszumos megoldásnak is, a forradalom, valamint a Magyar Néphadsereg erői és a vállalatok régi vezetői között, hiszen az új Forradalmi Tanácsot már mindenki elfogadta. A választásra *Martinkó Mátyás kezdeményezésére, a jelenlévők közül* került sor, ennek dacára beválasztottak nem egy olyan személyt, akit Kelemen Károly nem említett, mint teremben tartózkodót. Beválasztották a Forradalmi Tanácsba Kelemen Károlyt, Lavrencsik János bányamérnököt (Ferenc-bánya), Szép Endre tröszt főmérnököt, Nagy Györgyöt, Szabó László orvost, Böhm József rendőr századost, Mesterházi József rendőr hadnagyot,⁴¹⁵ Birta Árpád honvéd századost, Szabó József honvéd századost, Veres István alezredes (Várpalota helyőrség), Golda Ferenc vájárt (Aknamélyítő Vállalat), Holló Miklós tiszti főorvost, Bozsó József vájárt (Beszálló-akna), Ludovics Sándort (Ernö-bánya), Kolman Ferencet (November 7 Erőmű), Bíró Lajost (Vegyes KTSZ.) és majd

⁴¹³ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 8/a. Böhm József 2. kihallgatási jegyzőkönyve. Veszprém, 1957. június 27.

⁴¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴¹⁵ Nevét az Új Várpalota tévesen Mesterházy Lajosként közli. *Új Várpalota* 1956. (6) 45.; 1956. október 30.

később Korom Jánost Cseri-bánya), illetve a parasztság soraiból delegáltként Bátor Imrét. Az új összetételű tanácsban tehát a rendőrkapitányon kívül – megmutatva együttműködési készségüket a Magyar Néphadsereggel – immár beválasztottak három honvédtisztet is, köztük a várpalotai helyőrség alezredesét. A laktanya elleni támadások ugyan nem szűntek meg és több összetűzésre került sor ezt követően is, ám a Néphadsereg már nem tett újabb kísérletet a Forradalmi Tanács felszámolására. Kelemen szerint 1956. október 27-én éjjel határozták meg és osztották el a tanácson belüli tisztségeket titkos szavazással. Az elnök Kelemen Károly lett, az elnökhelyettes Ludovics Sándor, Nagy Györgynek – a korábbi elnöknek – a titkári pozíció maradt.⁴¹⁶

Ekkor egy újabb meglepő fordulat történt – legalábbis Kelemen Károly szerint –, a frissen megválasztott elnök azzal a *feltétellel* fogadta el tisztségét, „hogy egyik 24 órától, másik 24 óráig egy személyben dönt a város bizonyos intézkedéseinek tekintetében. Nagy György ez ellen azt a kifogást emelt, hogy ez nem lenne más, mint a Rákosi diktatúra folytatása. Ehhez a felszólaláshoz csatlakozott Bozsó Károly, aki időközben érkezett, Bozsó József, Molnár nevezetű nemzetőr parancsnok és Szabó Sándor nemzetőr parancsnok helyettes. Kelemen javaslatára a nemzeti bizottság tagjai újból döntöttek, hogy Kelemen javaslatát elfogadják, azzal a meghatározással, hogy minden reggel 8 h-kor a Nemzeti bizottság ülésein Kelemen köteles beszámolni a kiadott intézkedéseiről. Így 1956. október 28-tól november 3-áig általában minden reggel a nemzeti bizottság ülést tartott és ott határozatot hozott.”⁴¹⁷ A történetet valószínűsíti, hogy Kelemen ezzel önmagára állít esetlegesen terhelőt, hiszen így minden döntésért elsősorban ő volt a felelős, ám mindenesetre meglepő, hogy az *éppen arra járó* Kelemen nem csupán megválasztották a Forradalmi Tanács elnökének, hanem a tisztség elfogadását még feltételhez is kötötte. Kelemen Károly nem említette, ám az Új Várpalota a tagok között sorolta fel Simon Ernő bányászt is.⁴¹⁸ A megyei közigazgatási adattár szerint 31-én véglegesítették a várpalotai Forradalmi Bizottságot, ekkor Nagy Györgyöt Németh Miklós váltotta a titkári tisztségben és kiegészült a névsor Pajor Józseffel, a Művelődési osztály vezetőjével, a többi tag és tisztségviselő a helyén

⁴¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144206. 29–32. Böhm József és társai vizsgálati dossziéja. Kelemen Károly kihallgatott „Hogyan kerültem a Forradalmi Tanácsba” című kéziratos feljegyzése. Veszprém, 1957. május 28.

⁴¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴¹⁸ *Új Várpalota* 1956. (6) 45.; 1956. október 30.

maradt.⁴¹⁹ Az október 31-ei „választás” egybeesik az erre napra meghirdetett városi értekezlettel, amelyen az a döntés született, hogy szenet elsősorban a várpalotai vállalatok kaphatnak, szén csak a közellátás érdekében vihető ki a településről.⁴²⁰

5.1.3. A várpalotai Forradalmi tanács vállalt feladatai és hatásköre

A Veszprémmegyei Népújság október 29-én közölte, hogy „Várpalotán megalakult a Forradalmi Tanács, amely a város ügyeit teljhatalmúlag intézi. A Forradalmi Tanács gondoskodik a rend és biztonság helyreállításáról, valamint a város lakossága szükségletének kielégítéséről.”⁴²¹ A várpalotai Forradalmi Tanács vállalt feladatai tehát megegyeztek a megyei Nemzeti Forradalmi Tanács célkitűzéseivel. A szintén Veszprémben készülő, október 30-ai *Új Várpalota* megfogalmazása szerint a „legutóbbi választások alapján” alakult meg az „Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanács”, amelynek feladata „a város gazdasági és politikai életének irányítása”. Ez utóbbi kitétel már a lakossági szükségletek kielégítésén túli szerepkört tulajdonított a Forradalmi Tanácsnak, ami jelenthette valamennyi várpalotai üzem irányításának szándékát. Ezt hangsúlyozta a híradás következő része is, amikor közölte, hogy ez „a választott tanács egészen a munkás tanácsok által megválasztandó végleges tanácsig hivatott betölteni az irányító szerepet.” Az 1956-os eseményekről készült Veszprém megyei állambiztonsági monográfia talán éppen e cikk nyomán tartalmazta, hogy az „üzemeknél létrejött munkástanácsokat a Várpalotai Forradalmi Tanács irányította.”⁴²²

A Forradalmi Tanács kétségkívül irányító szerepet kívánt betölteni a „város gazdasági életének”, azaz az üzemek irányításában, ugyanakkor adataink ez szerint sohasem valósult meg maradéktalanul. A jelenlegi levéltári iratok és visszaemlékezések alapján inkább csak egyfajta együttműködésről beszélhetünk, bár az üzemek vitathatatlanul igyekeztek teljesíteni a Forradalmi Tanács kéréseit, de október 26-án hajnalban már rendelkezett egy gépkocsival.⁴²³ A Forradalmi Ta-

⁴¹⁹ Zongor i. m. 74.

⁴²⁰ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 152. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴²¹ *Veszprémmegyei Népújság* 1956. (12) 256.; 1956. október 29.

⁴²² ÁBTL 3.1.9 V-150379. 86.

⁴²³ „Egy rabszállító gépkocsi jött a szálló elé és az abban ülő egyik fegyőr – minden felszólítás nélkül – azt mondta, hogy nektek adjuk ezt a kocsit, jó lesz élelmiszer-szállítására. A rabszállító

nács hatásköre valamelyest kiterjedtebb volt a korábbi Várpalotai Városi Tanácsnál, hiszen a testület a rendészeti kérdésekkel, a nemzetőrség irányításával egyaránt foglalkozott és sokkal közvetlenebb és intenzívebb kapcsolatot tartott fenn a nagyobb üzemekkel.

A várpalotai Forradalmi Tanács intézkedéseiről Kelemen Károly készítette a legteljesebb összefoglalót, amely szerint a testület 1956. október 28-tól november 3-áig általában minden reggel ülést tartott és ott határozatokat hozott. 28-án a Forradalmi Tanács úgy határozott, hogy az összes állami és vállalati funkcióban lévő vezetőt azonnal el kell távolítani és még a beosztottak eddigi munkáját is azonnal felül kell vizsgálni. Az állami vezetőket végül Kelemen javaslatára csak felfüggesztették, a vállalati vezetőket pedig a helyükön hagyták, mivel ügyükben az üzemek lehettek illetékesek. Nagy György és Bozsó József javaslatára határozta el, hogy haladéktalanul felveszik a kapcsolatot a Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanáccsal. 1956. október 29-én Kelemen javaslatára Böhm József rendőr századost, valamint Mesterházi József rendőr hadnagyot bízta meg közbiztonság megteremtésével. A Forradalmi Tanács – a 26-án már alkalmazott gyakorlatot követve – közös nemzetőr–rendőr járőrök kiküldéséről döntött, de szeretnék volna bevonni a helyőrség katonáit is a közös járőrözésbe. 1956. október 29-én Bozsó József javaslatára a várpalotai Forradalmi Tanács egy küldöttség kiküldését határozta el Győrbe az ottani forradalmi szervekhez. A küldöttség vezetésére Bozsó Józsefet jelölték ki, aki kísérelül Kövecsecs Lőrinc rendőr hadnagyot vitte magával, útját pedig Nagy Györggyel is megbeszélte.⁴²⁴

A helyi sajtót jelentő *Új Várpalota* október 30-ai száma adott hírt a várpalotai Forradalmi Tanács első intézkedéseiről. A lap szerint a Tanács „elnökét, elnökhelyettesét és titkárát teendőik ellátása alól felmentették és helyükbe a nép által ideiglenesen megválasztott vezetőket küldték, de az adminisztratív osztály vezetője és több más tanácsi dolgozó a helyén maradhatott. Nem szerepelt Kele-

---

gépkocsit a fegyőröktől Szabó Sándor, valamint fényképről felismert Galáth József és Kapocs Tibor vette át. Megjegyzem, hogy ezekben a napokban ez a három személy – amolyan vezetőbrigádféleképpen – állandóan együtt intézkedett. Az ellenforradalmi időszak alatt a későbbiekben láttam több alkalommal ezt a gépkocsit, amint élelmiszert, kenyeret stb. szállított.” HL XI. GYKB. B. II. 07/1957. Győri Katonai Bíróság iratai, Berta József és társainak pere. Berta József kihallgatási jegyzőkönyve. Veszprém, 1957. március 8.

⁴²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 152–153. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

men későbbi összefoglalójában, de fontos intézkedés volt, hogy a begyűjtés⁴²⁵ teljesítését ideiglenesen, a kormány vonatkozó intézkedéséig felfüggesztették. A rend helyreállítására a lap szerint közös rendőr–honvéd–nemzetőr járőröket küldtek ki és értesítette a lakosságot, hogy 31-én „a bányák dolgozói a szokott helyen és időpontban” vehetik át a fizetésüket. A lap végül kitért arra, hogy „a környező és távolabbi városok Munkás Tanácsainak küldöttségei egymás után” keresték fel a várpalotai Forradalmi Tanácsot, hogy „segítségükről biztosítsanak” a feladatok ellátásához.⁴²⁶

1956. október 31-én délután két órára Kelemen Károly indítványára összehívták délután a várpalotai iparmedence munkástanács küldötteit, „gazdasági és műszaki vezetőit, azzal a céllal, hogy meghatározzák az iparmedence további termelési irányelveit.⁴²⁷ Az értekezlet úgy döntött, hogy az üzemeltetés tovább biztosítják, viszont a jövőben a Várpalotai Szénbányászati Tröszt csak a várpalotai iparmedence számára értékesíthet szenet. A munka folytatásának ösztönzésére döntés született arról is, hogy a három legnagyobb vállalat vezetői a vezetékes rádióon keresztül felhívást fognak intézni a lakossághoz.⁴²⁸ Az értekezletet legrészletesebben bemutató Kelemen Károly beszámolójában nem tért ki arra, hogy megerősítették vagy újra megválasztották volna a Forradalmi Tanács tagjait, de ez természetesen nem zárható ki.

⁴²⁵ A Központi Statisztikai Hivatal 1956-ban a begyűjtés körébe sorolta a termelészövetkezetektől, magángazdálkodóktól (kötelező beadás vagy „szerződés alapján”) begyűjtött valamennyi terményt. A határozat minden bizonnyal a kötelező beadás ideiglenes felfüggesztésére vonatkozott. G. I.

⁴²⁶ *Új Várpalota* 1956. (6) 45.; 1956. október 30.

⁴²⁷ Ezen tanácskozáson Kelemen Károly beszámolója szerint a következő személyek jelentek meg: az inotai Alumíniumkohót Kiss József gyárigazgató, Kolozsi Ernő főmérnök, Sejteri Jakoszláv főtechnológus kohómérnök, Martos Lajos kohóüzem vezető munkástanács elnök, továbbá még egy, „Fücsök” gúnynevű munkástanács tag képviselte; a November 7 Erőművet Pintér Gyula igazgató, Bölönyi István főmérnök, Némedi József elektromérnök, Kolman Ferenc a várpalotai Forradalmi Bizottság tagja; a Várpalota Szénbányászati Trösztöt Szép Endre főmérnök, Varga János termelési osztályvezető főmérnök, Tóth Pál bányamérnök, Lucza Károly bánya technikus, Frédi munkaügyi előadó; az Ernő bányát három vagy négy fő a munkástanács elnökségi tagjaiból; a Ferenc bányát Dreska Ferenc vājár munkástanács elnök, Lavrencsik János üzemvezető mérnök és még egy bányamester, a Beszálló aknát Bozsó Károly munkástanács elnök, Bozsó József vājár, Rosta István vājár, Lengyel János főaknász; a Cseri-bányát Korom János munkástanács elnök és még két fő az elnökség tagjai közül; az Aknamélyítő Vállalatot Lackó István munkástanács elnök, Lackó János S-II újbánya üzemvezetője és Molnár nevezetű üzemmérnök, Gáspár Mihály aknász; a Javitó KTSZ-t Mórocz Sándor elnök és a főkönyvelő és a két Szabó testvér, míg a Vegyesipari KTSZ-t Bíró Lajos munkástanács titkár képviselte. ÁBTL 3.1.2. M-17521. 151–152. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 149. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

A várpalotai Forradalmi Tanács tevékenységének a településen túlmutató példája, hogy együttműködött a közeli Csór község lakóival a budapesti élelmiszerszállításoknál. Ahogyan a közeli Csór községből, úgy Inotáról is kétszer szállítottak Budapestre élelmiszert a forradalom napjaiban. Az első szállítmányhoz Rechner József, Csikesz Béla és Höbe Dénes szervezett élelmiszergyűjtést, melynek eredményeképpen két teherautó élelmet vittek a Kilián laktanyába. A teherautókat Csikesz Béla, Höbe Dénes, Rechner József, Tóth Gábor, Szabó György, valamint a várpalotai Forradalmi Tanács egyik tagja kísérte. A második, egy teherautóval felküldött szállítmányt a XIII. kerületi Nemzetőrség parancsnokságára vitték november 2-án. Oletics József, Rechner József, Somogyi Imre, Nagy Ferenc és Molnár Ferenc „Csikesz Béla utasítása értelmében. (Ekkor 4 darab géppisztolyt, 1 karabélyt és 2 darab kispuskát is hazahoztak).⁴²⁹

---

⁴²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-142168. 205–211. Dr. Németh Jenő és társai vizsgálati dosszié. Oletics János kihallgatási jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1957. február 28.

5.2. A Nemzetőrség⁴³⁰

5.2.1. A Nemzetőrség Veszprém megyében

A nemzetőrség fogalma éppolyan elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott az 1956-os forradalomhoz, mint az 1848-1849-es történésekhez, nem véletlenül, hiszen kétségkívül a forradalom egyik legfontosabb intézménye volt.⁴³¹ Az 1956-ban létrejött intézmény ugyan alapvetően különbözött az elődtől, mindenképp megalakulásának körülményeit, feladatait és tevékenységét tekintve, ugyanakkor a gondolat, az eszme vitathatatlanul közös.

A kádári propaganda tagadni igyekezett a nemzetőrségek szerveződésének spontán jellegét, sőt megkísérelte összekapcsolni a szervezetet a Köztársaság téri párház ostromával, illetve az oda vizionált eseményekkel.⁴³² „Közben pedig teljes erővel készültek a Nemzetőrség főbb osztagai a Köztársaság téri pártbizottság elfoglalására... [Az ostrom után] Most már kibontakozhatott a Nemzetőrség, mint a születőben levő új államhatalom fegyveres testülete. Ez az egyik legfontosabb biztosítéka annak, hogy a már megalakult és az újonnan létrejövő és megerősödő bizottságok és tanácsok, mint államhatalmi intézmények működjenek.”⁴³³ A forradalmi események, a nemzetőrségek működése Veszprém megyében is cáfolatát nyújtja ennek a kádári mítosznak, amely a forradalom intézményeinek talán egyik legfontosabb jellemzőjét tagadja, az önszerveződést. A megyeszerte megalakult nemzetőrségek ugyanis már október 30-a előtt is jellemzően a helyi nemzeti bizottságok vagy tanácsok fegyveres testületeként működtek.

A nemzetőrség, a nemzetőr fogalmának meghatározása 1956-ban nem olyan egyértelmű, mint az 1848-as előd, elődök esetében, ahol jogszabály biztosította ennek kereteit.⁴³⁴ Nyilvánvalóan nem minden, civilekből alakult fegyveres

⁴³⁰ Jelen fejezetben nagyban támaszkodom egy korábbi tanulmányomra. Galambos István: *Nemzetőrök Veszprém megyében*. In: B. Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrjelvény*. Budapest, 2013. 22-30.

⁴³¹ Horváth Miklós: *Az új karhatalom, a Nemzetőrség megalakításának körülményei*. In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. Budapest, TITE, 2012, 28–36.

⁴³² A Köztársaság téri eseményekről bővebben ld. Tulipán Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest, 2012

⁴³³ Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok 1956. október 23 – november 4*. Kossuth, Budapest, 1986. 175. 191.

⁴³⁴ Bővebben ld. Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, Akadémiai, 1973.; Hermann Róbert: *A nemzetőrség és a honvédség*. Budapest, Magyar Honvédség Tájékoztatói és Médiaközpont, 1998.; Kedves Gyula: *Nemzetőrség 1848-1849-ben*. In: Bokodi-

csoportot tekinthetünk nemzetőrségnek. Irányadó lehet egy csoport esetében az önelnevezés,⁴³⁵ valamint a kutató támaszkodhat az államvédelem vagy a néphadsereg iratainak későbbi minősítéseire is, mivel az állambiztonság által nyilvántartott négy, ellenforradalminak minősített tevékenység egyike a „Nemzetőrség tagja” volt.⁴³⁶ Semmiképpen sem sorolhatjuk a nemzetőrsek közé az MDP október 23-áról 24-re virradó éjjel létrejött Katonai Bizottsága utasítására létrehozott ún. „munkáscsapatokat”, bár a részükre kiszállított fegyverek hozzájárulhattak a későbbi nemzetőr alakulatok felfegyverzéséhez.⁴³⁷ A központi utasításra létrejött fegyveres munkás csoportok között azonban akadtak olyanok, amelyeknek későbbi tevékenysége, az üzem vagyoni biztonságának garantálása, egybeesett a később létrejövő nemzetőrsek céljaival, sőt át is alakultak nemzetőrsekké, és „közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend fenntartásában.”⁴³⁸ A *Veszprémmegyei Népiújság* október 28-ai száma adott hírt arról, hogy 24-én éjjel a fűzfői ipartelepek üzemei - a festékgyár, a papírgyár és a Nitrokémia - ún. „munkásőrséget” hoztak létre,⁴³⁹ ugyanakkor ennek tevékenysége valóban a rend fenntartására, a gyár őrzésére irányult. Ennek ellenére a belső őrség két tagját is hátrakötött kézzel, fejbe löve egy szovjet tehergépkocsin látták november 4-én.⁴⁴⁰ Az 1956-ban létrejött nemzetőrsek szervezése Veszprém megyében alapvetően különbözött az 1848-astól, ugyanis nem központi – országos vagy megyei – irányítással történt, hanem helyi önszerveződés révén jött létre. Mind a rendőrség, mind a néphadsereg részéről történtek kísérletek a már létrejött fegyveres csoportok integrálására, illetve esetlegesen új egységek létrehozására,⁴⁴¹ ugyanakkor ezek a központi kezdeményezések a Veszprém megyében működő nemzetőrsekre nem gyakoroltak különösebb hatást, ahogy nem került egységes megyei nemzetőr parancsnokság kialakítására sem.

A megyében a 26-án megalakult Veszprém megye és város Nemzeti Forradalmi Tanácsa „követeléseknek” nevezett hat programpontja közül az utolsó a város biztonságának, a közrendnek és az ellátás biztonságának biztosításáról ren-

---

Oláh Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrjelvény*. Budapest, Az 1956-os Nemzetőrseg Hagyományápoló Tanácsa, 2011. 16-25.

⁴³⁵ ÁBTL V-144203

⁴³⁶ ÁBTL V-150379

⁴³⁷ Horváth 2003. 256.

⁴³⁸ Horváth 2003. 256.

⁴³⁹ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. (12) 254.; 1956. október 27.

⁴⁴⁰ Páhi 2001.

⁴⁴¹ A témáról bővebben: Horváth 2003. 255-360.

delkezett.⁴⁴² Ezzel a nemzeti forradalmi tanács meghatározta az október 26-tól szervezett nemzetőrség legfontosabb feladatait. A veszprémi egyetemisták egy része már 24-étől folyamatosan fegyvereket követelt, mivel harcoló egységet akartak a fővárosba küldeni a forradalmárok támogatására. A nemzetőrség,⁴⁴³ melyet az iratok szerint november 1-jéig névlegesen Bíró Zoltán, majd Földeák János⁴⁴⁴ vezetett, elsősorban azonban a megyei nemzeti forradalmi tanács támogatására, a fent említett feladatok ellátására jött létre,.

A nemzetőrség személyi állománya részben egyetemistákból állt, talán ennek rovására írható, hogy a hadkiegészítő parancsnokság – amely képviseltette magát a forradalmi tanácsban – igyekezett elkerülni a felfegyverzését. A későbbi állambiztonsági iratokban a nyomozóhatóságok eredetileg október 29-ére tették a veszprémi nemzetőrség megalakulását, nem lehetetlen, hogy éppen a *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. október 29-ei számából kiindulva, amely hírt adott a megyei Nemzetőrség létrehozásáról.⁴⁴⁵ Bruszniai Árpád ugyanakkor valómásában 30-ára tette a városi Nemzetőrség megalakítását: „Veszprém városban a nemzetőrség megszervezése 1956. maximum október 30-án történt. Megjelent a városi tanács épületében Földeák János, tudomásom szerint egyetemi adjunktus a veszprémi egyetemen. Mielőtt Földeák a tanács épületébe jött volna hozzánk ezt megelőzően egy beszédet tartott az egyetem előtti téren. Az ottani beszédében kihangsúlyozta, hogy a veszprémi ún. »forradalmi tanács« nem felel meg, mert nem szereli fel a nemzetőrséget. Földeák kb. 30-40 emberrel jött fel a városi tanács elnöki irodájába, ahol én tartózkodtam több tanácsstag jelenlétében. Földeák az iroda helyiségben izgató támadó jellegű szavakat használt felénk, főleg személyem felé, mivel én szembeszálltam vele a nemzetőrség megalakítása ellen. Vitakozás közben szólásra emelkedett Sántha Károly alezredes a volt Veszprém városi [had]kieg[észítő] parancsnoka, elővett a zsebéből egy papírost és arról bejelentette, hogy szerveztek, illetve alakítottak egy »helyőrségi katonai tanácsot, forradalmi.« Sántha Károly bejelentette ekkor azt is a jelenlévők előtt, hogy felsőbb utasítás nélkül is hajlandó támogatni a forradalmat. Majd utasítást adott az ott jelen-

⁴⁴² *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. (12) 254.; 1956. október 27.

⁴⁴³ Hegedüs i. m. 110.

⁴⁴⁴ ÁBTL V-144203

⁴⁴⁵ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. (12) 256.; 1956. október 29.

lévő Kis Gaál sz[áza]d[o]sna arra vonatkozóan, hogy alakítsa meg a nemzetőrséget és azt fegyverezze fel.”⁴⁴⁶

A veszprémi nemzetőrség szervezése tehát több szálon indult el, de a nemzetőrök csak október 30-án, majd 31-én és november 2-án jutottak jelentősebb mennyiségű fegyverhez. A 15. Honi Légvédelmi Tűzérhadosztály iratai szerint: „A fegyverszerzési követelést sajnos csak részben sikerült megakadályozni, mert október 31-én – amikor felsőbb parancsra egy diák és egy munkás nemzetőr századot kezdett a Forradalmi Tanács felfegyverezni – már illetéktelen kezekbe száz számra kerültek fegyverek”⁴⁴⁷

A forradalom napjaiban megszerzte sorra jöttek létre a nemzetőrségek,⁴⁴⁸ amiket néhány napos működésük alatt többször is átszerveztek. Személyi állományuk a legtöbb helyen a katonaviselt, büntetlen előéletű civilekből,⁴⁴⁹ felszerelésük és fegyverzetük pedig a fegyveres erőktől származó, illetve az objektumok védelmére vagy a tervezett munkásosztagok részére kiszállított fegyverekből állt. Várpalotán a cseri bányász-katonák bázisának teljes eszközállománya a nemzetőrség birtokába került.⁴⁵⁰ Keszthelyen november 1-jén 300 nemzetőrt fegyvereztek fel a néphadsereg raktárából.⁴⁵¹

5.2.2. A várpalotai Nemzetőrség

A megyében az egyik legkorábbi nemzetőrség október 26-án Várpalotán alakult meg, melyről a *Veszprémmegyei Népiújság* a következőképpen számolt be: „A rend biztosítására megszervezték a forradalmi őrségeket, amelyeknek tagjait kék karszalaggal látták el. A rendőrség a Forradalmi Tanács őrségével együtt biztosítja a rendet.”⁴⁵² Várpalotán nagy mennyiségű fegyver került a forradalmárok kezében már október 26-án délután a várpalotai pártház elfoglalásakor, majd később a rendőrségtől, valamint az üzemektől. A rendőrség parancsnoka, Böhm százados már október 26-án este vegyes, forradalmárokból és rendőrökből álló jár-

⁴⁴⁶ ÁBTL V-144203

⁴⁴⁷ HL 1956-os gyűjtemény 4. doboz 34. ő. e. 429.

⁴⁴⁸ Október 28-án Balatonyörökön, október 30-án Sümegen, október 31-én Keszthelyen stb ÁBTL V-150379

⁴⁴⁹ VML XXV.151. 23. csomó Büntetőügy lajstromszáma 428/1957.

⁴⁵⁰ A bányász-katonák közül többen csatlakoztak a forradalomhoz. Fakász i. m. 1993. 30.

⁴⁵¹ Hegedüs i. m. 135-211.

⁴⁵² *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. október 28.

őröket küldött ki.⁴⁵³ A harcban résztvevő forradalmárok és a későbbi nemzetőrök között volt személyi átfedés, ugyanakkor a nemzetőrséget a Palota Szállóban csak 26-án éjjel alakították meg, parancsnokának először Rezi Józsefet,⁴⁵⁴ majd valószínűleg már 27-én Molnár Ferencet választották, helyettese Szabó Sándor lett.⁴⁵⁵ Szakács Károlyt – visszaemlékezése szerint – maga Újvári Sándor ezredes kérte fel nemzetőrnek. „A laktanya előtt többen voltak civilek, katonák. Ott találkoztam Tassy őrnaggyal, akivel annak idején egy zászlóaljnál szolgáltam, s csak Pista bácsinak neveztem. Tőle tudtam meg, hogy a város rendjének biztosítása végett járőröznek. Két katona, egy civil nemzetőr. Éppen jött Újvári ezredes, laktanya-parancsnok, akit ismertem a Vadásztársaságból. Azt mondja: „Szakács elvtárs, szükségünk van magára, mint megbízható emberre ebben a zűrzavarban [...] az oroszok újabb bejövetele előtt leadtam a laktanyába a nálam lévő fegyvereket, lőszerket.”⁴⁵⁶ A nemzetőrség tagjai olyan katonaviselt civilek lehettek, akik vállalták a szolgálatot és nem merült fel velük kapcsolatban erkölcsi kifogás. A várpalotai nemzetőrség elsősorban a közrend fenntartására jött létre, amelyet a város területén és környékén végzett járőrszolgálattal látott el.

Egységes egyenruha nem készült, ugyanakkor a nemzetőröket megkülönböztető jelzésekkel, nemzetiszín vagy – Várpalotán, ahol a boltokból valamennyi nemzetiszín szalag elfogyott⁴⁵⁷ – kék karszalaggal, és több helyen nemzetőr igazolvánnyal is ellátták. A megyében karhatalmi feladatokra is alkalmazták a nemzetőrséget, a várpalotai nemzetőrök államvédelmiseket és pártfunkcionáriusokat hallgattak ki, illetve kísérték – a népharag elől menekítve őket – a veszprémi börtönbe,⁴⁵⁸ ezek között Ligmann Károlyt.⁴⁵⁹ A nemzetőrségek megyeszerte alárendelték magukat a helyi nemzeti tanácsoknak, ilyen értelemben tehát valóban a forradalom fegyveres testületének vagy karhatalmának tekinthetők. Bruszniai Árpád, és a Honvédelmi Minisztérium képviselője, Kána Lőrinc vezérőrnagy tárgyalásának eredményeképp november 2-án új lendületet vett a veszprémi nemzetőrség szervezése, megkapták a helyőrségben tárolt zárolt fegyvereket.⁴⁶⁰

⁴⁵³ ÁBTL V-144206

⁴⁵⁴ ÁBTL V-144261

⁴⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 150. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁴⁵⁶ Fakász i. m. 54.

⁴⁵⁷ MNL VeML XXV.151. 23. csomó Büntetőügy lajstromszáma 428/1957.

⁴⁵⁸ ÁBTL O-11737/1.; MNL VeML XXV.151. B.428/1957.

⁴⁵⁹ MNL VeML XXV. 151. B. 79/1957. Kelemen Károly vallomása.

⁴⁶⁰ ÁBTL V-144203

A megyei fehér könyv ellenséges kategóriába sorolt nemzetőreinek létszáma ⁴⁶¹											
járások	honvédtiszt	csend-őr	"SS"	besúgó	huligán	tőkés	arisztokrata	földbirtokos	kulák	nyilas	összesen
Veszprém	7	6					2	1	6		22
Zirc		1							3		4
Pápa	2	4			25				32		63
Devecser	2	15	6		19				13	2	57
Sümeg	5	14			1						20
Keszthely	3	2			8			1	13	1	28
Tapolca					2				16		18
összesen	19	42	6		55		2	2	83	3	212

November 4-én a nemzetőrségek jellemzően letették a fegyvert, ugyanakkor a szovjet katonai beavatkozást követő napokban a harcokkal párhuzamosan a forradalmárok, a nemzetőrök több helyen – így Tapolcán⁴⁶² és Várpalotán⁴⁶³ is – igyekeztek biztosítani a fegyveres harc folytatásának a feltételeit, így nagy mennyiségű fegyvert, lőszert rejtettek el. Várpalota ugyan a szovjet felvonulási útvonalak mentén feküdt, a laktanyát a szovjetek mégis csak november 6-én szállták meg, ekkor úzték el onnan a nemzetőrséget is.

A forradalom szerveiben, különösen a nemzetőrségben való részvétel már önmagában is komoly vádnak számított⁴⁶⁴ a kádári hatóságok szemében. Ennek dacára 203 forradalmár adatait vizsgálva⁴⁶⁵ a várpalotai nemzetőrként nyilvántar-

⁴⁶¹ ÁBTL V-150379 Veszprém megyei monográfia. Eszerint a veszprémi járásban 22 főről tudtak, holott csak a járáshoz tartozó Várpalotán 101 személyt tartottak nyilván ugyanezek a szervek nemzetőrként.

⁴⁶² Hegedűs i. m. 219.

⁴⁶³ ÁBTL V-142168/a

⁴⁶⁴ A teljesség igénye nélkül: ÁBTL O-12803 Bozsó Károllyal kapcsolatos vádak; ÁBTL O-11737/1-4 Bozsó Józseffel kapcsolatos vádak; VeML XXV.151. Büntetőügy lajstromszáma 356/1957 Viczina (Völgyi) József esetében is ugyanez az egyik legfőbb vád.

⁴⁶⁵ A vizsgálat alapjául szolgáló levéltári források: ÁBTL 3.1.5. O-11737/1-4; ÁBTL 3.1.5. O-14326; ÁBTL 3.1.9. V-144261; ÁBTL 3.1.9. V-150379 III/1. 20-23. kötet; MNL VeML XXV. 151. B. 428/1957., MNL VeML XXV. 151. B. 201/1956; MNL VeML XXV. 157. B. 292/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 342/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 340/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 339/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 325/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 308/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 28/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 110/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 10096/1958.; MNL VeML XXV. 151. B. 10099/1959.; MNL VeML XXV. 151. B. 10100/1959; MNL VeML XXV. 151. B. 338/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 356/1957.; MNL

tottakkal szemben alkalmazott megtorlási formák közül nem bírósági eljárás, hanem a közbiztonsági őrizet volt a jellemzőbb, és azok, akik ezeket elkerülték nagy számban kerültek rendőri felügyelet alá (REF) és váltak „figyelős” személlyé (akiknek a tevékenységét és kijelentéseit az állambiztonsági szervek figyelemmel kísérték és erről figyelő dossziét vezettek), ugyanakkor nem ritkán elbocsátották vagy alacsonyabb beosztásba helyezték őket. (7. ábra.)

7. ábra

A várpalotai nemzetőrököt sújtó megtorlás százalékos aránya

Forrás: Levéltári források alapján készítette: Galambos I. 2016.

A nemzetőrség tevékenységének megítélése a kádári propagandamunkákban szükségszerűen negatív. Az október 25-én és 26-án sorra megalakult megyei, városi és falusi forradalmi bizottmányok, nemzetőrségek révén a forradalom néhány nap alatt lebontotta a kommunista diktatúra államigazgatását és megszervezte sajátját. A forradalmárok követelései országszerte hasonlóak voltak, a szovjet csapatok kivonulását, új választásokat, demokráciát, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a beszolgáltatás eltörlését akarták elérni. Az események forgatókönyve is hasonló volt az egyes településeken: tüntetés, beszédek, majd a diktatúra jelképeinek (Sztálin-képek, vörös csillagok, szovjet emlékművek) megsemmisítése, a

VeML XXV. 151. B. 370/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 75/1957.; MNL VeML XXV. 157. B. 550/1957.

nemzeti jelképek tiszteletének helyreállítása a káder-anyag utáni kutatás, a forradalmi bizottság megalakulása, amely átvette a hatalmat a helyi tanácstól, majd a nemzetőrség létrehozása a közbiztonság fenntartása érdekében. A forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget a peranyagokban és a néphadseregben készült csapatjelentésekben is igyekeztek úgy feltüntetni, mint valami kaotikus intézményt, amely csak zűrzavart és kárt okozott vagy bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott segítség, ⁴⁶⁶ holott „kézzelfoghatóan bizonyítható számos ügyben, hogy a munkástanácsok és a nemzetőrség vezetői igyekeznek meggátolni az önbíráskodásokat. Később ezért többen hosszú börtönökkel fizetnek.”⁴⁶⁷

6. A forradalom várpalotai sajtója

A párt emellett gondoskodott róla, hogy a szocialista iparváros⁴⁶⁸ lakosságát megfelelően *tájékoztassák*, azaz befolyásolják a megyei és helyi sajtó révén is. A megyei lap, a – *Veszprémmegyei Népiújság*⁴⁶⁹ – mellett a várpalotai pártbizottságnak is létezett saját lapja, az *Új Várpalota*,⁴⁷⁰ természetesen mindkét lap a párt szócsöve volt. A sajtó a világháborút követően teljesen átformálódott, a lapokat államosították, többségüket pedig megszüntették. A proletárdiktatúra időszakában a sajtó nem a tájékoztatás, hanem a szovjet típusú hatalomgyakorlás eszközévé vált. A *Népszava* a szakszervezetek napilapja, a *Magyar Nemzet* pedig a Hazafias Népfront lapja lett. Központi lappá a Magyar Kommunista Párt egykori napilapja a *Szabad Nép* vált, melynek szinte minden cikke a közvetlen politikai propagandát szolgálta.⁴⁷¹ 1948. március 23-án Rákosi Mátyás világosan meghatározta a sajtó jövőbeli feladatait, „a termelés, az építés és a kulturális forradalom eredményeinek” bemutatását. A Szabad Nép vezércikkei tulajdonképpen a párt állásfoglalásai voltak, híradásai „termelési csatákról”, „a munka frontjáról”, az „élmunkások rohamcsapatáról” szóltak és ugyanezeket a pártkifejezéseket az ország többi lapja is átvette.⁴⁷² 1956-ban a sajtó nem annyira a tájékoztatás, sokkal inkább a szovjet

⁴⁶⁶ A többi között az államvédelem munkatársainak „törvénytelen” kihallgatását és Veszprémben kísérését bűncselekményként rótták Bozsó József terhére. ÁBTL O-11737/1.

⁴⁶⁷ Kahler 1993. 20.

⁴⁶⁸ Germuska Pál: A szocialista városok létrehozása. In: *Századvég* 2002./2. 24-49., 27.

⁴⁶⁹ A fejlécében jelezte, hogy az „MDP Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja”. G.I.

⁴⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144206, 8/a. A lapot Veszprémben nyomtatták, felelős szerkesztője 1956-ban Gara György volt.

⁴⁷¹ Kókay et al., A magyar sajtó története. MÚOSZ, Budapest, s.a. 197.

⁴⁷² Uo. 203-205.

típusú hatalomgyakorlás fontos eszköze volt. Az újságírók lassan a gondolkodásról is leszoktak.⁴⁷³

6.1. A forradalom eseményei a várpalotai és megyei sajtó tükrében

A forradalom hatására mind az országos, mind a helyi sajtó átalakult, fokozatosan megszűnt a hatalom szócsöve lenni és igyekezett újra megtalálni saját feladatait, illetve új lapok is létrejöttek, mint az *Igazság*,⁴⁷⁴ vagy Várpalotán a Forradalmi Tanács lapjaként a *Várpalotai Napló*.⁴⁷⁵ Az 1956-os forradalom és szabadságharc sajtójával elsősorban forrásközlések⁴⁷⁶ formájában találkozhatunk, ugyanakkor számos könyvben és tanulmányban⁴⁷⁷ találunk fontos részleteket a témával kapcsolatban. A Veszprém megyei és ezen belül a várpalotai sajtóra vonatkozóan számos adat lelhető fel Mészáros Gyula monográfiájában,⁴⁷⁸ és a Fakász Tibor szerkesztésében megjelent várpalotai emlékkönyvben.⁴⁷⁹ Jelen munkának sem lehet célja a megyei és helyi nyomtatott sajtó lapszámainak és a Szabad Bányász Rádió visszaemlékezésekből sem megfelelően rekonstruálható adatainak a bemutatása vagy részletes elemzése, mert ez meghaladná a tanulmány kereteit, csupán néhány alapvető jellemzőre hívhatja fel a figyelmet. A forradalom első napjaiban – az országos lapokhoz hasonlóan – a *Veszprémmegyei Népiújságban* még nem volt érezhető jelentős változás. Október 24-én még leginkább a párt hírei⁴⁸⁰ jelentek meg, ugyanakkor a lap címlapon közölte Gerő Ernő rádióbeszédét, ugyancsak címlapon foglalkozott a „veszprémi egyetem hallgatóinak” előző napi nagygyűlésével – ahol megalakult a veszprémi MEFESZ – és a fővárosi „fel-

⁴⁷³ „Lassan leszoktam a gondolkozásról [...] Azt mondtam magamnak, ne izgasd magad! Mások ügyis gondolkoznak helyetted. Elszoktam az igazi újságoktól és igazi rádiótól [...] és megelégedtem holmi lerágott csontokkal.” Tardos Tibor az újságíró magatartásáról, In: *Irodalmi Újság* 1956. április 7.

⁴⁷⁴ Kókay i.m. 210.

⁴⁷⁵ *Várpalotai Napló* 1956. I. 1. 1956. november 3.

⁴⁷⁶ A teljesség igénye nélkül: Nagy Ernő: *1956 sajtója. Tudósítások*. Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989; Izsák et al. 1991.; Izsák Lajos – Szabó József (szerk.): *1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22.–november 5.* Kossuth, Budapest, 1989.; Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója*. Korona, Budapest, 1996; Szalay Hanna (szerk.): *1956 sajtója október 23.–november 4.* Geopen, Budapest, 2006.

⁴⁷⁷ Szabó Csaba: Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Új Ember, Budapest, 2006, 99-114.

⁴⁷⁸ Mészáros 2001.

⁴⁷⁹ Fakász i. m.

⁴⁸⁰ „Hazaérkezett Jugoszláviából a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének küldöttsége”; továbbá „Jó zárszámadás elé néznek a szentgyörgyvári Vörös Csillag TSZ-ben” című cikkek a címlapon, illetve az 5. oldalon. In: *Veszprémmegyei Népiújság* (12) 251. 1956. október 24.

vonulásról”.⁴⁸¹ Az október 25-ei szám a fővárosi eseményeket már ellenforradalomnak minősítette⁴⁸², ám az aznap éjjeli veszprémi események hatására⁴⁸³ reggelre a veszprémi egyetemisták kiáltványa jelent meg a lapban, melyet a megyei párt és tanácsi szervek is ellenjegyeztek. A várpalotai pártbizottság lapja, az *Új Várpalota* is jelentősen átalakult a forradalom napjaiban, október 26-án még a négy várpalotai üzem, köztük a bánya dolgozóinak nevében közzétett tiltakozást – „elítéljük az ellenforradalmi provokátorok aljas támadását és szilárdan állunk a párt és a kormány mögött...” – , illetve a Péti Nitrogén munkásainak tulajdonított nyilatkozatot – „Kiállunk pártunk, kormányunk mellett [...] A munkáshatalmat nem engedjük megtiporni” – tette közzé.⁴⁸⁴ Másnap, szokatlan módon, szombaton is megjelent, ezúttal már a Hazafias népfrent lapjaként, és szellemiségében az előző napitól teljesen eltérő tartalommal. A címlapra a „Föltámadott a tenger” Petőfi vers került, mellette a vezércikk helyére pedig a „Megalakult a Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” tudósítás. A címlapon szerepelt még Gaál Sándor „A történelmet tömegek formálják” című cikke, amely nyilvánvalóvá tette a szerkesztőségben belüli változást „Először a diákok vonultak az utcán. Kezükben fennen lobogott a háromszínű zászló, szívükben a vulkánnál erősebben izzott a haza, a nép szeretete. [...] Az önkényuralmat, a hazugságok korszakát jelző szimbólumok a Sztálin-, Rákos-szobrok sárba hulltak.”⁴⁸⁵ Mindkét szám felelős szerkesztője Gara György volt, Gaál Sándor csak az október 30-ai számban szerepelt szerkesztőként. 1956. október 30-án a lap rendkívüli kiadása közölte a Veszprém Megyei Forradalmi Tanács, a várpalotai Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanács felhívásait,⁴⁸⁶ a legközelebbi lapszám csak a forradalmat követően 1956. november 15-én⁴⁸⁷ jelent meg.

A forradalom alatt a várpalotai sajtó egyrészt – egyre hitelesebben – tájékoztatott az eseményekről, így a fontosabb történések egykorú krónikáját adja, másrészt minősítette a történéseket, ezáltal nyomon követhetővé téve a szerkesz-

---

⁴⁸¹ Uo. 1.

⁴⁸² „Minden ellenforradalmi kísérlettel szemben megvédjük a nép hatalmát!”, illetve „Elítéljük az ellenforradalmi banditák terrorcselekményeit” című cikkek. In: *Veszprém megyei Népiújság* (12) 251. 1956. október 24. címlap

⁴⁸³ A város lakosságának mintegy harmadának részvételével zajló tüntetés, a vörös csillag eltávolítása a szovjet emlékműről; bővebben Mészáros i. m. 61-70.

⁴⁸⁴ *Új Várpalota* 1956. (6) 43. 1956. október 26.

⁴⁸⁵ *Új Várpalota* 1956. (6) 44. 1956. október 27.

⁴⁸⁶ *Új Várpalota* 1956. (6) 45. 1956. október 30.

⁴⁸⁷ *Új Várpalota* 1956. (6) 46. 1956. november 15.

tőség, illetve az egyes újságírók álláspontját, véleményük változását. A nyomtatott sajtó ugyanakkor felszólításokat, felhívásokat, követeléseket is közölt, melyekkel befolyást kívánt gyakorolni az eseményekre (csillapítja a tömeget vagy épp ellenkezőleg mozgósítja azt).

A nyomtatott sajtó mellett Várpalotán különösen fontos szerepet töltött be a hangszórókon is hallható vezetékes rádió, amely október 26-áig a Kossuth Rádió műsorát közvetítette, majd később a Szabad Európáét is. A rádió – a naponta többször bejelentkező aktuális helyi híreknek és a közvetítéseknek köszönhetően – a város tájékoztatásának talán legfontosabb eszközévé vált.⁴⁸⁸ Október 28-án délután a városba érkezett a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács részéről dr. Brusznai Árpád, aki a sztrájkok megszüntetését kérte. A Palota Szállón mondott beszédét a Bányász Rádió is közvetítette. „A Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács a nép követelésének megvalósulásáig tartó általános sztrájkot hirdetett meg.” – mondta Brusznai – „Ehhez a sztrájkhoz ragaszkodunk. Ugyanakkor népünk érdekében létfontosságú, hogy közvetlen létfenntartását biztosító munkálatokat saját érdekükben, gyermekeink érdekében feltétlenül folytatnunk kell. Az élelmiszer ellátáshoz, sütőipari üzemek működéséhez a közlekedéshez szén kell. Saját mozgalmunk sikerét veszélyeztetjük ha zavart keltünk a szénellátásban. A Nemzeti Forradalmi Tanács felelőssége teljes tudatában felhívja a várpalotai bányák dolgozóit, hogy népünk forradalmi mozgalmának támogatására haladéktalanul kezdje meg a várpalotai szénbányákban a termelő munkát. Veszprém. 1956. október 28. Lóránd Imre a Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke.”⁴⁸⁹ A későbbi vádakkal ellentétben tehát Brusznai Árpád nem sztrájkra, hanem a munka felvételére ösztönözte a várpalotai munkásokat. „Magam” – vallotta 1956. november 11-én – „pl. október 28-án vasárnap személyesen mentem ki Várpalotára, s beszédben hívtam fel a bányászokat a munka megkezdésére.”⁴⁹⁰ Ennek talán legfőbb bizonyítéka, hogy felhívására a forradalmárok közül sokan felvették a munkát. A rádió – a Kossuth Rádió mintájára – a Szabad Bányász Rádió nevet vette fel és a forradalom teljes ideje alatt megmaradt a tájékoztatás legfontosabb tényezőjének a városban, sőt egészen november 6-áig működött.⁴⁹¹

---

⁴⁸⁸ Fakász i. m. 75.

⁴⁸⁹ Idézi: Mészáros 2001. 132–133.

⁴⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144203, 137.

⁴⁹¹ Fakász i. m. 75.

A sajtó tanulmányozása a követelések dokumentálásával jelentős segítséget nyújthat a forradalom céljait kutatók számára, illetve megkönnyíti az országos és helyi célkitűzések elkülönítését, továbbá tükrözi és dokumentálja a forradalmi napok közhangulatát. A kutatás számára ugyanakkor támpontokat nyújt arra nézve, milyen eseményeket tekintettek a kortársak fontosnak, illetve mely személyeket vélték a forradalom irányítóinak. A kutató számára nem csupán az fontos, hogy egy helyi vagy megyei lap miről számolt be, hanem az is, amit elhallgat. A sajtóhoz szokás sorolni a röplapokat, melyek másolását, terjesztését a kádári hatalom szigorúan büntette, akár bírósági eljárásokat is felhasználva. Ezért kapott a egy év két hónap börtönbüntetést két várpalotai tanárnő,⁴⁹² de ugyanez volt az egyik vád Viczina (Völgyi) József⁴⁹³ munkástanács tag ellen is.

6.2. A várpalotai „Szabad Bányász Rádió”

Várpalotán 1956-ban azonban nem csupán nyomtatott sajtó, hanem vezetékes rádió is működött, alapítója és vezetője Leitner Ferenc⁴⁹⁴ volt, „eszembe ötlött, hogy egy vezetékes városi rádiót kellene létrehozni. A szakszervezeti központban megmosolyogták ötletemet, de engem nem hagyott békén a gondolat. Elkezdtem utánajárni, de mindenütt elutasítottak. Hiába indokoltam politikusan, hogy a „termelésben élenjárókat” lehetne a rádión keresztül népszerűsíteni, vagy a „Békekölcsönt propagálni”. Végül a Posta és Közlekedésügyi Minisztérium egyik illetékese fölkarolta a tervet, ellátott tanácsokkal és segítséggel.”⁴⁹⁵ A rádió, Bányász Rádió néven 1956. június 20-án kezdett el működni és adása eljutott a Petőfi Szálló minden szobájába, valamint 600 városi lakásba, a postának befizetendő havi 6 forint előfizetési díjért, emellett a stúdiót összekapcsolták a városi tanács hangosbemondójának stúdiójával.⁴⁹⁶ A városi tanács „a hangos híradó” hálózata nem volt jelentéktelen, bővítésére 1955-ben „900 fm hosszúságban 14 hangszóró felszereléssel”

⁴⁹² Bővebben ld. a 8. fejezetben, illetve: Galambos István: A szocialista törvényesség, azaz a kádári megtorlás Várpalotán 1956-1960. In: Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei*. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2013. 195–212.

⁴⁹³ MNL VeML XXV. 151. B. 356/1957.

⁴⁹⁴ Leitner Ferenc 1950-ben lett a korábban bezárásra ítélt, majd a bányászok tiltakozása miatt tovább működtetett Jó Szerencsét Olvasó Kör vezetője. G.I.

⁴⁹⁵ Fakász i. m. 74.

⁴⁹⁶ Interjú Leitner Ferencsel, a (Szabad) Bányász Rádió alapítójával és szerkesztőjével. Készítette: Galambos István, Ined, Várpalota, 2001 (A hangfelvétel a szerző birtokában.)

56.000 forintot költött, ami a város teljes 1955. évi költségvetésében⁴⁹⁷ a kulturális ágazatra szánt pénz⁴⁹⁸ 2,78 %-át jelentette.⁴⁹⁹ A rádió hatása valószínűleg nem csak az előfizetőkig terjedt ki, hanem informális kapcsolatok révén jóval szélesebb körben is érzékelhető lehetett. A helyi műsor nem volt egész napos. „Reggel bementünk a stúdióba, s megbeszéltük és rögzítettük az aznapi műsort. A kitöltetlen műsoridőben a Kossuth Rádió műsorát közvetítettük. Minden nap este 7 órakor kezdődött a saját, félórás, aktuális helyi műsorunk. Riportokat is készítettünk.”⁵⁰⁰ Amikor 1949-ben felsőbb szintű döntés következtében be akarták zárni a várpalotai Jó Szerencsét Olvasó Kört, ami a bányász szakszervezet segítségével működött és épületét a bányászok a saját pénzükből építették, a bányászok úgy döntöttek „nem adjuk oda senkinek. A miénk marad, és működtetni fogjuk!”⁵⁰¹ Az intézmény működését a bányász szakszervezet támogatta, 1950-ben a kultúrház igazgatója Leitner Ferenc lett. Rajta kívül még ott dolgozott egy könyvtáros és egy tiszteletdíjas mindenes. Színház és mozielőadásokat tartottak itt, sikeres zenekar és táncegyüttes is működött a házban. Mindehhez Lengyel László és Reichardt Mihály (a városi Művelődési Osztály vezetője) is segítséget nyújtott. Ez a félig-meddig önszerveződésű kultúra közvetítő tevékenység vezetett el a rádióalapítás gondolatáig. A rádiót Leitner Ferenc elsősorban a helyi hírek és a kultúra közvetítésére kívánta használni. „A szükséges műszaki leírások, iratok és engedélyek bemutatása után végre 1956. június 20-án működni kezdett a Bányász Rádió Várpalotán. Kultúrházunkban elhelyezett stúdióink mai szemmel kezdetlegesnek mondható. 300 wattos erősítőink segítségével közvetítettük adásainkat vezetéken át 600 városi lakásba. A Petőfi Szálló⁵⁰² minden szobájában is hallható volt a vezetékes rádió műsora. Stúdióinkat összekötöttük a városi tanács hangosbemondójának a stúdiójával. Így egy kapcsoló segítségével bármikor közvetíthettük a tanács híradóját, a városi hangosbemondó műsorát. Az előfizetési díj igen csekély volt, havi 6 forint, amit a Postának kellett befizetni.” Az előfizetői, hallgatói kör

⁴⁹⁷ 7 millió 540 ezer forint, melyet „póthitel útján” 8 millió 70 ezerre kellett emelni a „fejlődéssel párhuzamosan jelentkező feladok megfelelő ellátása érdekében”. MNL VeML XXIII. 626.a. Várpalota Városi Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1956. február 20-ai tanácsülési jegyzőkönyv.

⁴⁹⁸ 2.013.600 forint.

⁴⁹⁹ MNL VeML XXIII. 626.a. Várpalota Városi Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1956. február 20-ai tanácsülési jegyzőkönyv.

⁵⁰⁰ Fakász i. m. 74.

⁵⁰¹ Uo. 73. l.

⁵⁰² A város egyik munkásszállója, ahol bányászok laktak. G.I.

tehát nem terjedt ki az egész városra, de azért elég jelentékenynek mondható (600 család és a Petőfi Szálló minden lakója). Hatása valószínűleg nem csak ebben a körben érvényesülhetett, hanem informális csatornák révén jóval szélesebb réteg követhette, ha csak közvetetten is, a rádió műsorát. Az előfizetési díj valóban csak jelképesnek tekinthető, amit a Postának kellett befizetni. A rádió fenntartását – közvetetten – a bányász szakszervezet biztosította, az olvasókör épületének fenntartásával. A munkatársak lelkesedésből, önkéntes alapon verbuválódtak. Munkájuknak fizetsége talán csak a köz megbecsülése lehetett. A technikai háttér sem mondható – még a kor színvonalát tekintve sem – igazán korszerűnek. Csak vezetéken keresztül volt képes biztosítani az adást, sugárzásra alkalmatlannak bizonyult. Ennek ellenére megfelelt egy kis bányász közösség lehetőségeinek és igényeinek. A kezdeményezés teljesen civil részről érkezett, egy volt bányásztól, és a helyi hatóságok nem segítettek, sőt közönyükkel gátolták a létrejöttét, így országos szintről érkezett a – főként technikai – segítség. Amikor megszületett, már nemcsak egy ember, hanem az egész közösség felismerte a rádióban lévő lehetőségeket. Napi fél óra műsor jelentette hát a helyi, közösségi műsort, ami az előfizetőknek a helyi ügyekről szólt. A rendszeresség, és a minden nap azonos időben jelentkező műsor tervezhetővé tette a műsort és bizonyos állandóság érzetét keltette a hallgatókban. A saját készítésű műsorok minőségéről (minthogy a tekerceket ez ideig nem sikerült fellelnem) nem lehet biztosat állítani. Egy azonban bizonyos: a műsorok viszonylag népszerűek voltak a városban (bizonyítja ezt az előfizetők száma is) és a rádió, mint eszköz hatékonyságát mutatja, hogy a későbbiekben a forradalom alatt közösségtájékoztató, -erősítő szerepet töltött be, amellyel a Forradalmi Tanács elnöke is számolt.⁵⁰³

A stúdió 1956 októberében különösen fontossá vált a városban. 26-áig közvetítették a Kossuth Rádió műsorát, így a város ezen a csatornán keresztül is értesülhetett a budapesti forradalomról. 1956. október 26-án érkezett Várpalotára is a forradalom. „Az október 26-i, palotai eseménye kapcsán stúdióink leállt.”⁵⁰⁴ De a forradalomnak is szüksége volt a rádióra. Október 27-én reggel a szerkesztő Leitner Ferenc lakásán megjelent Bozsó József. „Azért jöttem, hogy megkérjelek, hozzátok működésbe a Rádiót, mert a forradalmi helyzetben a lakosságot tájékoz-

---

⁵⁰³ ÁBTL V-144206. 34.

⁵⁰⁴ Fakász i. m. 74. l.

tatni kell.”⁵⁰⁵ Ez a kérés nem csak azt jelentette, a forradalom megérkezett Várpalotára, hanem azt is, hogy az új vezetés elismerte (és felismerte) a rádió fontosságát és hivatottnak, *alkalmasnak tartotta* a lakosság tájékoztatására. „Gyorsan összeállt a stáb a munkatársaimból. Miklós Sándor, mozigépész volt a technikusunk, Marton György a mindenesünk, Kurovszky Mihály mozgékony munkatársunk. Bemondóink: Bálintné, Ihász Ica (a könyvtárosunk), kinek ekkor fedeztük fel kellemes mikrofonhangját s tiszta beszédét, s jómagam.”⁵⁰⁶ A Szabad Bányász Rádió október 28-án élőben közvetítette Brusznjai Árpád rádiószózatát, amely hanganyagban, sajnos, nem maradt fenn, bár a forrásaink egybehangozóan állítják, hogy a munka felvételére buzdította a bányászokat. A másnapi megyei lap szerint: „Tegnap délután két órakor dr. Brusznjai Árpád a Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnökhelyettese felkereste a Várpalotai Forradalmi Tanácsot, elbeszélgetett a tanács tagjaival, problémáikról érdeklődött, ismertette a veszprémi eseményeket, majd a lakossághoz, hangosbeszélőn keresztül szózatot intézett. Többek között felhívta a bányászokat a munka haladéktalan felvételére, az élet-szükségleti cikkek zavartalan termelése érdekében.”⁵⁰⁷ „Megsokasodott a munkánk. Már nemcsak napi félóra saját, aktuális adásunk volt, hanem napközben többször is jelentkeznünk kellett helyi, aktuális adásokkal. A városi Forradalmi Tanács teljes szabad kezet adott nekünk. Pajor Jóska a város tanács művelődési osztályvezetője is részt vett a szerkesztésben, mint a forradalmi tanács megbízottja. ekkor nyert különös jelentőséget, hogy a városi hangos bemondót egy kapcsolással a mi stúdióinkból kezelhettük. A város tájékoztatása teljesen a kezünkbe került, s mi forradalmi lelkesedéssel és nemzeti felbuzdulással végeztük dolgunkat.”⁵⁰⁸ Leitner Ferenc szerint a városban a tájékoztatás legfontosabb eszköze a Bányász Rádió volt ezekben a napokban, noha működtek helyi lapok – *Új Várpalota*, később a *Várpalotai Napló* –, ám ezeket Veszprémben nyomták, így a hírek informális csatornák és a vezetékes rádió felértékelődtek. A várpalotai rádió kétségkívül gyorsabb, élőbb, hitelesebb lehetett bármelyik nyomtatott lapnál, a történések egy részéről élőben tudósított, ami tovább növelhette a bizalmat iránta. A nyomtatott sajtóban megjelenteket befolyásolhatta, terhelhette az újságíró személyisége, álláspontja, a leírt szó felelőssége, nem beszélve arról, hogy a nyomdai

---

⁵⁰⁵ Uo. 74. 1.

⁵⁰⁶ Uo. 75. 1.

⁵⁰⁷ *Veszprém megyei Népiújság* 1956. (12) 256.; 1956. október 29.

⁵⁰⁸ Uo. 75. 1.

átfutás miatt a hírversenyben mindenképpen alulmaradt a rádióval szemben, ami a várpalotai forradalmi események egyik sajátossága. A hallgatók valósággal fültanúi lehettek az éppen zajló eseményeknek. A rádió a pesti Szabad Magyar Rádiót követve vette fel a Szabad Bányász Rádió nevet. Ludovics Sándor, a városi Forradalmi Tanács tagja is fontosnak tartotta a rádió működését és nemzetőrt rendelt a védelmére, „Ferikém, csak ügyesen csináljátok!”⁵⁰⁹ A stúdiót meglátogatta Molnár Tamás is, a Közép-dunántúli Szénbányászati Tröszt munkástanácsának képviselőjében. A Várpalotai Városi Forradalmi Tanács két ülését is a stúdióban tartotta. „Beleéltük magunkat a forradalom által felfokozott rádiós szerepbe. Műsorunk változatos lett. Még a Szabad Európa adását is közvetítettük. Rögzítettük, s aztán a megfelelő részt betettük műsorunkba. Minden adásunk rögzítve volt a forradalom idején szalagokra. Október 31-én a várpalotai vállalatok értekezlete elhatározta, hogy a három legnagyobb üzem gazdasági és műszaki vezetői felhívást intéznek a városhoz. A felhívás célja az volt, hogy mindenki folytassa tovább a munkát, hogy a legszükségesebb ellátás – kiváltképp szénből – biztosított legyen. A várpalotai Szabad Bányász Rádióban így felhívást mondott be Kiss József Alukóhó igazgatója, Bölönyi István November 7 Erőmű főmérnöke és Szép Endre Szénbányászati Tröszt főmérnöke.”⁵¹⁰

A november 4-i szovjet invázió sem állított meg bennünket, a Szabad Bányász Rádió tovább sugározta műsorát. (...) November 6-án a kultúrházat körülvették a szovjet katonák. A bejárat előtt egy páncélkocsi. (...) A stúdió stábját (...) bekísérték a szovjet városparancsnokságra. (...) A rendőrség lefoglalta és elvitte a szalagjainkat, amiket megtalált, de nem tudott velük mit kezdeni. Fél év múlva visszaadták. A veszélyesebb szalagokat megsemmisítettük. (...) A Bányász Rádió még működött vagy másfél évig, de már elment a kedvünk tőle. Lassan el is sorvadt...”⁵¹¹

A Bányász Rádió, majd pedig a Szabad Bányász Rádió — ha csak egy rövid időszakig is — fontos tájékoztató, véleményformáló szerepet töltött be Várpalota városában. Nem képzett rádiós szakemberek vagy újságírók szerkesztették, készítették adásait, hanem egyszerű civilek, bányászok, könyvtárosok stb. A rádió már 1956. nyarától működött, de az adó igazi jelentőséget csak a forradalom nap-

⁵⁰⁹ Fakász i. m. 75.

⁵¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 151. György István fedőnevű ügynök jelentése „a várpalotai ellenforradalmi tanács működéséről.” Pápa, 1958. december 19-én

⁵¹¹ Fakász i. m. 76.

jaiban szerzett. A tájékoztatás egyik legfontosabb eszközévé lépett előre. A rádió a városban lakókat célozta meg, elsősorban azonban a bányászokat, akik a lakosság döntő hányadát adták. A forradalom előtt elsősorban kulturális és szervizműsorokat készített, de a forradalom alatt a tájékoztatás került előtérbe és csaknem a teljes (megnövekedett) műsoridőt kitöltötte. A rádió zenei világáról vagy szakmai színvonaláról — források hiányában — egyelőre semmi biztosat nem mondhatok. Egy dolog azonban elgondolkodtató. Nem egy forradalmi vezető a tájékoztatás fontos eszközének tekintette, sőt későbbi tanúvallomásokból kiderül, talán a legfontosabbnak.

7. A forradalom második szakasza

7.1. A forradalmi munkás–paraszt kormány – mese tankkal

A szovjet katonai intervencióval november 4-én kezdetét vette a forradalom második szakasza, amely hozzávetőleg márciusig tartott. A Néphadsereg egységeinek a zöme ugyan nem szállt szembe a szovjet túlerővel, nem egy helyen már csak azért sem, mivel a szovjet támadás első csapásaival éppen a magyar alakulatok kiiktatására törekedett, ahogy Veszprémben is. A 44. honi légvédelmi tüzérezrednél hajnal 3 órakor riadót rendeltek el, „mert a lokátortól jelentették, hogy megtámadták őket a szovjetek, ugyanakkor jelentették, hogy 2 halott és több súlyos sebesült van.”⁵¹²

A szovjet hadsereg erőfölénye miatt az ellenállás november végével országszerte formát váltott, az ellenállás fő bázisaivá a munkástanácsok váltak. A fegyveres ellenállást – ha nem is olyan gyorsan, mint azt a szovjet parancsnokok és az új, Moszkva által kreált magyarnak mondott politikai vezetés várta – a szovjet csapatok, nem egyszer elkeseredett harc árán országszerte felszámolták, ám ez még korántsem jelentett teljes behódolást vagy pacifikációt. A harcok november végig, egy-egy elszánt forradalmi csoportnak köszönhetően, újra és újra fellángoltak, bár egyre erőtlenebbül, amolyan utóvéd csatározások érzetét keltve. A szovjet katonai beavatkozást követő napokban a harcokkal párhuzamosan a forradalmárok, a nemzetőrök több helyen – így Tapolcán⁵¹³ és Várpalotán⁵¹⁴ is – igyekeztek biztosítani a fegyveres harc folytatásának a feltételeit, így nagy mennyiségű fegyvert, lőszert rejtettek el. Várpalota ugyan a szovjet felvonulási útvonalak mentén feküdt, a laktanyát a szovjetek mégis csak november 6-én szállták meg, elűzve onnan a Nemzetőrséget. „November 6-ra virradó éjjel a szovjet egységek megszállták a várost és kiverték a Kossuth-laktanyából az oda befészkelődött fegyveres >>Nemzetőrséget<<.”⁵¹⁵

⁵¹² HL 1956-os gyűjtemény 35.ö.e. 443.

⁵¹³ Hegedüs i. m. 219.p

⁵¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

⁵¹⁵ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 11. doboz, 17. ö. e. 370.

1956. november 4-én Kádár János hangja szólalt meg a rádióban. Az adást – ahogy ezt Wirth Gábor kutatásai⁵¹⁶ bizonyították – nem Szolnokról sugározták, ahogy ezt Kádár beszédében állította. A Kádár által bejelentett munkás-paraszt kormány – ami éppolyan hazugság volt, mint a szovjet csapatok baráti segítségnyújtása vagy a Budapest utcáira vizionált nyilas és fasiszta huligánokról szóló híradások – a felelősségre vonás elmaradását ígérte, mégsem ismerték el ország-szerte. A szovjet csapatok összehangolt támadása hihetetlen túlereje dacára sem volt képes azonnal felszámolni a fegyveres ellenállást, csupán november végére.⁵¹⁷ A várpalotai Honvéd Karhatalmi Alakulat történeti jegyzőkönyve szerint „November 6-ra virradó éjjel a szovjet egységek megszállták a várost és kiverték a Kossuth-laktanyából az oda befészkelődött fegyveres „Nemzetőrséget”.⁵¹⁸

1956. november 8-án megalakult MSZMP Várpalotai Ideiglenes Intéző Bizottsága „az Újlaki vár mellett lévő épületben. Az IB tagja: titkára Buzai Mihály, helyettese Baski Sándor, tagjai: Madlovics Ferenc, Mátrai Jánosné, Nagy Áron, Supka Kálmán, Szekeres Mihály.”⁵¹⁹ A párt azonban nem volt Várpalotán valami népszerű, a plakátjait Böhm József visszaemlékezése szerint a szovjet katonák ragasztgatták ki éjszakánként.⁵²⁰

Az illegitim kádári-rezsim helyzetének megszilárdulása még jó néhány hónapig eltartott. A néphadsereg tisztjei, csak november 6-a után, a nemzetőrök kiverését követően tértek vissza a várpalotai laktanyába és fogtak hozzá alakulataik újjászervezéséhez.

7.2. A fegyveres ellenállás.

Szarvas József 1966-ban írt visszaemlékezésben így emlékezett a szovjet intervenciót követő időszakra. „A dízelmotorok fenyegetően morogtak, mint a támadásra készülő oroszok! De akkor, 1956. november 4-én, nyugalomban maradtak! Mi pedig bevonultunk a laktanyába. Leltárba vettük felszerelésünket és személyi állományunkat. Valami harmincan maradtunk. A többiek szétszéledtek, vagy elmentek haza. Haditanácsot tartottunk, Szabó Sándor, Molnár Ferenc, Ka-

⁵¹⁶ Wirth Gábor: *A szolnoki Damjanich Rádió az 1956-os forradalomban. /kézirat/,* Piliscsaba, 2002. Ined.

⁵¹⁷ Horváth 2003. 440.

⁵¹⁸ HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 11. doboz, 17. ö. e. 370.

⁵¹⁹ Angeli i. m. 16.

⁵²⁰ Fakász i. m. 59.

pocs Tibor, Berta József és jómagam. Abban állapotunk meg, hogy megvárjuk, mit is hoz a holnap! Mi mást tudunk volna határozni? Személyes biztonságunk az együttlétben és a fegyvereinkben volt. Az éjszakát ott töltöttük a laktanyában. A főbejáratot váltott őrséggel biztosítottuk! Egy Grojunov géppuska mégis csak akadt. Egy Colos nevű bajtársunk egész éjszaka lövésre készen simogatta a kapuban! Hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, izgatottan vártuk, hogy majd csak megindulnak a nyugati hatalmak csapatai a szovjetek ellen! Éreztük és tudtuk, hogy ha a Nyugat nem segít meg bennünket, Várpalotán is felszámolnak bennünket. Számunkra nem lesz kegyelem! Ott, a helyszínen fognak végezni velünk a szovjetek! De azon az éjszakán nem történt semmi!

November 5-én, hétfőn, már kezdte bontogatni a szárnyait a helyi bolsevista társaság. A déli órákban a művelődési otthonban, a kórházzal szemben, valaki bekapcsolta a Kossuth Rádiót a városi Hangos-híradóra. A falak visszhangozták a sorozatos bejelentéseket, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány csatakiáltásait. Nem lehetett megcáfolni a bejelentést, hogy az ország legnagyobb részében, és főleg Budapesten, a harcok befejeződtek, a szovjet csapatok fővárosunkban, súlyos harcok árán, megszállták és elfoglalták a stratégiai pontokat. A Munkás-Paraszt kormány pedig szovjet támogatással már gyakorolja a hatalmát!

Én időközönként bementem a művelődési otthonba, de nem találtam ott senkit! A rádiót viszont átkapcsoltam a Szabad Európa hullámhosszára. Mit ad Isten, fél órán belül valaki visszakapcsolta a Kossuthra! Ez a játék majdhogyan egész délután tartott. Megpróbáltuk elkapni a tettest, de nem sikerült. Éhesek és fáradtak voltunk, többen rettenetesen kimerülve. Én kaptam a Penicillin injekciókat a kórházban, de a jobb fülemre teljesen süket voltam. Így történhetett, hogy úgy este kilenc óra tájban, ahogy jöttem ki a laktanyából, ahogy leértem a kórház bejáratáig a jobb oldalon, szembe találtam magamat egy T-55-sel, amely éppen akkor fordult be a laktanyába vezető útra! Gyalogosok ugrottak le róla, tőlem mintegy húsz méterre. Én meg ott álltam a teljes villanyfényben az út kellős közepén, két géppisztollyal a nyakamban! Csak annyi időm maradt, hogy a baloldalon, a művelődési otthon kertjének kerítésén keresztül átugrottam, hogyan, nem tudom, mert kőkerítésről van szó, mely igen csak magas volt! Perceken belül megszólalt a Gorjunov. Colos tüzet nyitott a támadó oroszokra, azok visszalöttek. A páncélos nem tüzelt, csak a gyalogosok a kézfegyverekből. Pár perc alatt vége volt a „tűzijátéknak”. Mivel a laktanyában állandó harckészültségben voltunk, a

hátsó kapun át kivonulva, feladtuk a laktanyát. Másnap megtudtam, hogy a mi oldalunkról senki sem esett el! [...] Nincsenek adatok az oroszok veszteségeiről ebben az összecsapásban. Kedden november 6-ra virradóra az orosz lett az úr Várpalotán két harckocsival cirkáltak a főutakon, amelyek „kupoláinak” közelében ott „ékeskedett”, illegette magát Simon őr, a Várpalotai Forradalmi Tanács elnöke, valamint Perger ávós tiszt, aki hirtelen előbújt rejtékhelyéről! Orosz rajok cirkáltak, és minden járókelőt igazoltattak és megmotoztak. Berta Jóskát is elkapták. Egy puskatöltény volt a zsebében és ez majdnem az életébe került!”⁵²¹

A lakosságnál azonban ekkorra már jelentős mennyiségű fegyver és lőszer volt található. A szovjet csapatátvonulásokat a várpalotai forradalmárok nem tudták megakadályozni, ugyanakkor sokakban felmerült a fegyveres gerillaharc gondolata.⁵²² A baglyasi felkelők legendája valóság volt. Berta József (Egerszegi Lajos szerint november elején⁵²³) a laktanyából egy teherautóval fegyvereket vitt az erdőbe, Gyimesi József, Szalai Gyula és Egerszegi Lajos tudtával. Gyimesi Egerszegit a fegyveres csoportba Szalai József lakásán szervezte be, ahol közölte vele, hogy rövidesen nyugati csapatok érkeznek Magyarországra, és az általa szervezett csoportnak lesz feladata a rend fenntartása. Közölte vele továbbá, hogy kapcsolatot tartanak a Bakonyban levő csoporttal.⁵²⁴ Egerszegi Kálmán Szabolccsal a kohó lovaskocsijára pakolták a sátorlapokra tett fegyvereket, majd a vasúton túli erdőbe rejtették.⁵²⁵

Másnap Gyimesi és Egerszegi, Zulik József segítségével és lovaskocsijával átszállították a Baglyasba, ahol egy romos pincében rejtették el. „1956. november 7-én Gyimesi József vezetésével, Kálmán Szabolccsal, egy Bandi nevű egyetemistával és egy Sipos nevű személlyel és Zulich Józseffel az inotai alumíniumkohó melletti erdőből öt darab golyószórót, 7 darab hadipuskát, 3 darab géppisztolyt, 5 láda puska és géppisztolylőszer, 2 láda kézigránátot, és 25 darab félkilós húskonzervet, két pufajka kabátot a várpalotai Baglyasra szállítottak fel, ahol egy elhagyott pincében elrejtették.”⁵²⁶ Egerszegi szerint november 9-

⁵²¹ Szarvas József visszaemlékezését közli: Könczöl Imre: *Várpalotai irodalmi kistükre. Budai László kiegészítése*. Könyvpártoló Alapítvány, Várpalota, 2015. 152.

⁵²² Például Szabonya Károly péti nemzetőrparancsnokban. MNL VeML XXV. 151 Bül 432/1957

⁵²³ Valószínűleg 6-án. G.I.

⁵²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

⁵²⁵ *Fakász i. m.* 166-167.p.

⁵²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

én,⁵²⁷ miközben a kohó sztrájkolt a szovjet katonai intervenció miatt, a fegyvereket ki is próbálták⁵²⁸, ám ez ellentmond a későbbi kihallgatási jegyzőkönyveknek, (feltehetően mindez november 7-e után történt). A fegyverek kipróbálása után betértek Zsédely Gyuláékhoz egy pohár borra, ahol találkoztak Ribb Józseffel is. Zsédely vállalkozott a golyószóró megjavítására. Ribb a fegyverek egy részét (Egerszegiek tudta nélkül) elszállította.⁵²⁹ Ezzel kezdetét vette a fegyverek szétosztása. Ribb József a pincében elrejtett fegyvereket újabb rejtékhelyre szállította el. Helt János nevű unokaöccsének egy puskát és egy géppisztolyt adott. Szelőczei Istvántól Ribb egy távcsőért cserébe rendőrségi pisztolyt kapott, ugyanakkor Fekete Márton inotai lakosnak egy darab távcsöves puskát adott. Ribb és Egerszegi közösen puskát adtak Börzsei János iszakai lakosnak. Egerszegi Zulich Józsefnek négy darab kézigránátot adott.⁵³⁰

Három esetben a Baglyas-hegyen levő pincében titkos összejevetelt tartottak, ahol a SZER adásait is megtárgyalták. 1956 novemberének második felében Gyimesi, Kálmán nyugatra szökött. Ezután Egerszegiek a fegyvereket egy újabb rejtékhelyre szállították. A homokbánya mellett többször céltalanul lövöldöztek, a szovjetek megtámadását a hatóságok nem tudták kellően alátámasztani.⁵³¹ A csoport tagjai voltak Egerszegi Lajos, Ribb József (28 éves esztergályos), Zulich József (36 éves kohász), Helt János (21 éves gyalus), Zsédely Gyula (15 éves inotai földműves), Fekete Márton (29 éves kohász, inotai lakos), Börzsei János (25 éves segédmunkás Iszkaszentgyörgyről), Szelőczei István (21 éves gyári munkás), Papp Sándor, Kálmán Szabolcs, Gyimesi József, Suszter Antal, valamint az őket feladó Gyökér János.⁵³² Egerszegit 9, Ribb Józsefet 12, Zulikot, Heltet, Börzseit és Szelőczeit öt évre ítélték.⁵³³ A csoport fegyvereit 1957. április 13-án⁵³⁴ a hatóság megtalálta, a bűnjegyzék szerint⁵³⁵. A bakonyi ellenálló csoport, vagyis Egerszegiek kapcsolatba kerültek a Péterfy Sándor utcai kórházban működő forradalmi csoporttal.⁵³⁶

---

⁵²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

⁵²⁸ Fakász i. m. 167.

⁵²⁹ Fakász i. m. 167.

⁵³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

⁵³¹ Uo.

⁵³² ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

⁵³³ Fakász i. m. 169.

⁵³⁴ Helyszíni szemle jegyzőkönyv. ÁBTL 3.1.9. V-142168

⁵³⁵ Bűnjeljegyzék. ÁBTL 3.1.9. V-142168

⁵³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-142168/a

Az Egerszegi-csoport mellett Székesfehérváron Römischer György vezetésével működött egy Gulliver nevű csoport. Náluk a következő fegyvereket foglalták le: négy darab golyószóró, négy darab hadipuska, egy darab dobtáras géppisztoly, 1 darab rendőrségi pisztoly, 5000 puska és géppisztolytöltény, 2 dobtár, 245 kézigránát, 25 gyutacs, 1 sátorlap, 1 darab kötszer és kisebb mennyiségű kötszer és gyógyszer.⁵³⁷

7.3. A várpalotai Honvéd Karhatalmi Alakulat tevékenysége

Az október végéig a Lövész és Tüzér Kiképzőtábor (Pf. 9008) fegyveresen szembeszállt a forradalmárokkal, 27-én még a tömegbe is lövettek, október 31-én azonban megalakult a Forradalmi Katonai Tanács, ennek következtében fokozatosan széthullott az alakulat, végül november 4-én a Forradalmi Katonai Tanács elnökének Veress István alezredes utasítására a személyi állomány feloszlott, és utasítására elhagyta a laktanyát, az objektum így a Nemzetőrség kezébe került. November 6-ra virradó éjjel a szovjet egységek megszállták a várost, és kiverték a Kossuth Laktanyából a Nemzetőrséget. A kiképző tábor tisztjeinek és tiszthelyetteseinek zöme ekkor a Manduláskert nevű honvédségi lakótelepen tartózkodott. November 7-től 9-ig megkezdték az őrizetlenül hagyott Kossuth Laktanya honvédségi anyagainak átmentését a kastélyba. November 9-én Nicsinger Gyula százados vezetésével néhány tiszt átment Székesfehérvárra felvenni a kapcsolatot a hadtestparancsnoksággal. Ott Mikes vezérőrnagytól azt az utasítást kapták, hogy haladéktalanul meg kell alakítani újból az alakulatot. A parancsnok november 10-én Veress István távollétében, aki Hajmáskérre menekült, rangidős Juhász Sándor őrnagy lett. Első parancsával hatálytalanította a Forradalmi Katonai Tanács intézkedéseit.⁵³⁸

1956. november 14-től három hétig a rendőrséggel és a szovjet alakulatokkal közös járőrszolgálatot végeztek Várpalotán. December elejétől már önállóan látták el feladatukat a karhatalmiak. 1957. január 2-től a karhatalmi alegység különvált az alakulat törzsétől és 24 órás szolgálatban kezdték a városban a fegyverek és honvédségi anyagok felkutatását, a szomszédos falvakban, községekben

⁵³⁷ Bűnjeljegyzék. ÁBTL 3.1.9. V-142168

⁵³⁸ HL 1956-os gyűjtemény 11. ö.e. A várpalotai Honvéd Karhatalmi Alakulat történeti jegyzőkönyve 371. f.

demonstratív felvonulásokat tartottak. 1957 elején a karhatalom házkutatásokat tartott szerte a városban és a környező falvakban, együttműködött a rendőrséggel, és sok razziát és kihallgatást hajtott végre. A munkástanácsok ellen a nagyüzemekbe kivonult. 1956. december elején az Inota melletti Baglyas hegy oldalában ismeretlenek lövöldöztek. (Egerszegi-csoport), december 4-én a karhatalom és a rendőrség közös razziát és átfésülést hajtott végre, és ez alkalommal négy golyószórót találtak. December 11-én Pétfürdőn történt lövöldözés, a karhatalom több utcát és a legényszállót átkutatta, eredmény nélkül. 1956. december 12-13-án Inotán és Várpalotán három főt összeszurkáltak, ketten meghaltak, egyikük a városi tanácselnök volt.

1957. január 6-án Kossa István nagygyűlést tartott Várpalotán, amit a karhatalom biztosított. Január 7-én a rendőrséggel razziát rendezett a várpalotai Petőfi és Kossuth legényszállókban, a Csőbarakkban, a Beszálló aknánál, a péti Szürke barakknál és a Cseri tábornál. Egy darab géppisztolyt találtak. 1957. január 9-10-én a Várvölgy, a Loncsos szőlők, és a Badacsony szőlők átkutatását hajtották végre, itt találtak egy karabélyt, kettő kispuskát, kilenc darab kézigránátot. 1957. február 4-én Kertész Albertnél és fiánál, Pálnál egy karabélyt és löszert találtak.⁵³⁹ 1957. március 10. és 16. között 100 embert preventív őrizetbe vétellel sújtottak, a környező községeket ellenőrizték, Várpalotán razziákat hajtottak végre.

1957 márciusáig a karhatalmi egység 9 karabélyt, 19 darab géppisztolyt, 7 darab pisztolyt, 34 darab kézigránátot, 1434 géppisztoly-löszert, 377 karabélylőszert gyűjtött be.⁵⁴⁰ Márciusig 22 razziát és 161 házkutatás tartottak, és 141 embert tartoztattak le vagy állítottak elő, ebben nincs benne a március 10-16. között preventív indokkal őrizetbe vett 100 ember.⁵⁴¹

7.4. Munkástanácsok a vártán – a munkástanácsok megtörése⁵⁴²

A szovjet katonai intervenció Várpalotán is új helyzetet teremtett: a fegyveres ellenállás lehetősége a minimálisra szorult vissza, a támadó akciókkal a forradalmárok javarészt felhagytak. November 6-án a laktanya és a város szovjet megszállása után a fegyveres ellenállás gondolatát már csak néhányan vitték to-

⁵³⁹ MNL VeML XXV.157. Bül 292/1957

⁵⁴⁰ 1956-os gyűjtemény 11. ö.e. 376.f.

⁵⁴¹ 1956-os gyűjtemény 11. ö.e. 370.f.

⁵⁴² A várpalotai munkástanácsok működésével részletesebben a 2017 elején megjelenő dokumentumválogatáshoz fűzött kísérőtanulmányban foglalkozom majd. G. I.

vább, az ellenállás súlypontja áttevődött a munkástanácsokra. A munkásnak és parasztnak mondott kormány 1957 elején érezte magát eléggé erősnek a munkástanácsokkal szembeni komolyabb fellépésre. Ettől fogva a letartóztatások, internálások, perbefogások, sőt a más perekben készült tanúvallomások leginkább a munkástanácsok tagjait célozták meg. A peranyagokban a munkástanács tag kifejezés már önmagában is terhelő az illető személyre nézve. A várpalotai munkástanácsok legtöbb vezetőjét és tagját perbe fogták, ha más „bűncselekményt” nem sikerült bizonyítékokkal nem sokat törődő hatóságoknak és bíróságoknak ráfogniuk, akkor izgatásért ítélték el őket.⁵⁴³

A várpalotai munkástanácsok kapcsolatot tartottak fenn egymással és a megyei munkástanácsokkal⁵⁴⁴, sőt a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal is, melynek ülésén a várpalotai üzemek képviselői is beszédet mondtak, így Bozsó Károly, és Fodor József is.⁵⁴⁵ A munkástanácsok a forradalom alatt átvették az üzemek irányítását, és a szakképzetlen pártkáderek helyére igyekeztek szakképzett munkaerőt állítani. A kommunistákat többnyire más munkakörbe helyezték, ám nem bocsájtották el őket. Az Inotai Alumíniumkohó Munkástanácsa, amelyet Marton Lajos vezetett, a következőképp határozott: „Senkit nem teszünk az utcára, nem fosztunk meg munkalehetőségtől.” Például Fekete Imrét a személyzeti munkaügyi vezetőt az öntődébe helyezték, és Obermayer Dezsőt a laboratóriumba helyezték. A sztrájkok következtében a kohó 3 hónapig állt. Marton Józsefet 1957. június legvégén tartóztatták csak le. Tökölre internálták, majd 1958-ban elítélték.⁵⁴⁶

A munkástanácsok intézkedései között meg kell említenünk a bérek emelését, a termelés ésszerűsítését és fenntartását, és a politikai nyomásgyakorlást. Ez utóbbit elsősorban sztrájkok szervezésével valósították meg. A várpalotai munkástanácsokat 1957 márciusáig – főként vezetőik internálásával – nagyjából meggyengítették, illetve felszámolták. 1957. március 10. és 16. között a várpalotai karhatalmi alakulat mintegy 100 embert vett preventív őrizetbe a MUK-mozgalomtól tartva.⁵⁴⁷ Ezt követően tovább erősödött a munkástanács tagokkal

⁵⁴³ MNL VeML XXV.151. Bül.134/1957

⁵⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12803

⁵⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-12803

⁵⁴⁶ MNL VeML XXV.151. Bül.134/1957

⁵⁴⁷ Köztük március 15-én Pétfürdőn Rác Sándort és négy társát (Csomány Sándort, Tislerics Endrét, Karsai Mihályt és Tódor Tibort), mivel a vád szerint „1957. február 5-én több társával együtt ellenforradalmi, fasiszta jelszavakkal ellátott plakátokat és rölapokat szerkesztettek, melyet Pét-

szembeni fellépés a hatóságok részéről. A munkástanácsok intézkedéseit törvénytelennek, szabotázsnek minősítették, különösen a sztrájkfelhívásokat.⁵⁴⁸

7.5. Az 1956-os események áldozatai

A forradalom idején történ fegyveres összecsapásoknak, illetve – a szovjet erők, illetve a Magyar Néphadsereg katonái részéről – egyoldalú fegyverhasználatnak természetesen voltak sérültjei, sőt halottjai Várpalotán a már említett 13 szovjet katonán kívül is és várpalotaiak is sebesültek meg más városokban. Márton László villanyszerelőt október 26-án érte fejlövés, Becher Ferenc bányászt november 24-én lőtték le Várpalotán, míg például a várpalotai születésű Háris László sorkatona a Tamási laktanyában vesztette életét november 4-én.⁵⁴⁹ A Várpalotai Városi Kórház feljegyzései szerint az 1956-os forradalommal kapcsolatban 1956. október 26-án ellátták Balta Géza földművest, akire egy orosz teherautóból rálőttek, Komáromi Gábor bányászt, Rózsás Károly bányászt – akit Szekeres alezredes sebesített meg –, és a pártház ostromát követően bántalmazott Szekeres Mihály alezredest, Nemoda János és Ligmann Károly pártfunkcionáriusokat, Bóka István bányászt, valamint Klug György cipészt, akire ugyancsak szovjet teherautóból lőttek rá. 27-én került kórházba Gyuricza József vájár, Bali István bányász, Nagy József garázmester, valamint Téremeg István gazdasági munkás. 28-án látták el Tóth Gábor vájárt, bár ő valószínűleg két nappal korábban sérült meg. Novembere 5-én pisztolylövéssel került felvételre Pető (Ferenc) Sándor honvéd, 7-én Árvai Sándor bányász és 17-én Csikós István rendőr.⁵⁵⁰ A sérültek névsora nyilvánvalóan bővebb volt, nem szerepelt a kórházi jelentésben például Rezi József, aki a szemén sérült meg, ahogy erre a bírósági tárgyalások során több alkalommal utalt.

---

fürdő különböző területein a falakra, s a kerítésekre kifüggesztettek. Fenti cselekményeikkel céljuk az volt, hogy a tavaszra eszmeileg előkészítsék a község dolgozóit, egy újabb „forradalom”, vagyis fegyveres felkelésre.” MNL VeML XXV.151 B.28/1957. 1-24. 37.d.

⁵⁴⁸ MNL VeML XXV.151. Bül 347/1957

⁵⁴⁹ Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Zrínyi, Budapest, 2006.

⁵⁵⁰ VÉL IX.6.b. 40. doboz 15. csomó. A Várpalotai Városi Kórház jelentése az 1956-os forradalommal összefüggésben kezelt betegekről. Várpalota 1994. március 6.

8. Perek, sorsok, ítéletek – a forradalom utáni megtorlás Várpalotán

„Betartjuk a törvényességet,
de nem kesztyűs kézzel.
Két lehetőségünk volt és van:
kemény kormányzat – vagy anarchia.
Tertia non datur.”⁵⁵¹

8.1. A nyomozati, ügyészi szervek és a bíróságok munkájának alapvonásai 1956-ban

Az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeiről – a visszaemlékezések és alakulatjelentések mellett – javarészt a kádári megtorló perek anyagából értesülhetünk. A hatalom célja kétségkívül a minél szélesebb körű megtorlás volt, így a forráskritika alkalmazása éppolyan indokolt a perek vizsgálata során, mint a többi forrás esetében.

A nyomozószervek, az ügyészségek és a bíróságok – a közbiztonsági őrizetnek nevezett internálás mellett – fontos, megkerülhetetlen⁵⁵² eszközei voltak a kádári megtorlásnak, melyet több kiváló munka mutatott már be⁵⁵³, így nem meglepő, hogy a szovjet katonai intervenciót követő „második forradalom”⁵⁵⁴ szomorú ellenpontozásaképpen a szocialista városok közé tartozó⁵⁵⁵ Várpalotán is számos eljárás indult.

⁵⁵¹ Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész beszámolója a Magyar Népköztársaság ügyészségének konferenciáján. Idézi: Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Rejtett dokumentumok*. Budapest, Mundus, 2006. (a továbbiakban Kahler – M. Kiss 2006.), 414.

⁵⁵² „Bár az ügyészség nem volt a szó szoros értelmében vett fegyveres erőszakszervezet, mégis megkerülhetetlen szerepet töltött be a megtorlás gépezetében.” Kahler – M. Kiss 2006, 18.

⁵⁵³ *Büntetőjogi tanulmányok II.*, Szerkesztette: Kahler Frigyes, Veszprém, 2000; *Büntetőjogi tanulmányok III.*, Szerkesztette: Kahler Frigyes, Kairosz, Budapest, 2002; Kahler Frigyes: *A Brusznai - per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001; Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005; Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra II.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2008; Zinner Tibor: *Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956-1963 közötti büntető igazságszolgáltatás*. In: *Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956-1957. III. jelentés*. Szerkesztette: Kahler Frigyes Antológia Kiadó, Lakitelek, 1996; *Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956-1957. II. jelentés*. Szerkesztette: Kahler Frigyes Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994; Kahler – M. Kiss 1997., Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Zrínyi, Budapest, 1993; Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Hamvas Intézet, Budapest, 2001

⁵⁵⁴ M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956*. Budapest, Kairosz, 2011. (a továbbiakban M. Kiss 2011), 219.

⁵⁵⁵ Germuska Pál: A szocialista városok létrehozása. In: *Századvég 2002.2.* 24-49., 27.

A nyomozati, illetve az ügyészi szervek munkája csak lassan indult meg november 4-ét követően, a vidéki ügyészségekkel két héten át még a telefonos kapcsolattartás is gyakorlatilag szünetelt, és „mind a Legfőbb Ügyészségen, mind a megyéknél több ügyész nyíltan a Kádár-kormány” ellen foglalt állást.⁵⁵⁶ Az erőszakszervezeteket felügyelő Münnich Ferenc erős vezetővel ellátott, bírakra hatni képes igazságügyi tárcát tartott szükségesnek, hogy a lefogott emberek ne szabadulhassanak.⁵⁵⁷

Az ügyészségeken tapasztalható működési zavarok és az állambiztonsági szervek részleges dezorganizációja, az ügynökségeknél foglalkoztatott ügynökök és informátorok tömeges dekonspirációja⁵⁵⁸ miatt az ügyészségi eljárások döntően csak az év legvégén, illetve a következő évben indultak el, ám a forradalom 1956. november 4-éig tartó első és az azt követő második szakaszához köthető személyek ellen folytatott nyomozati, ügyészségi, majd bírósági eljárások 1961-ig tartottak. A „munkás-paraszt kormány” november 4-én még azt hirdette, hogy „nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek.”⁵⁵⁹ Kádár János ezt az ígéretet november 11-én és 26-án megismételte ugyan, ám azoknak, akik bíztak a szovjetek által az ország fölé helyezett kormány ígéreteiben vagy úgy érezték nincs félnivalójuk, hiszen „nem ártottak senkinek”, hamarosan keserűen csalatkozniuk kellett.⁵⁶⁰

A Várpalotára vonatkozó iratanyag vizsgálata közben is feltűnő volt az a naivság, amely a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben, az ügyészségi és a bírósági iratokban helyenként tetten érhető az eljárás alá vontak részéről. Sokan csak későn értették meg, hogy a bíróságok célja nem az igazság, a tények feltárása, hanem a büntetés.⁵⁶¹ Várpalotán a Forradalmi Tanács tagjai bizonyíthatóan védték a kommunista vezetőket, kádereket a feldühödött nép bántalmazásától, a pártház ostromakor megsérült kommunistákat kórházba szállították, amikor pedig híre ment, hogy többen az életükre törnek, veszprémi börtönbe kísértették őket, amivel talán

⁵⁵⁶ Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész beszámolója a Magyar Népköztársaság ügyészségének konferenciáján. Idézi: Kahler – M. Kiss 2006, 403.

⁵⁵⁷ Zinner Tibor: *Megfogyva és megtörve*. Közlönykiadó, Budapest, 2005, 533.

⁵⁵⁸ „Az 1956 októberi ellenforradalom idején várpalotai viszonylatban az Állambiztonsági hálózat valamennyi tagja dekonspirálódott...” Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.1. B-86570, 10.

⁵⁵⁹ Idézi: Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Zrínyi, Budapest, (a továbbiakban Kahler 1993.), 11.

⁵⁶⁰ Uo. 11.

⁵⁶¹ Uo. 15.

az életüket mentették meg. Ennek ellenére ezek a tetteik a vádpontok között szerepeltek. A munkástanácsok sem törekedtek a kommunista káderek ellehetetlenítésére, ezért tovább dolgozhattak az üzemeknél, igaz, más beosztásban, mégis többnyire a munkástanács elnökökkel és tagokkal szembeni vádak között kiemelt helyet kapott, hogy „kommunistákat >törvénytelenül< más beosztásba helyezt”.⁵⁶² A tények hasonló elferdítései igencsak jellemzőek voltak.

Érdekes megfigyelni azt is, milyen szempontokat emelt ki a nyomozóhatóság, illetve a bíróság az eljárás során. Csaknem valamennyi iratban, így a vádiratban is megtaláljuk az eljárás alá vont személyek származását – „kisiparos családból származik”, „munkáscsaládból származik, az apja kubikus volt” – valamint foglalkozását, illetve a jegyzőkönyvek rendszeren arra is kitérnek, ha valamelyikük korábban katona volt. Az ellenforradalminak mondott események összefoglalásában államhatalom fontosnak tartotta, hogy a résztvevőket kategóriákba sorolja: honvédtiszt, csendőr, „SS” tag, besúgó, huligán, tőkés, arisztokrata, földbirtokos, kulák FKgP tag, SZDP tag, nyilas, munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb kategória.⁵⁶³ A kádári hatóságok tehát folytatták az osztálybíráskodás hagyományát, elutasítva a jogegyenlőséget és törvényességet.⁵⁶⁴ Az ítéletek, a tárgyalási és kihallgatási jegyzőkönyvek egyaránt pejoratívan tartalmazták a vádlottak „osztályhelyzetét” vagy vallásos beállítottságát.⁵⁶⁵

8.2. A megtorlás méretei és fontosabb jellemzői

A nyomozóhatóságok a veszprémi járásban 60 főt bíróságnak adtak át, 71-et internáltak, 58-at vagy 38-at⁵⁶⁶ rendőri felügyelet alá helyeztek és 47-et beszerveztek. Az egykori honvédtisztek közül mindössze hármat adtak át a bíróságoknak, ugyanakkor 15-öt internáltak, míg a csendőröknél többen (heten) kerültek bíróság elé, mint amennyit (hatot) internáltak. Azt, hogy a hatalom a megtorlás melyik eszközével – bírósági eljárás vagy internálás – sújtott le, tehát némileg befolyásolta az eljárás alá vont személy kategóriák szerinti besorolása.⁵⁶⁷

⁵⁶² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. V-143583, 3.

⁵⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megyei monográfia III/1. 20, 274.

⁵⁶⁴ Kahler 1993. 29.

⁵⁶⁵ Kahler 1993. 28.

⁵⁶⁶ Az összesítésben 58 szerepel, noha, amennyiben kategóriánként összeadjuk 38-at kapunk. G.I. ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megyei monográfia III/1. 20, 274.

⁵⁶⁷ Uo. 274.

Az internálások száma a veszprémi járásban tehát meghaladta a rendes bírósági eljárásokét, ha Veszprém megye egészét tekintjük, megállapíthatjuk, hogy az „ellenforradalmárként” nyilvántartott 5687 személyből 367-et adtak át a bíróságoknak és 217-et internáltak. A fenti adatokból nyilvánvalóvá válik, hogy a bírósági eljárások a kádári megtorlás csak egyik eszközét jelentették, az internálás – közbiztonsági őrizet – gyakorlata pedig éppily jelentőséggel bírt. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a vádlottak számára az életvesztést leszámítva nem jelentett igazi különbséget, hogy bírósági eljárás keretében elítéltként vagy annak mellőzésével szenvedték el a fogságot és velejáróit.

A megtorló perek vizsgálata során szembeötlő a szocialista törvényesség – magyarán a jogtiprás – azon gyakorlata, amely nem alkalmazta az olyan, egyébként papíron a szocialista hazánkban is létező szabályokat, mint a büntethetőséget kizáró okok, különösen a társadalomra veszélyességben való tévedést, ami esetén az emelt vád alól a terheltet fel kellett volna menteni.⁵⁶⁸ A kádári bíróságok még azt sem tartották fontosnak, hogy az általuk használt minősítések, illetve tényállások szerepeljenek valamilyen jogszabályban.

Igen érdekes a várpalotai forradalmi események kapcsán született peranyagokban annak vizsgálata, hogy milyen magatartásformákat tekintettek a nyomozóhatóságok és bíróságok büntetendőnek. A forradalom szerveiben, a Forradalmi Tanácsban, a Nemzetőrségben, a munkástanácsokban való részvétel már önmagában is komoly vádnak számított.⁵⁶⁹ Emellett a fegyveres akciókban való részvétel, az izgatás, a kommunista vezetők leváltása, más beosztásba helyezése, a forradalmi eseményekben (a szovjet emlékmű ledöntése, a pártház ostroma, a rendőrség előtti tüntetés, a szovjetekkel történt tűzharc) való részvétel vagy csak azok szemlélése, a kommunisták üldözésének sohasem definiált – és természetesen jogszabályban sem rögzített – vádja mind-mind olyan cselekedeteknek számítottak, amit a hatóságok később büntethetőnek, sőt büntetendőnek tekintettek.

A nagy bányászper vádlottjait a BHÖ 1. pont 2. bekezdésben felvett szervezkedésben való részvétel büntette, a népi demokratikus államrend megdöntésére történő szervezkedés miatt ítélték el. A szocializmus olyan „alapintézményeinek”

⁵⁶⁸ Kahler 1993. 23.

⁵⁶⁹ A teljesség igénye nélkül: ÁBTL 3.1.5. O-12803 a Bozsó Károllyal kapcsolatos vádak, ÁBTL 3.1.5. O-11737/1-4 Bozsó Józseffel kapcsolatos vádak, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL MNL VeML) XXV.151. Bül 356/1957 Viczina (Völgyi) József esetében is ugyanez az egyik legfőbb vád.

megsértését büntette a hatalom, mint a begyűjtés (amely 1956. évi 21. trv. október 25-ével már eltörölt), a kommunista jelképek (címerek, zászlók, Rákosi és Sztálin képek), a szovjet emlékművek és sírok, de a „szovjet elvtársak”, a Kádár-kormány vagy az államrend *szóbeli* megsértése is – mint államrend elleni gyűlöletkeltésre alkalmas kijelentések – büntetendők voltak.

A BHÖ törvényként való alkalmazása már önmagában is aggályos, hiszen a BHÖ-t, azaz a hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítását az Igazságügyi Minisztérium állította össze 1952-ben, kiiktatva belőle azon törvényeket – természetesen törvénymódosítást, mint dekadens demokráciákban bevett gyakorlatot mellőzve –, melyeket az államhatalom feleslegesnek ítélt. Olyan lényegtelennek nem mondható változtatásokat tettek, mint a „demokratikus államrend” védelmét felcserélték „népi demokráciára”, így ettől kezdve a BHÖ más államrendet védett, mint az eredeti törvény. A minisztérium összeállítása ráadásul felülírta a törvényt, ami ellentmondott a jogforrási hierarchiának is, de ez nem zavarta sem a minisztériumot, sem a bírókat. A bírói függetlenség a kádári megtorlógépezet működését csak zavarta volna, ezért „burzsoá szemlélet”-nek tekintették még a felvetését is.⁵⁷⁰

A bírósági eljárás koncepciós jellege a peranyagokból világosan kiütközik, ahogy az osztálybírászkodás elemei is tetten érhetők. A forradalmi helyszínnek – tehát nem feltétlen a cselekedetek – és a későbbi büntetési tételek között nagyon is szoros az összefüggés mutatható ki. A hatóságok egyértelműen az Akna-csárdánál⁵⁷¹ történeteket tekintették a legsúlyosabb cselekménynek, a laktanya elleni támadás, a párház ostroma, a rendőrség elleni tüntetés csak ezek után következett. Különösen súlyosan ítélték meg a bíróságok a szovjet emlékmű ledöntését, a forradalom szerveiben, elsősorban a Forradalmi Tanácsban, a Nemzetőrségben való részvételt, valamint a munkástanácsok munkájába való bekapcsolódást.

8.3. „Szívlapáttal tették ránk az éveket” –A nagy bányászper

A „népi demokratikus államrend elleni szervezkedés és más bűncselekmények miatt Rezi József és 25 társa ellen” indított per nyilvános tárgyalása 1957.

⁵⁷⁰ Kahler 1993. 33-37.

⁵⁷¹ Akna-csárda az italmérés neve. A kocsmá korábban a Biróczky család tulajdonában volt, így a tanúvallomásokban helyenként „Biróczky-kocsmá” néven szerepel. G.I.

június 24-én kezdődött. A nagy bányászper vádlottjainak büntetést kellett vállalnia a forradalmi eseményekért, így elsősorban a helyenként 14-nek, máshol 15-nek hazudott 13 szovjet katona haláláért, akik közül viszont – a peranyagban foglaltakkal szemben meg kell jegyeznünk – csak 11 esett el az Akna-csárdánál lezajlott tűzharcban. A 12. és 13. szovjet halála később, más körülmények között következett be. Székesfehérvár felől Fjodorov őrnagy autója fennakadt a barikádon, a sofőr felemelt kézzel kiugrott a kocsiból, megadást jelezve, mire Fjodorov lelőtte, az eseményen felháborodott forradalmárok pedig vele végeztek.⁵⁷² Az eredeti vádakban ott szerepelt a szovjet holttestek kifosztása és megcsonkítása is, amit azonban nem lehetett bizonyítani⁵⁷³, a boncjegyzőkönyv ez utóbbi vádat teljesen eloszlatta. A bíróság ugyan megállapította, hogy valamennyi vádlott munkás, de ezt javukra nem értékelheti, mivel saját osztályuk alapvető érdekei ellen támadtak.⁵⁷⁴

A vádlottak padjára kerüléshez elég volt a helyi pártfunkcionáriusok elleneszenve: „A forradalom leverése után, mikor megkezdődött a bűnbak-keresés, engem is kiszemelt Buzai⁵⁷⁵ meg a Ligmann⁵⁷⁶. Azt híresztelték: »Szakács⁵⁷⁷ is fegyvert fogott ellenünk, le kell vele számolni« [...] Végezetül egy Veszprémből jött nyomozó faggatott, és vett föl jegyzőkönyvet. Minden áron azt akarták, hogy valljam be: a Szabó Sándor⁵⁷⁸ bandájához, a Palota Szállóbeli nemzetőrséghez tartoztam..., de hát én nem tartoztam közejük.»⁵⁷⁹ A per koncepciójás jegyei egyértelműen felismerhetők.

A legelső beszólított tanú Balogh Sándor, a városi tanács végrehajtó bizottságának elnöke volt, de tanúként idéztek meg minden fontosabb pártfunkcionáriust, mint a már említett Buzai Mihályt vagy Ligmann Károlyt, a rendőrtiszteteket, köztük elsőként a parancsnokot, Böhm Józsefet (akit később perbe fogtak az „ellenforradalom” alatt tanúsított magatartása miatt) és természetesen a vádlottakra

⁵⁷² *Fakász i. m.* 34.; Mészáros 1993.

⁵⁷³ MNL VeML XXV. 151. B. 201/1957.

⁵⁷⁴ MNL VeML XXV.151. A Veszprém Megyei Bíróság B. 428/1957/47.számú ítélete.

⁵⁷⁵ Buzai Mihály a Beszálló-akna párttitkára. G.I.

⁵⁷⁶ Ligmann Károly a városi pártbizottság másodtitkára. G.I.

⁵⁷⁷ Szakács Károly várpalotai nemzetőr, a nagy bányászper XVI. rendű vádlottja, 4 év börtönt és öt év eltiltást kapott. MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46., Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/99. számú ítélet.

⁵⁷⁸ Utalás Szabó Sándorra a várpalotai forradalom egyik vezetőjére, aki a várpalotai Nemzetőrség parancsnoka 1956. október 26-a éjjeltől 1956. november 4-éig, a nagy bányászper XXV. rendű vádlottja, halálra ítélték. MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46. Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/99. számú ítélet

⁵⁷⁹ Szakács Károly visszaemlékezése. In: *Fakász i. m.* 54.

vallott a tömegbe lövő Szekeres Mihály alezredes is. A peranyagok vizsgálata során arra is fény derült, hogy az ÁVH emberei elvegyültek a tüntető tömegben, sőt fényképsorozatokat készítettek az eseményekről és a résztvevőkről (a fényképeket ez ideig nem sikerült megtalálnom). Ezeket a fényképeket a bizonyítás során használták is.⁵⁸⁰ A tanúk egy részénél megfigyelhető, hogy néhányan igyekeztek nem emlékezni,⁵⁸¹ mások viszont éppen ellenkezőleg olyan vádlottakat is a terhelőnek számító helyszíneken (Akna-csárda, szovjet emlékmű) is látni véltek, ahol azok nem lehetettek jelen.⁵⁸²

Az első rendű vádlott Rezi József egykori alhadnagy volt, aki a palotai nemzetőrség parancsnokának választották 26-án este a Palota Szállóban, erről a tisztjéről állítása szerint még aznap éjszaka lemondott.⁵⁸³ A hatóságok bizonyítani akarták, hogy tűzparancsot adott ki a szovjetek ellen, így ő az Akna-csárda melletti tűzharc fő felelőse, végül 12 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. A második rendű vádlott, Wéber Mihály a rendőrség előtti tüntető tömegben, illetve az épületbe beküldött tárgyalóküldöttségben volt és „szokatlan hangnemben” beszélt telefonon a megyei rendőrkapitánnyal, majd részt vett a fegyverek kiosztásában, ugyancsak 12 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. A III. rendű vádlott, Szántó Lajos a Petőfi Szállónál segített a XXIII. rendűnek Harasta Gyulának a Sztálin és Rákosi képek kiszórásában, később nemzetőr lett, 8 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. A IV. rendű vádlott a Nemzetőrség helyettes parancsnoka, Molnár Ferenc volt, aki több fegyveres akcióban vitt vezető szerepet, így október 29-én segített a csőszpusztai ávosok lefegyverzésében. Életfogytiglani börtönt és tíz év eltiltást kapott. Meldrik István⁵⁸⁴, a per V. rendű vádlottja szintén a rendőrség előtti tüntetésen vett részt, mint munkástanács tag, a Beszálló-akna párttitkárának, Buzainak felmondott, november 4-éig nemzetőr volt, 6 év börtönt és nyolc év eltiltást kapott. A VI. rendű vádlott Novák Ferenc a tüntetők között volt a Pártháznál, nemzetőr lett, ávosok még 26-án elfogták és megverték, 27-én engedték haza, 10 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. A VII. rendű vádlott, Dobos János ugyancsak nemzetőr volt, 30-án beöltözött rendőrnek és december 7-én rendőrként szolgálta a forradalmat, 3 év börtönt és öt év eltiltást kapott. A VIII. rendű vádlott, Simodán Mi-

⁵⁸⁰ pl. Szekeres Mihály tanúvallomása. MNL VeML XXV.151. B. 428/1957

⁵⁸¹ Reichardt Mihály tanúvallomása. MNL VeML XXV.151. B. 428/1957.

⁵⁸² Zotov Alféd tanúvallomása. MNL VeML XXV.151. B. 428/1957.

⁵⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-144261

⁵⁸⁴ Tevékenységének leírását megtaláljuk a peranyagon kívül: ÁBTL 3.1.9. V-94451

hály 26-án a tűzharc után ittasan szidta a szovjeteket, majd a hozzá került fegyverrel lakásukra kísérte Böhm József, Kövecses Lőrinc és Vancsák László rendőröket, 4 év börtönt és öt év eltiltást kapott. (IX. rendű vádlott nem volt). A X. rendű vádlott, Kursics Jenő nemzetőr lett, a kilőtt szovjet tehergépkocsi őrzését kapta feladatul két rendőrrel együtt Szabó Sándortól, aki – mivel nem volt katona – még aznap leszerelte. 27-én elutazott Palotáról és csak januárban tért vissza. 3 év börtönt és öt év eltiltást kapott. A per XI. rendű vádlottja, Kálni László a Pártház ostromában vett részt. Miután meghallotta, hogy lőnek a Pártháznál, közeli munkahelyéről odaszaladt és az elsők között nyomult be az épületben. A tömegbe lövő Szekeres alezredestől segített elvenni a fegyvert (egy pofont is lekevert neki), ám megvédte az életét és kimenekítette a tömegből. 9 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. XII. rendű vádlott nem volt. A XIII. rendű vádlott Árvai Sándor nemzetőr volt, november 4-e után követte Szabó Sándor fegyvereseit az erdőbe, 7 év börtönt és tíz év eltiltást kapott. A XIV. rendű vádlottat, Bali Istvánt, aki még a szerzett fegyverét is leadta, felmentették. Baka Kálmánt, a per XV. rendű vádlottját, aki ott volt a Pártház előtti tüntetésen és segített kórházba vinni Szekeres alezredest és a két összevert pártfunkcionáriust, végül felmentették. A XVI. rendű vádlott, Szakács Károly nemzetőr volt, aki többször vett részt járőrözésben (a rendőrökkel közösen), Szabó Sándor nemzetőr parancsnok, miután 31-én nem vállalta az éjszakai őrseget, leszerelte. 4 év börtönt és öt év eltiltást kapott. Dóra Lajos, a XVII. rendű vádlottnál a bíróság lényegesnek érezte, hogy „uradalmi cseléd családban” született. Részt vett a Pártház ostromában, a rendőrség előtti tüntetésen, a szovjetek elleni tűzharc kezdetén megijedt és hazaszaladt a fegyverével együtt, amit Molnár Ferenc nemzetőrparancsnok helyettes vett el tőle 29-én. A laktanyából három pár csizmát, egy lepedőt és egy pokrócot vitt haza, emiatt öt lopás vétkében is bűnösnek találta a bíróság, 6 év börtönt és nyolc év eltiltást kapott. A XVIII. rendű vádlott, Kun József október 29-étől nemzetőr volt, 3 év börtönt és öt év eltiltást kapott. A XIX. rendű vádlott, Boncz Ernő nem volt forradalmár, sőt mint megbízható párttag futárszolgálatot látott el az üzemi és városi pártbizottság között, vádlottá nyilvánításához azonban elég volt – ahogy ezt az ítélet rögzítette – Buzai Mihály megtévesztő vallomása. Felmentették. Bálint Károly a per XX. rendű vádlottja – legalábbis az ítélet szerint – a tömegbe lövő Szekeres alezredest bányászlámpájával fejbe ütötte, 4 év börtönt és 5 év eltiltást kapott. Loncsárovics József, XXI. rendű vádlottat rablással vádolta meg az ügyészség. A vád (és az

ítélet) szerint részt vett a Pártház előtti tüntetésen, ott az összevert Nemoda János pártfunkcionáriust kórházba segítette, ám közben ellopta annak óráját, „védelmére tehetetlen állapotba helyezett személy” sérelmére elkövetett rablás büntetéseért 2 év hat hónap börtönt és öt év eltiltást kapott. A XXII. rendű vádlott, Földi Béla szavakkal (!) támadta a rendőrséget – „minden rendőrt ki kel nyírni, mert megbízhatatlanok” –, az Akna-csárdánál lezajlott tűzharc kezdetén elszaladt, fegyverét eldobta. 1957. május 31-én részegen szemén vágta Pattantyus Ferenc rendőrőrmestert, így őt „hatóság elleni erőszak” büntetéseért is elítélték, 5 év börtönt és nyolc év eltiltást kapott. A XXIII. rendű vádlott Harasta Gyulát, a XXIV. rendű vádlott Bagyula Rudolfot, a XXV. rendű vádlott Szabó Sándort és a XXVI. rendű vádlott Szarvas Józsefet, a palotai forradalom vezéralakjait elítélték ugyan a perben, de külföldön tartózkodtak, így az ítéletet nem hajthatták végre, egyébként Bagyula kivételével mindegyikükre halált mondtak ki, Bagyula Rudolfra pedig életfogytiglani börtönt és tíz év eltiltást.⁵⁸⁵

Jellemző a tanúvallomások hitelességére Bálint Károly esete, aki valakit bizonyosan fejbe vágott a bányáslámpájával, de a különböző tanúvallomásokban talán csak ez a közös vonás. A kihallgatási, bírósági jegyzőkönyvekben ezt hol az Akna-csárdánál, hol a Pártház előtt, hol a Tanácsháza előtt tette meg. Nem egyeznek meg a források abban sem, kit vágott fejbe, Szekeres Mihály⁵⁸⁶ alezredestől kezdve, Ligmann Károlyig, a városi pártbizottság másodtitkáráig több név is felmerült. A peranyagot olvasva a kutatónak azon érzése támadhat, hogy végigjárta a várost és bányáslámpájával itt is, ott is fejbe ütött egy-egy kommunistát. Korábban még jelen sorok szerzője is a legvalószínűbbnek azt tartotta, hogy Bálint Károly valóban Szekeres alezredest vágta fejbe, ahogy ezt ő maga a bíróság előtt vallotta: „valaki azt mondotta a tömeg közül, hogy ez lőtt a békés tüntetőkre. Magam sem tudom, hogy milyen indulat fogott el, de odaléptem a csoporthoz, mely az egyenruhás férfit kísérte, s a bányáslámpámmal fejbe vágtam, miközben azt mondtam, hogy én sittről⁵⁸⁷ jövök haza nyugodtan, te pedig rám lövetsz.”⁵⁸⁸ Azon kívül azonban, hogy a családnak Ligmann Károly nem forradalmi indítatá-

⁵⁸⁵ MNL VeML XXV. 151. A Veszprém Megyei Bíróság B.428/1957/47. számú ítélete.

⁵⁸⁶ Szekeres Mihály alezredest a pártbizottság őrszolgálatának parancsnoka.

⁵⁸⁷ Bányász-szleng, jelentése: a bányából, munkából. G.I.

⁵⁸⁸ 1957. június 28-ai tárgyalási jegyzőkönyv. MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46. Bálint Károly bíróság előtt tett vallomása.

sú (Ligmann a haragosa volt) fejbevéágásáról beszélt,⁵⁸⁹ ennek további tények mondanak ellent. Borbás Károly, aki 1956. október 26-án éjszaka Szekeres Mihály alezredessel, Ligmann Károllyal és Nemoda Jánossal egy szobában feküdt a kórházban úgy emlékezett, hogy Ligmann volt az, akit fejbe vágott.⁵⁹⁰ Bálint Károly bíróság előtt tett vallomásában is akadnak ugyanis ellentmondások. 26-án reggel hattól kettőig dolgozott, délután kettő harminc körül szállt ki a Ferenc-aknánál. Ezt követően betért a Szentesi-vendéglőbe – tehát nem az Akna-csárdába –, ahol 10 (!) korsó sört és fél deci rumot fogyasztott el.⁵⁹¹ Bali István⁵⁹² és Berta József⁵⁹³ vallomásai alapján – akik talán a legpontosabb határozták meg ezt az időpontot – azonban a pártház ostroma, melynek végén Szekeres alezredes megsérült, valamikor délután három és fél négy között történt. Bálint Károlynak egyszerűen alig lehetett ideje rá, hogy felérjen a Ferenc-aknától a pártházig, ha közben megállt a Szentesi-vendéglőnél. Tíz korsó sör elfogyasztásához is igen kevésnek tűnik a mintegy fél óra, ami rendelkezésére állhatott, bár természetesen lehet, hogy ennek a mennyiségnek a bemondásával – talán ügyvédje tanácsára – csak a saját felelősségét akarta csökkenteni.

Bálint Károly egyike volt azon keveseknek, akik elismerték bűnösségüket, ám Ligmann Károly pártfunkcionárius határozottan állította, hogy őt vágta fejbe Bálint. „Amint a kórház felé mentünk [a pártház elfoglalását követően], amikor a kapun kiértünk három vagy négyszer a fenekembe és a vesembe rúgtak hátulról, de nem tudtam megnézni, ki volt az, aki rugdosott. Amíg a kórházig elértünk Medve Györgytől kaptam egy pofont és pár lépéssel odébb, [egy] Bálint nevezetű idősebb személy bányászlámpával vágott fejbe. Ez ütés után eszméletemet veszítettem. A kórházban bekötöztek és el akartak küldeni...”⁵⁹⁴ Felismerhető egyfajta rosszakarat azok részéről, akik az eseményt az Akna-csárdához helyezték át, helyesen számítva arra, hogy az ott zajló eseményeket, tekintettel a szovjetekkel folytatott tűzharcra és a szovjet veszteségekre a bíróság súlyosabbnak ítéli meg. Számos ellentmondás található még a bíróság előtt tett vallomásokban is. Loncsárovics József, aki Szekeres alezredest látta kivezetni az épületből és a kór-

⁵⁸⁹ Özv. Galambos Istvánné közlése. G. I.

⁵⁹⁰ Borbás Károly szóbeli közlése. G. I.

⁵⁹¹ MNL VeML XXV.151. B.428/1957/46. Bálint Károly vallomása.

⁵⁹² Uo. Bali István vallomása.

⁵⁹³ HL XI. GYKB., B. II. 07/1957. Györi Katonai Bíróság iratai, Berta József és társainak pere. Berta József kihallgatási jegyzőkönyve. Veszprém, 1957. február 27.

⁵⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144261. 12–13. Ligmann Károly kihallgatási jegyzőkönyve. Várpalota, 1957. január 11.

házba próbálta segíteni, nem látta, hogy Bálint Károly fejbe ütötte volna a tisztet.⁵⁹⁵

8.4. Még néhány per a megtorlás várpalotai történetéből

Az egyetlen kivégzéssel záruló, várpalotai eseményekre vonatkozó pert a Győri Katonai Bíróság folytatta le, Berta Józseffel szemben,⁵⁹⁶ a több mint száz oldalas peranyag természetesen fontos részleteket tartalmaz a várpalotai eseményekre vonatkozóan. A szovjet katonák elleni támadásban nem csupán Berta József vett részt, sokan harcoltak mellette, a legsúlyosabb kárt a tűzharcban áthaladni akaró teherautókban valószínűleg egy elhajított kézigránát okozta, amit nem ő hajított el. A gránátot dobó Rózsás Károlyné – akinek felindulása érthető, hiszen az ő férjét sebesítette meg a párházát védelmező Szekeres alezredes – a számonkérés idején várandós volt, ügyét elkülönítve később tárgyalták. Az Aknacsárdánál lezajlott tűzharc egyetlen részvevőjét sem sújtották még közel sem ilyen mértékű büntetéssel. Az egyik magyarázat erre bizonyára az lehet, hogy a várpalotai forradalom több vezetője külföldre távozott, így nem volt számon kérhető. Berta Józsefet talán azért is sújthatta kíméletlenebbül a bíróság, mivel katonai személynek számított. Miután a Győri Katonai Bíróság külön tanácsának B. II.07/1957. számú ítéletét, amely Berta Józsefet életfogytiglani börtönre ítélte, a dr. Szimler János hadbíró alezredes elnökletével összeülő Legfelsőbb Bíróság 1957. december 10-én megváltoztatta és halálbüntetést szabott ki.⁵⁹⁷

A forradalmat követő megtorló perek külön tanulmányt érdemelnének, ezért az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, csupán néhány további jellemző pert mutatok be. Jantek Antalt, aki jelen volt a szovjet emlékmű ledöntésénél és Pártház ostrománál 1958. május 30-án előzetesbe helyezték, majd a 1958. július 26-án megszüntették a nyomozást.⁵⁹⁸ A perek közül kétségkívül kiemelkedett a nagy bányászper, ugyanakkor külön csoportot alkotnak a november 4-e utáni tevékenységet büntető perek és a forradalom intézményeiben, mindenekelőtt a For-

⁵⁹⁵ Jantek Antal vallomásai MNL VeML XXV.151. B.10096/1958.

⁵⁹⁶ HL XI. GYKB., B. II. 07/1957. Győri Katonai Bíróság iratai, Berta József és társainak pere

⁵⁹⁷ Uo. 224.

⁵⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-345326/58.; MNL VeML XXV.151. B.10.096/1958.

radalmi Tanácsban és a Nemzetőrségben részt vevőkkel, valamint a munkástanácsok elnökeivel és tagjaival szemben indított eljárások.

Bozsó Józsefet, a Forradalmi Tanács tagját 1957. március 6-án internálták (Tökölön, később Kistarcsán őrizték), majd június 15-én előzetesbe helyezték,⁵⁹⁹ a szabályszerű nyomozást azonban csak 1957. június 26-án kezdték meg a hatóságok. A Forradalmi Tanácsban betöltött tagságán kívül legfőbb bűnéül azt hozták fel, hogy gépkocsit vezetett a Forradalmi Tanács megbízásából, és 1956. október 30-án Győrbe utazott, ahol részt vett a Dunántúli Nemzeti Tanács alakuló forradalmi értekezleten. Több államvédelmis kihallgatásán is jelen volt és fegyveresen kísérté be a veszélyben lévő kommunistákat a veszprémi börtönbe.⁶⁰⁰ Pontosan a Forradalmi Tanácsba történő bevasztásának egy éves évfordulóján, 1957. október 27-én a bíróság bűnösnek találta a nép demokratikus államrend elleni szervezkedésben 3 év börtönt, 3 év jogoktól való eltiltást és 1000 forint értékű vagyonelkobzás büntetést kapott.⁶⁰¹

Kovács Lajost szintén 1957 márciusában, 4-én internálták. Kovács a nyomozóhatóságok szerint ott volt, ahol történt valami, noha a szovjet emlékmű ledöntése és a Pártház ostroma közben az Akna-csárdában ivott. Az ellene induló eljárásnak a legfőbb oka valószínűleg az volt, hogy nemzetőrként teljesített szolgálatot. Szekerest a vádirat szerint ő is ütlegette. 1957. október 9-én elítélte ugyan a bíróság 3 év börtönre, 5 év eltiltásra és 1000 forint vagyonelkobzásra, ám a Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 3541/1957. számú ítéletében a megyei bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte és elrendelte szabadon bocsátást. Ezzel egy időben Kovácsot arra kötelezték, hogy 10240 forint költséget az államnak térítsen meg.⁶⁰²

Szabonya Károlyt, Pétfürdő nemzetőr parancsnokát ugyancsak internálták.⁶⁰³ A péti Nemzetőrség egyik megszervezőjét, Varga Bélát, aki munkástanács tag is volt, végül izgatás miatt ítélték el 9 hó 6 nap börtönre és 300 forint vagyonelkobzásra. Sass Lajos esetében, aki az inotai szovjet emlékmű ledöntésében vett részt a vád szerint, az ügyész ejtette a vádat.⁶⁰⁴

Nem volt ilyen szerencsés Sóhár Pál várpalotai bányász, akit végül 3 év börtönre, 4 év eltiltásra és 300 forint vagyonelkobzásra ítélték. A vádirat szerint

⁵⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11737/1-4

⁶⁰⁰ MNL VeML XXV.151. B325/1957. 40.d. 1-3.

⁶⁰¹ Uo. 9-13.

⁶⁰² MNL VeML XXV.151. B. 338/1957. 41.d.

⁶⁰³ MNL VeML XXV.151. B. 432/1957

⁶⁰⁴ MNL VeML XXV.151. B. 340/1957. 41.d.

„részt vett a várpalotai helyőrségi laktanya kifosztásában, ott magának fegyvert és kézigránátot szerzett, amellyel a Várpalotán keresztül haladó szovjet katonai egységeket megtámadt. Részt vett a Rendőrkapitányság és a honvédség megtámadásában és lefegyverzésében. Sztrájkra uszított és az ellenforradalom leverése után több fegyvert elrejtett, majd a Bakonyban tartózkodó ellenforradalmár egység tagja lett”⁶⁰⁵. Sőt a Veszprém megyei ügyészségen tett vallomása szerint Várpalotán a legényszállóban Szloboda Gyulától kapott egy puskát, négy darab kézigránátot, ugyanakkor tagadta, hogy a fegyverrel katonákra lőtt volna. A puskát október 27-én leadta a laktanyában az egyik főhadnagynak. A laktanyában 40 főnyi csoporttal együtt jelent meg. Vallomása: „A laktanyából hazafelé mentem, találok egy idegen emberrel, akit azelőtt soha nem láttam, és az megkért engem arra, hogy vegyek át tőle 3 darab kézigránátot. Ezeket a nádasban rejtettem el, azért, hogy a gyerekek nehegy ráakadjanak.”⁶⁰⁶

Tapasztalható, hogy a bíróságok a november 4-e utáni cselekményeket gyakran súlyosabban ítélték meg. Tax Zoltán az inotai alumíniumkohó pártbizottságának tagjait fegyverrel kényszerítette, hogy a fegyvereket a Nemzetőrség részére adják át és a vádak között szerepelt: „Mátrác Árpádné MDP tagot üldözte.” 1957. november 28-án 3 év börtönt és 5 év eltiltást, 500 forint vagyonekobzást kapott.

Volt, akinek a szavaiért kellett felelnie. Reichel Kálmán, aki november 4-e után „a rendőröket csibésznek, trógereknek nevezte”, „izgatás” címén 1 év 6 hó börtönt, 3 év jogoktól való eltiltást és 600 forint vagyonekobzást kapott.⁶⁰⁷ Szigeti (Taufer) Miklósnak 1960-ban annak a kimondása miatt kellett 3 év börtönt, 5 év jogvesztést és 500 forint vagyonekobzást elszenvednie, hogy: „Magyarországon terrorrendszer van [...] itt nálunk el vannak nyomva a munkások.”⁶⁰⁸ November 4-e után a forradalmárokat gyakran fegyverrejtegetésért fogták perbe, ahogy Kertész Pált, akit 1957. június 7-én a Veszprém Megyei Bíróság B.356/1957. számú ítéletében 10 hó börtönre ítélt, az ítéletet 3 év próbaidőre felfüggesztve.⁶⁰⁹

Mike Évát és Urbán Margitot néhány röplap lemásolásáért és „terjesztéséért” ítélték el „izgatás” vádjával. „1956. november első napjaiban találkoztam

⁶⁰⁵ MNL VeML XXV.151. B. 342/1957. 41.d.

⁶⁰⁶ MNL VeML XXV.151. B. 342/1957. 9.

⁶⁰⁷ MNL VeML XXV.151. B. 497/1957

⁶⁰⁸ MNL VeML XXV.151. B10099/1959

⁶⁰⁹ MNL VeML XXV.157 B.292/1957, 10 hó börtönt kapott 3 év próbaidőre felfüggesztve

Fábián Ferenc volt évfolyamtársammal – mondta el Mike Éva a bírósági tárgyaláson 1957. január 20-án – aki egy röplapot mutatott meg [...] amelyet elkértem tőle. Ezt bevittem az iskolába és ott olvastam, amikor elkérte tőlem Baski Sándorné is.”⁶¹⁰ Baski Sándorné férjét bízta meg a párt, hogy vigye ki a fegyvereket a bányába és ossza ki a hithű kommunisták között, ám – ahogy erre már kitértem – a munkásság felfegyverzése végül elmaradt.⁶¹¹ Baski Sándor a várpalotai MSZMP későbbi alapítója lett,⁶¹² így Mike Éva a lehető legrosszabb személy előtt olvasta a röplapot. Urbán Margit emellett olyan „ellenforradalmi tevékenységet” folytatott, miszerint: „Sötér István cikkét (Móricz Zsigmond népbábrázoló művészete) kivágta a Szabad Népből”, illetve találtak nála egy levelet, amiben ismerőse „reméli, hogy a legközelebbi levélig kevesebb bonyodalommal ússzuk meg a kül- és bél- és nagyon belpolitikai helyzetet.” Mindkét tanárnő 1 év 2 hónap büntetést kapott, amit 1957. április 17-e és 1958. március 20-a között töltöttek le. Mike Éva szomorúan írta 1962-ben „valószínűnek tartom, hogy nem fogok már soha az életben katedrát kapni”, ugyanakkor beadványában szívhez szólóan kérte a hatóságot „mit lehet itt tenni, mit lehet csinálni, hogy újra taníthassak?”⁶¹³ A két tanárnő elfogása és elítélése Várpalotán nem csekély visszhangot váltott ki, Gara György a városi pártbizottság nevében nyílt levélben fenyegette meg az elégedetlenkedő pedagógusokat: „Önök igazságtalannak tartják a veszprémi bíróság ítéletét, amely szerint Urbán Margit és Mike Éva pedagógusok ellenforradalmi röpirat terjesztéséért 14 havi börtönt kaptak fejenként. Elmondották, hogy ez az ítélet igazságtalannul súlyos, és ezért megrendült az igazságszolgáltatásba vetett hitük, hiszen mindössze egy-két röplapról volt szó, és hozzátették akkor, hogy éppen az ítélet miatt nem mernek vitatkozni, nehogy Urbán Margiték sorsára jussanak.”⁶¹⁴

A peranyagok egy jelentős részét tették ki a munkástanácsok elleni eljárások. Bozsó Károly, a Beszálló Akna Munkástanácsának elnöke ellen a nyomozóhatóságok hosszas nyomozást folytattak⁶¹⁵, majd a „párt, a szakszervezet, a személyügyi osztályok” feldúlásával vádolták, illetve azzal, hogy sokszorosította annak a Nagy-budapesti Munkástanácsnak felhívásait, amit a kádári sajtó is, mint

---

⁶¹⁰ XXV.151. B.102/1957.

⁶¹¹ Angeli i. m. 8.

⁶¹² Uo. 16.

⁶¹³ XXV.151. B.102/1957.

⁶¹⁴ Fakász i. m. 210.

⁶¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-12803

legitim szervezetet mutatott be, amellyel a kormány tárgyal.⁶¹⁶ A káderlapok után kutatást különösen sérelmezte a hatóság, ahogy azt is, hogy ő volt a decemberi 48 órás sztrájk fő szervezője. Annak ellenére, hogy fegyveres akciókban nem vett részt, ugyanolyan komoly büntetést kapott, mint Sóhár Pál, 3 év börtönt és 3 év egyes jogoktól való eltiltást, valamint 600 forint vagyonekobjzást kellett elszenvednie.⁶¹⁷

Dreska Ferencet, aki az Ernő Bánya Munkástanácsának volt az elnöke, már 1957. február 26-án internálták, a legfőbb vád vele szemben elnöki pozíciója és a sztrájkra buzdítás, továbbá az volt, hogy „kommunistákat bocsátott el, helyezett más beosztásba”. 1957. december 19-én 8 hó börtönre és 400 forint vagyonekobjzásra ítélték.

Thomázi Vilmossal szemben, aki a pétfürdői Forradalmi Tanács – azaz munkástanács – elnöke,⁶¹⁸ a legfőbb vád az volt, hogy részt vett a Nagy-budapesti Központi Munkástanács ülésén a veszprémi Bányatröszt Munkástanácsának küldötteként,⁶¹⁹ amiért 6 hó börtönre ítélték.⁶²⁰ Még évekkel később is igyekezett a nyomozóhatóság valami indokot találni a munkástanács tagok elleni fellépésre, 1958-ban még azzal gyanúsították Bursch Jánost, a faltelep munkástanácsának elnökét, hogy egy csoportot hozott létre „a kommunista rendszer megdöntésére”.⁶²¹

A perek, internálások formáját öltő jogfosztások mellett forradalmárok vagy a forradalmi tevékenységben aktívabban részt sem vállaló tüntetőket még hosszú évekig ellenőrizte a rendőrség, azoknak pedig, akiket hivatásuktól tiltottak el örökre, mint Urbán Margitot vagy Mike Évát semmilyen rehabilitáció nem hozhatja már vissza az elrabolt éveket.

⁶¹⁶ *Új Várpalota* 1957. január 5-ei, illetve 12-ei szám.

⁶¹⁷ MNL VeML XXV. 151. B.347/1957

⁶¹⁸ A Péti Nitrongénművek munkástanácsát a források gyakran nevezték „Forradalmi Tanácsnak”.

⁶¹⁹ MNL VeML XXV.151. B.370/1957

⁶²⁰ MNL VeML XXV.151. B.370/1957

⁶²¹ MNL VeML XXV.151. B.10100/1959., bővebben. Galambos István: „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni” – Keresztény Szakszervezet gondolata 1956-ban. In: *Miles Christi Évkönyv* (2012)

9. Az állambiztonság hálózatának újraszervezése Várpalotán 1956 és 1960 között

9.1. Az iparmedence az állambiztonság hálójában

„A diktatúrának nincsenek válfajai, csak taktikai szakaszai. Kemény vagy lágy diktatúra? Nem, kérem, csak diktatúra van! S a diktatúra végső megoldásként lövet.”

M. Kiss Sándor⁶²²

A kádári állambiztonsági szervek működésének egyik sajátossága az volt, hogy a társadalom egészét ellenőrzésük alá kívánták vonni, és ez nem csupán országosan, a jelentősebbeknek ítélt szervezetekre és személyekre vonatkozóan, hanem helyi szinten is érvényesülő megállapítás. A szovjet típusú diktatúrában a társadalom *valódi* hangulatáról, a hatalommal és intézkedéseivel kapcsolatos *összinte* véleményéről a hatalmat szovjet akaratból gyakorló párt- és állami vezetők nyilvánvalóan leginkább az államvédelem által a társadalom egészét átszövő információszerző hálózat révén értesülhettek és ugyanezt a hálózatot ugyanakkor használhatták a közhangulat befolyásolására vagy egyedi ügyeknek a hatalom számára megfelelőnek ítélt megoldására. A különböző társadalmi bázisú és programú pártok és a *valódi és önkéntes* társadalmi szervezetek hiánya mellett – amelyek a demokráciában képesek a társadalom egyes csoportjainak véleményét felerősíteni – ennek egyik oka kétségkívül a szocialista hatalomgyakorlás nélkülözhetetlennek tűnő eszközétől, a terrortól való félelem volt. Ez a félelem természetesen hazugságot szült, „ennek a rendszernek a lényege: hazudj nekem, én hazudok neked, te hidd el nekem, én elhiszem neked, és minden el van intézve.”⁶²³ A hatalom információszerző hálózata – minden az államvédelmi szervek és katonák nagyszerű helytállásáról szóló, tudatosan terjesztett, sőt nem egyszer koncepciós vagy konstrukciós bírósági eljárásokba is beleszótt propaganda ellenére – a forradalom alatt gyakorlatilag összeomlott, illetve dekonspiráció miatt használhatatlanná vált.⁶²⁴

A hálózati munka országszerte összeomlott, az ügynökhálózatot november 10-e után tudták „úgy-ahogy ismét mozgósítani.”⁶²⁵ Várpalotán az országos képnél is jóval rosszabb volt az állambiztonsági szervek információszerzési képessége.

⁶²² M. Kiss Sándor – Raffay Ernő – Salamon Konrád: Magyarország sorstragédiái a 20. században, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2011 (a továbbiakban M. Kiss 2011a), 199.

⁶²³ Uo. 221.

⁶²⁴ M. Kiss Sándor: Közelítések 1956, Kairosz Kiadó, Budapest, 2011 (a továbbiakban M. Kiss 2011b), 211.

⁶²⁵ M. Kiss 2011b, 211.

ge, ahogy ezt Kovács József rendőrnyomozó főhadnagy 1956. december 5-én jelentette. „Az 1956. októberi ellenforradalom idején a várpalotai szénbányák gócpontjai voltak az ellenforradalomnak. A szénbányászatnak jellegzetessége, hogy földalatti munkásnak tekintet nélkül *mindenkit alkalmaznak*. Így következik be, hogy az ország minden tájáról jelentkeznek munkára a Várpalotai Szénbányához is, akiket alkalmaznak is, noha már *más iparágban egyáltalán nem alkalmazhatók*. A várpalotai Széntröszt Beszálló-bányájánál a többihez hasonlóan nagyszámú *huligán és politikailag megbízhatatlan elem* dolgozik. Ezek közül többen aktívan tevékenykedtek az ellenforradalom idején. Több személy van olyan, aki ellenforradalmi tevékenysége, vagy egyéb politikai megbízhatatlansága miatt el lett bocsájtva más munkahelyekről és jelenleg a Beszálló bányában dolgozik, ahová mindezt figyelmen kívül hagyva felvették. Ezen elemek jelenleg operatív úton ellenőrizve nincsenek, mivel hálózattal nem rendelkezünk ebben az üzemben. Az 1956. októberi ellenforradalom idején várpalotai viszonylatban az Államvédelmi hálózat *valamennyi* [informátora és ügynöke] *dekonspirálódott*, így a régi hálózaton keresztül sincs módunk ellenőrizni az említett ellenséges elemek tevékenységét.”⁶²⁶ A dekonspiráció méreteiről és módjáról Martos Lajos, az Inotai Alumíniumkohó Forradalmi Munkástanácsának az elnöke vallott 1957. október 18-ai kihallgatásán. „November 2-án [...] d.u. 4 óra körül bejött hozzánk Németh Miklós várpalotai forradalmi tanács titkára és a zsebkönyvből felolvasott úgy tudom 6 nevet és azt mondta, itt hozom az alumínium kohó ÁVO-s spicliinek a névsorát. Németh Miklós név szerint felolvasta a személyek neveit, akiket később a hangos híradóba be is olvastak. [...] Németh Miklós ekkor azt mondta, ezeket az ÁVO-s spicliket vagy akasszátok fel vagy dobjátok ki a nép közé, mert ha holnap még itt lesznek, akkor mi intézzük el őket.”⁶²⁷ Az alumíniumkohó Forradalmi Munkástanácsa úgy döntött, hogy a lincselés elkerülése érdekében a nevezett személyeket elszállítja „családostól Inotáról, ki-ki ahova kéri magát. Én – vallotta Martos Lajos 1957-ben – utána fel is hívtam ismét az igazgatót és közöltem vele a személyeket, s kértem hogy a személyek elszállítására adjon tehergépkocsit, ezt az igaz-

⁶²⁶ ÁBTL 3.1.1. B-86570, 10. A kiegészítés és a dőlttel történt kiemelések tőlem származnak. G. I.

⁶²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143583, 7. Martos Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, Veszprém, 1957. október 18.

gató meg is adta és ennek alapján november 3-án kora reggeli órákban a felmerült személyek el is lettek szállítva.”⁶²⁸

Várpalotán gyakorlatilag az ügynökhálózat teljesen dekonspirálódott, a legtöbb üzemben a káderanyagokat is szétosztották. A kádári állambiztonsági szervezet nagy erővel fogott tehát hozzá az ügynökhálózat kiépítéséhez. A beszervezések nagy száma ellenére Várpalotára vonatkozóan ez ideig csak egyetlen ún. „B-dosszié”-hoz, azaz beszerzési dossziéhoz sikerült hozzájutnom, mivel ezek zömét még a rendszerváltás előtt leselejtezték és megsemmisítették. Az informátori, illetve az ügynökjelentéseket tartalmazó M-dossziék – azaz munka-dossziék – azonban szép számmal maradtak fenn, ugyanakkor a tartótisztek tevékenységének és az operatív munka céljainak és részleteinek feltárása mindenképpen további kutatásokat igényelne. Jelen tanulmányban nem kívánok megnevezni egyetlen ügynököt vagy informátort sem – holott a nevük ismert, illetve könnyen kikövetkeztethető –, ezért következetesen az állambiztonsági munka során viselt nevüket fogom használni. Az egyetlen fennmaradt vagy legalábbis ez ideig általam is ismert beszerzési dosszié egyébként semmiképpen sem érdektelen, bepillantást enged a beszerzés folyamatába, a várpalotai sajátosságokba, ugyanakkor a lapokon egy informátor megrázó történetét is megismerhetjük.

1957 végén a politikai nyomozó szerveknek még mindig nem sikerült hálózati ellenőrzés alá vonni Várpalota talán legfontosabb üzemét, a bányát. Kovács József rendőr főhadnagy, a várpalotai politikai nyomozó kirendeltség vezetője 1957. november 25-én berendelte kihallgatásra a később Szabó László fedőnevet kapó egykori forradalmárt, aki a Bányatröszt és a Forradalmi Bizottság között összekötőként működött, de néhány kifogásolhatónak mondott felszólalásán, bekiabálásán, illetve a Szabad Európa Rádió hallgatásán kívül mást nem tudtak felhozni ellene. Ennek ellenére e nevezetes kihallgatás előtt már két ízben volt közbiztonsági őrizetben, ami nagyon megviselte és a főhadnagy ezúttal is a forradalom alatti tevékenységéről kérdezte. „A beszélgetés során látszott rajta, hogy habár tevékenysége nem is súlyos, de fél a felelősségre vonástól. Elmondotta, hogy idegileg szinte tönkrement, mivel két esetben preventív őrizetben volt. Elmondotta, hogy családját nagyon szereti és nyugottan (sic!) szeretne élni.”⁶²⁹ A beszélgetés során Kovács főhadnagy azt is megállapította, hogy jó képességű, jól beszélő és jó meg-

⁶²⁸ Uo. 7.

⁶²⁹ ÁBTL 3.1.1. B-86570, 10.

jelenésű és felmérte esetleges hírszerző lehetőségeit is. A beszélgetést követően Kovács József főhadnagy 1957. december 5-én elkészítette a beszerzési javaslatot, amely kiemelte azt is, miért fontos, hogy hálózati ellenőrzés alá vonják a bányauzemeket. „A Beszálló bányában gyakori az üzemzavar. A közelmúltban történt gyakori bányatűzek nyomozását is megnehezítette az a körülmény, hogy hálózattal nem rendelkezünk. A bányatűzön kívül gyakori a különböző bányagépek megrongálása. Így pl. október havában az egyik csillebuktató lánckereke közé tettem vasat, melynek következtében a kerék és lánc is eltört. Úgyszintén október havában történt, hogy a főszállító szalagba egy súlyos vasdarabot dobtak, melynek következtében az egész üzemrész leállt. Mindezek a tények arra utalnak, hogy ellenséges tevékenység folyik a Beszálló bányánál, melyről azonban konkrét értesüléseink nincsenek. A beszálló bányánál lévő körülményeket figyelembe véve, szükségessé válik ügynöki beépülést végrehajtani, hogy az ott folyó ellenséges aknamunkát fel tudjuk deríteni és az ellenforradalmi és egyéb ellenséges elemeket ellenőrzés alá tudjuk venni. Ennek érdekében a bányában dolgozó, az ellenforradalom idején tevékenykedő személyek közül egy ügynöknek alkalmas személyt választottunk ki.”⁶³⁰ Nem csupán azért esett a választás a később Szabó László informátorként nyilvántartott egykori forradalmárra, mivel „értelmes, általános műveltsége magas fokon áll” vagy esetleg „várpalotai viszonylatban szinte mindenki ismeri, viszont ő is ismeri a várost”, hanem az egyik döntő indok az volt, hogy „családját nagyon szereti, fiatal felesége van és annak él, a börtöntől nagyon fél. A terhelő anyagok elismertetése után – habár cselekménye nem súlyos – nyilvánvalóan kiutat fog keresni, hogy szabadulhasson.”⁶³¹ A beszerzési terv tartalmazta, hogy tanúként kihallgatásra kell behívni Szabó Lászlót – használjuk a továbbiakban az informátori nevét – akinek a fejére fogja olvasni az állítólagos „nyilas múltját” (egyik barátjának édesapja nyilas párttag volt, így 16 évesen ő is elvetődött egy nyilvános pártgyűlésre), az „ellenforradalmi tevékenységét” és közli vele, hogy mindezek miatt a bíróságnak fogják átadni vagy ismét közbiztonsági őrizetbe helyezik. Miután a gyanúsított jegyzőkönyvben foglaltakat elismerte, tér rá a beszerzésére. A titoktartási nyilatkozatban természetesen rögzítik, hogy önként ajánlotta fel szolgálatát a B.M. politikai szervnek és a „kapott feladatokat maradéktalanul végrehajtja és jelentéseit a megbeszélte fedőnéven adja és a

---

⁶³⁰ Uo. 11.

⁶³¹ Uo.

találkozókon minden esetben pontosan megjelenik.”⁶³² Ezek után részletesen kioktatják a szigorú konspirációra, valamint a feladatok végrehajtásának módjára. Jánosa Kálmán rendőrnyomozó százados, a BM. Veszprémmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály VI. Alosztályának vezetője, illetve Knéz András rendőrnyomozó őrnagy, ugyanennek az alosztálynak a vezetője egyaránt jóváhagyta a beszervezést, így arra még karácsony előtt sor került. Az informátor csak részben váltotta valóra a hozzá fűzött reményeket, bár jelentéseit többnyire operatív szempontból értékesnek minősítették és őt magát a későbbiekben még tanúként is felhasználták az „Eperjesi János és társai” nevet kapó perben. A per azonban bizonyíthatóan konstruált volt, hiszen a vádban szereplő „államellenes szervezkedés” valójában néhány beszélgetésben merült ki.⁶³³ Az állambiztonsági szerveknek végzett tevékenysége ugyanis igencsak bántotta a lelkiismeretét, ami végül a dekonspirációjához vezetett. Az állambiztonsági szerveknek végzett tevékenységéről végül beszámolt azoknak, akikről jelentést kényszerült írni és nem volt hajlandó barátjáról, Müller József vajúrról semmi terhelőt jelenteni. A bizalmába fogadott személyek között ott volt a várpalotai Forradalmi Bizottság egykori elnöke, aki ekkor már György István fedőnév alatt az állambiztonság ügynökeként buzgón jelentette a hallottakat. Jelentése nyomán Szabó Lászlót a megyei rendőrfőkapitányság 0359/1959. számú határozata alapján 1959. március 15-én ismét közbiztonsági őrizetbe vették,⁶³⁴ a fiatal feleséget, mint a Forradalmi Bizottság egykori elnöke, ő maga vigasztalta.⁶³⁵ A bányauzem távollétében született fegyelmi határozatát – „azonnali hatályú elbocsátással sújtom” – már a fogságban vette át, az indoklás szerint „mivel a különböző ellene indított rendőrhatalósági intézkedések következtében magatartásával sérti a munkafegyelmet és a szocialista munkaerkölcs szabályait. A jelen ügy elbírálásakor oly mérvű volt az Üzem vezetőségének a félrevezetése, hogy méltatlanná teszi munkakörének ellátására. [...] Rosszjár János üzemvezető”⁶³⁶

Az állambiztonság hálózata sokat nyert a György István fedőnevű ügynök tevékenységével, hiszen benne mint a Forradalmi Bizottság egykori elnökében

⁶³² Szabó László fedőnevű informátor beszervezési terve, 1957. december 5. ÁBTL 3.1.1. B-86570, 10–12.

⁶³³ A témáról bővebben ld. Galambos István: „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni.” A Keresztény Szakszervezet gondolata 1956-ban. In: Miles Christi Évkönyv (2012), 179–190.

⁶³⁴ ÁBTL 2.5.7. 7453. 80. doboz, 1.

⁶³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-17521, György István fedőnevű ügynök 1957. március 18-ai jelentése

⁶³⁶ ÁBTL 2.5.7. 7453. 80. doboz, 8.

szinte valamennyi forradalmár feltétel nélkül megbízott. Jelentései sokkal részletesebbek és összehasonlíthatatlanul terjedelmesebbek voltak Szabó Lászlóénál, a rendőrtisztek ugyanakkor – a sajátos nyelvezete, szóhasználata miatt – nem mindig értették meg teljesen ezeket. Egy ízben lehallgató készülékkel is felszerelték, hogy a beszélgetésről valódi képet kaphassanak, a jelentések mellé fűzött megjegyzésekben gyakran megjelenik, hogy az ügynök nem rendelkezett az állambiztonsági munkához megfelelő műveltséggel. A megfelelő műveltség szintjét – amit az ügynök nem ért el – jól jellemzi a gépelt anyagokban előforduló számos helyesírási hiba, melyek egy része lehet csak elgépelés (huligán helyett kuligán).⁶³⁷ György István jelentett Horváth Sándorról, az inotai alumíniumkohó munkástanácsának elnökéről, Ludovics Sándorról, a várpalotai Forradalmi Bizottság egykori alelnökéről, a munkatársairól és mindazokról, akikkel találkozott. Ugyancsak fontos információforrásnak bizonyult az 1956-os forradalmi történések egy másik szereplője, Tax Zoltán is – a tevékenységét egyébként már a forradalom alatt, a forradalom résztvevői részéről is kritika érte –, aki Nagy János fedőnéven három vaskos dossziét⁶³⁸ töltött meg jelentéseivel, a politikai nyomozó szervek elsősorban az üzemi (bánya, alumíniumkohó) munkástanácsok tagjaival szemben igyekeztek általa információkat gyűjteni. Az ő jelentései alapján került az állambiztonság nyilvántartásába dr. Révbíró Béla, és megfigyelés alá a várpalotai forradalmi események egyik ismert alakja, Völgyi-Viczinai József. Az ő jelentése nyomán tartóztatták le és állították bíróság elé izgatás vádjával Nyári Jenőt, akit korábban már többször becsuktak.⁶³⁹

A Bányász fedőnevű ügynökkel elsősorban a bányauzemben dolgozókat figyeltették meg, különös tekintettel az egykori honvédtisztekre, forradalmárookra, illetve a valós vagy vélt, még inkább nekik tulajdonított forradalmi tevékenységük miatt rendőri felügyelet alá vont személyekre (ahogy ez a többi ügynöknek is rendszerint feladata volt). A rendőri felügyelet intézményét – amely a közbiztonsági őrizetnél, illetve a bírósági eljárásnál valóban jóval enyhébbnek számított – hajlamosak vagyunk kissé lebecsülni, holott meglehetősen megalázó volta és korlátozásai miatt igen sok ember életét keserítette meg, ahogy ez éppen a Bányász fedőnevű

⁶³⁷ ÁBTL 2.5.7. 1235. 13. doboz, Böhm József egykori várpalotai rendőrkapitány letartóztatási parancsa.

⁶³⁸ ÁBTL 3.1.2. M-13982; ÁBTL 3.1.2. M-34944, ÁBTL 3.1.2. M-34944/1.

⁶³⁹ ÁBTL 3.1.2 M-13982, 326, Nagy János fedőnevű ügynök által adott jelentések értékelése. Aláíró: Zsolnai Ferenc rendőr százados.

ügynök 1958. április 17-én írt jelentéséből kiderül. „Rendőrségi felügyelet alá helyeztek” – panaszkolta el az ügynöknek Závodi József a gépüzem munkástanácsának egykori tagja – „Minden vasárnap jelentkezniem kell délelőtt 10 órakor [...] a lakást is csak reggel öttől este 11-ig hagyhatom el, kocsmába, bálba, moziba nem mehetek, meg el sem utazhatok, csak ha előre bejelentem.”⁶⁴⁰ Az ügynökség tevékenysége az egész városra, minden fontosabb üzemre (a bányától a fatelepig), sőt a környező falvakra is kiterjedt, az ügynökök⁶⁴¹ – Pálóczi Lajos,⁶⁴² Kardos Mihály,⁶⁴³ Fazekas István,⁶⁴⁴ Hollósi,⁶⁴⁵ Péter,⁶⁴⁶ vagy Lantos Sándor⁶⁴⁷ – valóban fokozatosan hálózati ellenőrzés alá vonta az egész várpalotai iparmedencét, elsősorban a bányüzemeket. Az állambiztonsági szervek a bányáknál végül módszereiken is változtattak némiképpen: „a szénbányászat vonalán ez ideig objektumi elv alapján folytattunk elhárítást. Az átszervezés folytán a jövőben kimondottan belső elhárítást végzünk az objektumokban.”⁶⁴⁸

A bányüzemekben még 1962-ben is 17 figyelős, 77 rendes és 14 kutató nyilvántartott volt.⁶⁴⁹ A Veszprém megyei járásban – ahova Várpalota is tartozott – az egykori forradalmárok közül 47-et beszerveztek,⁶⁵⁰ így előfordulhatott, hogy a hajdani harcostársak egy része egymásról jelentett. „Régi tapasztalat az, – anélkül, hogy az operatív technikai eszközök jelentőségét lebecsülnénk, – hogy mélyreható felderítés csak ügynökség alkalmazásával érhető el.”⁶⁵¹ A várost az 1960-as években kétségkívül immár a hatalom elvárásainak is megfelelően ellenőrzés alá vonta az ügynöki hálózat. Az országos folyamat eredményeként jött létre „a csend Magyarország, a hálózat hatalma, amelyet egyesek kibontakozása teljében a kádári rendszer virágkorának neveznek.”⁶⁵²

⁶⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-16811, 1958. április 17-ei jelentés.

⁶⁴¹ Eddig mintegy 20 M-dosszié volt egyértelműen Várpalotához köthető, a további kutatások azonban bizonyára újabb dossziékat fognak feltárni.

⁶⁴² ÁBTL 3.1.2. M-16896.

⁶⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-15359.

⁶⁴⁴ ÁBTL 3.1.2. M-15371.

⁶⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-15361.

⁶⁴⁶ ÁBTL 3.1.2. M-15375.

⁶⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-17424.

⁶⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. O-14326, 54., Határozat a Várpalotai Szénbányászati Tröszt objektum dosszié nyitására.

⁶⁴⁹ Uo.

⁶⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-150379 Veszprém megyei monográfia III/1. 20, 274.

⁶⁵¹ ÁBTL 1.6. II/8. monográfia 5. kötet, 75., Értékelő jelentés az 1959–1960-ban felszámolt szervezések tapasztalatairól, Budapest, 1960. december 20.

⁶⁵² M. Kiss 2012. 25.

9.2. „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni”,⁶⁵³ egy meg sem történt szervezkedés – az Eperjesi ügy

Eperjesi János ügye egyike volt annak a huszonháromnak az 1959-től 1960. december 1-jéig terjedő időszakban, melyet az államvédelem – pontosabban a Belügyminisztérium II/8. Osztálya és a megyei politikai vizsgálati szervek – „a nép demokratikus rendszer megdöntésére irányuló szervezkedésnek”, illetve annak előkészületének minősített.⁶⁵⁴ A 23 ügyben összesen 201 személy ellen indítottak eljárást, a „szervezkedés valamely előkészületi cselekményét” megvalósítóknak mondott tizenegyben pedig, amelyek közé Eperjesi ügye is tartozott, 40 személy ellen.⁶⁵⁵ Eperjesi ügye más szempontból is tanulságos, hiszen ő nem ragadott fegyvert és a forradalom egyik intézményének (munkástanács, nemzetőrség, forradalmi tanács) sem volt tagja. Az ellene folyó eljárás nem csupán a saját létét igazolni kívánó, ügyeket kreáló állambiztonság működésének metszete, hanem az informátorokkal, ügynökökkel és pártfunkcionáriusokkal megfigyelt várpalotai társadalom láttelepe is egyben. A családját féltő, de a proletárdiktatúrával valóban szembenálló Eperjesi János csak egyik szereplője volt ennek a szövevényes ügynek. A kényszerből együttműködő, ám lelkiismeret furdalással küszködő informátor, a mindenkiről mindent jelentő gátlástalan ügynök, aki óvatlan szavakra, újabb személyekre vadászva képes volt az általa börtönbe juttatott férfi feleségét „vígasztalni” éppolyan fontos szereplői ennek a történetnek, mint a vádlott.

Eperjesi János 1912. augusztus 18-án született és az osztálybíraskodás hagyományaihoz visszatér⁶⁵⁶ ügyészség a vádiratban kifejtette: „gyári munkások gyermeke. Szüleit gyermekkorában elveszítette és 9 éves korától menhelyen nevelkedett. 1937 óta dolgozik bányában. 1945-ben tagja lett az MKP-nak és az MDP-ben is az maradt. Öntudata ennek ellenére nagyon alacsonyfokú volt, amit jellemez az, hogy a rendőrségi kihallgatás alkalmával a pártiskolára elmenetele céljából azt adta elő, hogy azért ment el, hogy leegye, amit tagságdíjként befize-

⁶⁵³ György István fedőnevű ügynök 1958. szeptember 15-ei jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 110.

⁶⁵⁴ Értékelő jelentés az 1959-1960-ban felszámolt szervezkedések tapasztalatairól, Budapest, 1960. december 20-án, ÁBTL 1.6. II/8. monográfia 5. kötet, 71.

⁶⁵⁵ Uo.

⁶⁵⁶ Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Zrínyi, Budapest, 1993, 29.

tett.”⁶⁵⁷ A nyolc gyermekes családapá⁶⁵⁸ „nagyon alacsony fokú” osztályöntudat ellenére nem vállalt különösebben aktív szerepet Várpalotán az 1956-os forradalmi eseményekben, ám személye a hatóságok által „jobboldali beállítottságnak” minősített⁶⁵⁹ világnézetének hangoztatása miatt mégis a vizsgálati szervek érdeklődésének látókörébe került. A forradalom napjaiban egy keresztény szakszervezet megszervezésére kért megbízólevelet a várpalotai Forradalmi Tanács elnökétől,⁶⁶⁰ ami elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az államvédelem „1945 előtt nyilaskeresztes párttag, aktív ellenforradalmár”⁶⁶¹ jelzővel ruházza fel.

1958. augusztus 6-án két egykori és egy leendő politikai fogoly találkozott a várpalotai piactéren. Egyikük a várpalotai Forradalmi Tanács elnöke volt, a másik pedig összekötő, kapcsolattartó a Várpalotai Szénbányászati Tröszt és a Forradalmi Tanács között, míg a harmadik ellen éppen a két egykori forradalmár jelentése nyomán indult operatív vizsgálat, melynek végén, 1958. november 12-én 12 óra 50 perckor letartóztatták.⁶⁶² Az események láncolatát Eperjesi egyik leányának rossz bizonyítványa indította el, amely nehezzé tette elhelyezkedését. A Forradalmi Tanács egykori elnöke, ekkor már György István fedőnéven ügynök⁶⁶³, azt a feladatot kapta, hogy keresse a kapcsolatot Takács Ferenc vájárral, politikai elítélttel, akiről 1958. március 10-ei találkozásuk óta, miután a Kossuth utcai cukrászdában „feketekává és konyak fogyasztás közben” elmondta, hogy „nagyon el van keseredve és ha tud majd összeköttetést szerezni Nagykanizsán át Jugoszláviába kíván szökni és onnan majd vissza Nyugat-Németországba, volt munkahelyére”⁶⁶⁴ rendszeresen jelentett. „Én Takáccsal találkoztam az 52/B. épület előtt és indítványoztam, hogy a piactéri büfében igyunk meg egy pohár sört. Kikértem a sört a hordók közül megszólított Eperjesi, „Hogyan van [...] szaktárs?” Erre mondtam, hogy jól. Válaszolt mindjárt, hogy: „Bocsásson meg”, de egyszer keresett

⁶⁵⁷ Vádirat a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre előkészület és más bűntett miatt Eperjesi /Blöderer/ János ellen indított bűnügyben”, VeML XXV. 151 B.10100/1959 (46.doboz), 11.

⁶⁵⁸ Határozat nyomozás elrendeléséről, Veszprém, 1959. november 12. VeML XXV. 151 B.10100/1959 (46.doboz), 2.

⁶⁵⁹ Személyi dosszié nyitására határozat, Veszprém, 1959. nov.5., ÁBTL 3.1.5. O-11212, 13.

⁶⁶⁰ György István fedőnevű ügynök Veszprém, 1958. szeptember 2-ai jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 103.

⁶⁶¹ Eperjesi /Blöderer/ János ügyében nyitott személyi dosszié, ÁBTL 3.1.5. O-11212, 16.

⁶⁶² Előállítási (őrizetbevételi) határozat, Veszprém, 1959. november 9., ÁBTL 3.1.9. V-146669, 10.

⁶⁶³ Jelen tanulmányban az államvédelem ügynökeit és informátorait fedőnéven említem, hiszen nem a személyük, hanem a tevékenységük és az államvédelmi szervezetben betöltött helyük az érdekes. G.I.

⁶⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 40.

a lakásomon a kislányát kívánja elhelyezni valahol. Én azt feleltem, hogy nincsen jelenleg helyi viszonylatban olyan munkakör ahova felvennék, ellenben javasoltam, hogy adja oda tanulónak. A szabó ktsz⁶⁶⁵ is hirdetett felvételt. A sörök elfogyasztása után elindultunk a piactéren keresztül⁶⁶⁶ és a piactér sarkán megláttuk Szabó Lászlót⁶⁶⁷, hogy közeledik és megálltunk. Ez idő közben Eperjesi felvetette, hogy mi a véleményem az ENSZ összehívásáról. Én erre azt válaszoltam, hogy semmi. Minden marad a régi, mert egyik sem hajtja végre a másik akaratát. Szabó is megjegyezte, hogy semmi értelme a tanácskozásnak, erre Eperjesi megjegyezte, hogy éppen akkor van ilyen véleményem mikor már nem sok van hátra. Én kérdeztem, hogy miért? Hát csak, azt válaszolta rá! Tovább kérdeztem, hogy miből gondolja, hogy már a vége felé jár, erre Eperjesi azt válaszolta, hogy van egy Horváth nevezetű, aki politikai elitelt volt a Cserben és az mindent tud, minden fel van nála jegyezve nagyon értelmes ember és így ők mindenről tájékozódva vannak. Elmondotta még a felvetésem után, hogy a Kiss József nevezetű személyt ismeri. A fenti beszélgetés után kitért arra, hogy ötöt is már többször vitték be a rendőrségre, de neki jó alibije van, mert a Cseri-bányánál volt lőmester a rabok idejében és az ellenforradalom alatt neki bujkálni kellett és így mindig elengedték. A továbbiakban a lányáról beszélgettünk és abban váltunk el, hogy a hét folyamán fel fog keresni, azért, hogy mit intéztem a lánya ügyében. Az egész beszélgetés gyanús körülményt engedett következtetni, hogy valamilyen szervezkedés van folyamatban.”⁶⁶⁸ Ezt a jelentést nem hiába értékelte a tartótisztje, Hilcz József rendőrhadnagy értékesnek, hiszen jóval részletesebb és Eperjesire nézve bizony sokkal inkább terhelőbb is volt, mint Szabó László informátor ugyanerről a beszélgetésről adott jelentése. „1958. augusztus 6-án de. 11 órakor találkoztam Blöderer János⁶⁶⁹ dolgozóval a piactéren, nevezett ekkor politikai vitában volt György István dolgozóval, a volt „forradalmi tanács” elnökével. Blöderer előttünk kijelentette, hogy ő már szervezi az illegális csoportot és számít Szabó Lászlóra is, a csoportban.”⁶⁷⁰ Eperjesi ügyével a továbbiakban Hilcz hadnagy György István

⁶⁶⁵ Kisipari Termelő Szövetkezet

⁶⁶⁶ Ekkor Takács elvált az ügynöktől, mivel délutános műszakra kellett mennie. ÁBTL 3.1.2. M-17521, 86.

⁶⁶⁷ A szövegben az informátor valódi nevét a fedőnévére cseréltem ki. G.I.

⁶⁶⁸ György István fedőnevű ügynök 1958. augusztus 19-ei jelentése Takács Ferencre vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 93.

⁶⁶⁹ Eperjesi János eredeti neve Blöderer volt. G.I.

⁶⁷⁰ Szabó László fedőnevű informátor 1958. augusztus 8-ai jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.5. O-11212, 10.

fedőnevű ügynököt bízta meg. „Az ügynöknek feladatul adtam, hogy Eperjesivel a találkozót hozza össze a lánya elhelyezése ürügye alatt, lehetőleg Eperjesi keresse fel az ügynököt a lakásán, mint ahogy azt ő megígérte. A beszélgetés kezdetén beszéljen arról, hogy milyen lehetőség van, esetleg kereskedelmi vonalon a lányát elhelyezni, majd fokozatosan politikai kérdésekről beszéljenek, majd az ENSZ megkezdődő ülészakáról, amennyiben Eperjesi beszámol Kiss és Horváth nevezetű személyekről, dicsérje Kisst, hogy „öt már a forradalom alatt” megismerte, amennyiben Eperjesi a szervezkedést felveti, úgy az ügynök is ajánlja fel magát, hogy részt kíván bent venni és mondja el, hogy szeretné, ha egy-két taggal megismerkedhetne.”⁶⁷¹ Miután az ügynöknek nem sikerült felvennie a kapcsolatot Eperjesivel Hilcz ugyanezt a feladatot pontosabban és árnyaltabban fogalmazta meg: „Az ügynök feladatul kapta, hogy f. hó 20-án d.e. 11 órakor Rákosi telep 20 sz. alatt lakó Eperjesi Józsefet keresse fel, odaérkezése után Eperjesivel közölje, hogy ne haragudjon, hogy a lakásán zavarja, de az utóbbi megbeszélésük alapján szeretné vele közölni, hogy Székesfehérváron van lehetőség arra, hogy műszerész tanulóknak lánya elhelyezkedhessen, mondja el a feltételeket, majd kérdezze meg, a lánynak az iskolai végzettségét, tekintve, hogy csak érettségizetteket vesznek fel, és a lánynak nincs érettségije fejezze ki sajnálkozását, valamint a legnagyobb jóakarátát. A fentiek után fokozatosan politikai beszédtemára térjenek át, a beszélgetés folyamán vesse fel a múltkori beszélgetést, ennek alapján tudja meg, hogy Horváth nevezetű személynek milyen összekötései vannak, kiről vezet nyilvántartás, és ő is nagyon szeretne vele megismerkedni.”⁶⁷²

Feladatához híven az ügynök fel is kereste Eperjesit és a leánygyermek elhelyezéséről folytatott rövid bevezetés után (melynek során kiderült, hogy a lánynak „2-es közepes iskolai végzettsége van”), a politikai kérdésekre terelte a szót: „Erre megkérdeztem, hogy mi van a politikával. Azt felelte, hogy most kezd alakulni. Már azt is tudja, hogy a Nyugat-Német Hadgyakorlatok folytán 400 fős kémet dobtak át kelet-Németországba azzal a szándékkal, hogy belső zavargásokat idézzenek elő. Mire megkérdeztem tőle, hogy ezt honnan tudjátok ilyen biztosan, erre azt felelte, hogy van rádió leadó is és a bányában sok minden megfér.”⁶⁷³ Nem – az egyébként valószínűleg kitalált – illegális rádióadó volt az egyetlen ter-

⁶⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 87.

⁶⁷² ÁBTL 3.1.2. M-17521, 94.

⁶⁷³ György István fedőnevű ügynök 1958. augusztus 21-ei jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 95.

helő állítás, amelyet Eperjesi a Forradalmi Tanács volt elnökének elmondott. „Megkérdeztem, hogy hányan vannak, hogy többes számban beszél. Azt felelte, hogy elég sokan, kb. 26 fő azoknak a személyeknek a száma, akik rendszeres kapcsolatot tartanak fent főleg a volt politikai foglyok.” Az ügynök megtudta még, hogy a csoport vezetője egy „külsőleg jelentéktelen személy, de hortysta katonatiszt”, sőt arról is beszámolt, hogy 1954-ben ő segített megszökni a KÖMI által kezelt cseri aknából három politikai fogolynak, köztük Bérczi Gyula volt vezérkari őrnagynak.⁶⁷⁴ Ezt a jelentést már nem a várpalotai kirendeltségen dolgozó Hilcz hadnagy, hanem a veszprémi megyei osztály beosztottja Suller Béla rendőrszázados fogadta és ettől fogva ő vette át az ügynökkel való kapcsolattartást. Értékelésében megállapította, hogy az „ügynök szóban részletesen beszámolt az Eperjesivel történt beszélgetésről, de a jelentés nem egészen hűen adja vissza az ügynök eléggé gyenge fogalmazóképességéből adódik.”⁶⁷⁵ A jelentések hiányosságainak kiküszöbölésére azonban találtak megoldást: „az ügynök részére technikát fogunk biztosítani, hogy a szombat esti beszélgetést teljes egészében szalagra tudjuk venni.”⁶⁷⁶

A leány elhelyezése kiváló ürügyet biztosított az ügynöknek az Eperjesivel történő kapcsolattartásra, aki újabb és újabb terhelő adatot szolgáltatott magáról. Augusztus 23-án György István azzal az ígérettel kereste fel a családot, hogy a vár hamarosan induló építkezéséhez, ahova „kellene egy kifutó leány”, be fogja tenni Eperjesi lányát, majd ismét politikai kérdésekre terelte a szót.⁶⁷⁷ Az állítólagos szervezkedésről Eperjesi ezúttal nem közölt újabb részleteket, ám a forradalom időszakából az ügynök előtt felidézett egy olyan eseményt, ami majd a későbbi vádiratban és az ítéletben is helyet kapott. Milyen jó, mondta Eperjesi, hogy nem hallgatott 1956 októberében Nagy Györgyre, aki „azt akarta, hogy azonnal az iparmedencében szervezze meg a „Keresztény Szakszervezetet” és ehhez a Forradalmi Tanács hozzájárulását kérték. György István a Forradalmi Tanács elnöke ehhez nem járult hozzá, és ezzel sok kellemetlenségtől kímélte meg őt.”⁶⁷⁸ A beszélgetésnek ez a szakasza különösen érdekelte Suller századost, aki Eperjesi „ellenforradalmi” tevékenységéről külön jelentést készített az ügynökkel, amiből

---

⁶⁷⁴ Uo. 96.

⁶⁷⁵ Uo. 96.

⁶⁷⁶ Uo. 24.

⁶⁷⁷ György István fedőnevű ügynök 1958. szeptember 2-ai jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 103. p

⁶⁷⁸ Uo.

kiderült, hogy Eperjesi 1956. október 29-én kereste fel György István, mint a várpalotai Forradalmi Tanács elnökét azzal a kéréssel, hogy bízta meg Eperjesi Jánost a várpalotai „iparmedencére szóló jogkörrel a „Keresztény Szakszervezet” megszervezésével”. György István még hozzátette, hogy Eperjesiek külföldi kapcsolatokra, illetve onnan származó utasításokra hivatkoztak. Másnap, október 30-án Eperjesi – ezúttal Kovács János társaságában – újból megjelent György István előtt és együtt erélyesen követelték, hogy szólítsák fel az üzemek munkástanácsát és rendelje a „Keresztény Szakszervezet” megalakítását, melyet egyedül Eperjesi János szervezhet meg. A Forradalmi Tanács elnöke a kérést visszautasította⁶⁷⁹. Az október 29-ei beszélgetést az ügynök 1958. december 19-én jelentésében kicsit részletesebben írta le. „Nagy György később a tanácsházára hozta Eperjesi János lőmestert és közölte, hogy Várpalotán ez az egy személy alkalmas arra, hogy feloszlatni a volt szakszervezeteket és Várpalota iparmedencében megalakítani a Keresztény Szocialista szakszervezeteket. Ezen javaslatát át akarta erőszakolni a nemzeti bizottságon⁶⁸⁰, de Kelemen javaslatára a nemzeti bizottság, mivel nem volt teljes létszámmal együtt, így elutasította. Nagy György kijelentette, hogy amúgy is ez a szakszervezet és pártrendszer létrejön, mert jelenleg Eperjesi János az a személy, aki a Nyugati szakszervezetekkel jelenleg is kapcsolatot tart fenn.”⁶⁸¹

A „Keresztény Szakszervezet” ötlete feltehetően tehát Nagy Györgytől származott, ahogy ezt a később összeállításra került monográfia is tartalmazza. „A volt szakszervezeti vezetők helyébe Eperjesi János jobboldali személyt akarta beállítani.”⁶⁸² György István ügynök szerint „Nagy György állítólag bölcsészeti tudományi egyetemi hallgató. Édesapja 1956 előtt demokrácia és népellenes magatartása miatt 5 évi börtönbüntetésre volt ítélve. Nagy Györgyöt rövidebb időközönként tanulmányai folytatásában elmarasztalták. Nagy György születési helye és családja tartózkodása: Fejér megye, Zámoly. Nagy György 1956. október 23-án érkezett állítólag Várpalotára, ahol azonnal elhelyezkedett az S/2⁶⁸³ Eperjesi János lőmester műszakjában és megkezdte ellenforradalmi agitációs munkáját. [...]

⁶⁷⁹ Uo. 104.

⁶⁸⁰ A forradalom választott szervét hol Forradalmi Tanácsként, hol Nemzeti Bizottságként említik a források. G.I.

⁶⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-17521, 154. György István fedőnevű ügynök 1958. december 19-ei jelentése az 1956. októberi eseményekre vonatkozóan.

⁶⁸² ÁBTL V-150379, 86.

⁶⁸³ Az egyik várpalotai bánya neve. G.I.

1956. október 25-én izgatás címén a várpalotai államvédelmi hatóság letartóztatta és Balogh Sándor akkori tanácselnök közbenjárására 1956. október 26-án szabadlábra helyezték. Nagy György különböző kapcsolatai folytán két teherautó löfölegyvert szállítatott Várpalotára és azt Várpalotán szétesztették. Nagy György irányította a szovjetek elleni támadást és utána jobboldali beállítottsága folytán állandóan a nemzeti bizottságban intrikált és indítványozta, hogy újjá kell választani a nemzeti bizottságot, mely különböző kommunista rendőrtisztekből és más nem tiszta személyekből tevődött össze. Állandóan utazóban volt, hol Budapesten a parlamentben, hol Győrben és az ország különböző részein. Gépkocsivezetője a Szénbányászati Tröszt alkalmazásában lévő Kókai gk. vezető volt. Nagy György utoljára 1956. november 4-én reggel kb. 8-9 óra között volt Várpalotán a Jószerencsét kultúrház hangos híradójában, ahol az ott tartózkodó Kelemen Károlyt, Böhm Józsefet Szép Endre főmérnököt le akarta löni, Kovács János 31/1. lőelemző segítségével azon az ürügyön, hogy elárulták a „forradalmat”. Azóta Nagy György állítólag nyugatra távozott.”⁶⁸⁴ Nagy György nem csupán a szakszervezeteket kívánta átalakítani, hanem „Kubinyi György volt várpalotai rk. káplánnal tárgyalásokat folytatott a katolikus néppárt létrehozására”.⁶⁸⁵ Arra a kérdésre, hogy Nagy György a várpalotai forradalom egyik legaktívabb szereplője, miért éppen Eperjesi Jánost választotta ki a Keresztény Szakszervezet megszervezésére, részint a fenti ügynökjelentésben leírt személyes kapcsolat, részint Eperjesi saját vallomásai, illetve a további ügynöki jelentések adhatnak választ. Eperjesi 1945-től „az egyesülésig SZDP-nek volt a tagja és az MDP-be egy Gajdi nevű személy erőszakkal íratta alá vele a belépési nyilatkozatot. Elbeszélése szerint először 1 hónapos, utána 3 hónapos pártiskolát végzett és mikor el akarták helyezni az ÁVH-ra vagy a bányafelügyelőséghez nem fogadta el és mikor megkérdezték, hogy miért nem, azt felelte, hogy ő nem csapta be a Pártot, hanem leette a tagdíjat.”⁶⁸⁶ Eperjesi feltehetően sokat foglalkozott a szakszervezetek szerepével, a később ugyancsak gyanúsítottá váló Nyugat-Németországból hazatért Ambrus Ferencről a kinti helyzet után érdeklődve elsősorban a szakszervezetekről és a

⁶⁸⁴ György István fedőnevű ügynök 1958. december 19-ei jelentése az 1956 októberi eseményekre vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 153-154. p

⁶⁸⁵ ÁBTL V-150379, 86.

⁶⁸⁶ György István fedőnevű ügynök 1958. augusztus 21-ei jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 96.

baloldali pártok helyzetéről kérdezett.⁶⁸⁷ Börtönbüntetésének kitöltését követően 1961-ben Páloczi Lajos fedőnevű ügynöknek miután beszámolt arról, hogy a háború előtt szociáldemokrata volt, panaszkodott, hogy Magyarországon a szakszervezet semmit nem tesz a munkások érdekében, míg nyugaton a szakszervezet megegyezik a tőkessel.⁶⁸⁸

Eperjesi a Keresztény Szakszervezetet is megemlítő találkozást követően egy hét múlva már lakásán kereste fel a Forradalmi Tanács egykori elnökét, majd – miután az orvosnál volt – utánament a rendelőbe és érdeklődött a lánya ügye felől. Suller százados és az ügynök egyaránt érzékelték, hogy szükséges lenne valamilyen állást keríteni a leánynak, ha azt akarják, hogy Eperjesi megbízza György Istvánban.⁶⁸⁹ A leány elhelyezése még jó néhány alkalmat adott az ügynöknek az Eperjesivel folytatott beszélgetésekre. 1958. szeptember 12-én a munkakönyvet kérte el⁶⁹⁰, 22-én megígérte, hogy a „fejes” barátja értesítést küld majd Pestről, hogy mikor és hova menjen a lány dolgozni. 27-én vitt elvitt a családhoz egy levelet, amit fel is olvasott, amit a leány majd átad Pesten. Később, amikor a leány már elhelyezést nyert, akkor nemsokára veszélyben érezte a munkahelyét, így ismét az ügynökhöz fordultak segítségért. A beszélgetések során természetesen rendre kitértek politikai kérdésekre is és Eperjesi újabb és újabb részleteket árult el, bár neveket sokáig nem volt hajlandó mondani. A sok beszélgetésből hamarosan – legalábbis Eperjesi részéről – barátság lett és egyre jobban megbízott az ügynökben. 1959. május 1-jén még arra is hajlandó volt, hogy Balatonarácsra, a Táncsics M. u. 6. szám alá menjen vele György István „egy barátjához”⁶⁹¹, ahol még egy névsort is átadott a megbízható személyekről 14 névvel, bár a jelentéshez

⁶⁸⁷ Jegyzőkönyv Eperjesi János 2. kihallgatásáról, Veszprém, 1959. november 14. ÁBTL 3.1.9. V-146669, 25.

⁶⁸⁸ Páloczi Lajos fedőnevű ügynök 1961. május 29-ei jelentése, ÁBTL 3.1.2. M-16896, 70.

⁶⁸⁹ „Feladat: Keresse fel az ü.b. elnököt és az építés-vezetőt és tudja meg milyen lehetőség van arra, hogy Eperjesi lányát valamilyen könnyű munkára elhelyezzék. Igyekezzen ebben Eperjesinek segítségére lenni. Most addig ne keresse fel Eperjesit, míg valami konkrétabbat nem tud leánya ügyében. Amennyiben véletlenül összetalálkoznak, csak általános dolgokról beszélgessen vele és tegyen ígéretet arra vonatkozólag, hogy intézi a lánya ügyét. Megjegyzés: Az ügynök kérése az, hogy valamilyen formában segítsük elő, hogy a leány állást kapjon, mert ez igen jó hatással lenne Eperjesire és ezen keresztül a kapcsolatot még jobban el tudná mélyíteni.” György István fedőnevű ügynök 1958. szeptember 2-ai jelentéséhez fűzött feladat, illetve megjegyzés ÁBTL 3.1.2. M-17521, 104. p

⁶⁹⁰ „Na komám tudod-e, hogy miért jöttem? Megígértem, hogy valamilyen úton segíték leányod elhelyezésén és most megyek szombaton Budapestre és ottan van egy barátom, aki megígérte, hogy a Vendéglátó Iparban el fogja helyezni és ha a munkakönyv megvan akkor elviszem. Eperjesinek nagyon tetszett és kiszólt a konyhába feleségének, hogy keresse meg a már előre kiváltott munkakönyvét.” Uo. 110.

⁶⁹¹ Egy technikával felszerelt, azaz lehallgatásra használt lakásba. G.I.

fűzött megjegyzésében Suller Béla rendőrszázados is megállapította, hogy az „ügynök meglátásai Eperjesivel kapcsolatban helyesek és igen nagy a valószínűsége annak, hogy nem aktív szervezkedésről van szó, hanem nyilván arról, hogy a külföldi adókban hallottakat kicserélik egymás között és igyekeznek egymásban ébren tartani a >>reményt az általuk várt rendszerváltozást illetően<<”,⁶⁹² ahogy ezt már a vizsgálat korábbi szakaszában 1958. október 8-án is feltételezte.⁶⁹³ 1959. június 20-án Eperjesi újabb névsort adott az ügynöknek, amely már összesen 30 nevet tartalmazott. Az ügynök jelentéseit részben technikával, részben az ügynökség révén ellenőrizték és ezt követően 1959. szeptember 30-án előbb előzetes ellenőrzési dossziét nyitottak „Vájárok” fedőnévvel,⁶⁹⁴ majd 1959. november 5-én Eperjesi /Blöderer/ János ügyében a személyi dosszié megnyitását határozták el.⁶⁹⁵

A szervezkedés előkészületének minősített ügy 1958. nyarán indult Eperjesi János és Bursch János találkozásával. Bursch „elégé el volt keseredve, majd kijelentette, hogy alakított egy csoportot a fennálló társadalmi rendszer megdöntésére. Ebben a csoportban csupán csak megbízható személyek vannak. Ismertette, hogy 1 csendőr, 1 sofőr, akit már nekem bemutatott, ezen kívül még említett 2 vidéki dolgozót, azonban a nevüket nem mondotta meg. Velem kapcsolatban kihangsúlyozta, hogy, hogy reám is számítanak. Én egyetértettem az általa megszervezett csoporttal, annak célkitűzésével és kijelentettem, hogy reám is nyugodtan számítsanak.”⁶⁹⁶ A szervezkedést Eperjesi megemlítette néhány megbízható-

⁶⁹² György István fedőnévű ügynök 1959. május 20-ai jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan, ÁBTL 3.1.2. M-17521, 223.

⁶⁹³ „Az ügynök[öt] részletesen kikérdeztem eddigi munkájára vonatkozóan és hogy mi az oka, hogy Eperjesi nem bízik benne teljesen. Elmondása szerint őt is igen foglalkoztatja ez a dolog és igen sokat gondolkozott, hogy mi lehet az oka annak, hogy Eperjesi többet nem közöl vele, annak ellenére, hogy bízik benne, mert a jelentetteket viszont minden további nélkül felveti. Az összes körülményeket figyelembevéve az alábbi két megállapításra jutott: 1./ Eperjesi lehet, hogy csak nagyképűségből mondta neki a dolgokat és az nem felel meg a valóságnak Ezt viszont egyes esetekben tanúsított magatartása, magabiztossága cáfolja. pl.: mikor ő azt mondta, hogy nem hiszem én ezt, Eperjesi egészen megsértődött. Majd mondta, hogy Te azt mondtam, hogy külfölddel is volt kapcsolatod és ezt lehetetlennek tartom, mire Eperjesi kissé ingerülten rávágta, hogy igen és most is van Bércivel ki Franciaországban él. 2./ Második feltevése az – és ezt tartja valószínűbbnek – hogy Eperjesi nem tud többet a szervezkedésről. Véleménye szerint mivel őt már régen ismerik a volt elítéltek, így bevonták a szervezkedésbe de abban nem egy vezető személyiség, aki tájékozódva van a dolgokról, hanem csupán annyit tud, amit néha-néha kapcsolata elmond neki.” ÁBTL 3.1.2. M-17521, 118. verso. György István fedőnévű ügynök 1958. október 8-ai jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan,

⁶⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11212. 14.

⁶⁹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11212. 13.

⁶⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146669. 22. Jegyzőkönyv Eperjesi János 1. kihallgatásáról, Veszprém, 1959. november 12.

nak hitt embernek, így Ambrus Józsefnek és Kopácsi Sándornak és a már említett két forradalmárnak, Kelemen Károlynak, a várpalotai Forradalmi Tanács egykori elnökének, valamint a bányatröszt és a Forradalmi Tanács közötti összekötőnek is, megkísérelve bevonni őket. Az utóbbi két döntése végzetesnek bizonyult, mivel a nyomozóhatóságok a két egykori forradalmártól értesült a „szervezkedésről”, sőt Kelemen Károly segítségével és számos más ügynökök – pl. „Lantos”, illetve „Csongrádi Károly” fedőnevű ügynökök, valamint „Szabó László” és „Péter” fedőnevű informátorok⁶⁹⁷- bevonásával valóságos állambiztonsági hálót szőtt Eperjesi János köré.

Eperjesiek ügye valójában alig volt több néhány beszélgetésnél, a bíróság mégis megállapította 1960. január 20-án hozott, B/17/1960/6. számú ítéletében⁶⁹⁸ az egy rendbeli „a BHÖ. 8. pontjába felvett a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre előkészület és 1 rb. ugyancsak a BHÖ 8. pontjába foglalt nép demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre izgatás és felhívás” büntetést.⁶⁹⁹ Mind a vádirat, mind az ítélet indoklásában előkelő helyet kapott a Keresztény Szakszervezet, bár a vádirat is megállapította, hogy ennek megszervezése végül elmaradt. Eperjesi Jánost a Veszprém Megyei Bíróság másfél év börtönre, 3 év törvényben meghatározott jogok gyakorlásától való eltiltásra, 300 forint értékű vagyonának elkobzására ítélte, és mialatt börtönben volt, feleségét kiköltöztették lakásukból. György István szerepére vélhetően nem jött rá, hisz még 1962-ben is baráti tanácsért fordult hozzá családi ügyében.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 232. György István fedőnevű ügynök jelentéséhez fűzött „intézkedés”. Veszprém, 1959. június 3.

⁶⁹⁸ VeML XXV.151. B10100/1959. (46. doboz), 11.

⁶⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-146669. 195-196.

⁷⁰⁰ ÁBTL 3.1.2. M-17521. 329. György István fedőnevű ügynök 1962. január 19-ei jelentése Eperjesi Jánosra vonatkozóan.

10. Összegzés

Az 1956-os történéseket a magyar társadalom és a szovjetek által támogatott kommunista vezetés alapvetően különbözően ítélte meg. (Az illúzió nem csupán kíséri „a kommunista történelmet, alkotóeleme annak”⁷⁰¹.) Az események a társadalom tapasztalatától és értékelésétől gyökeresen eltérő minősítése, az „ellenforradalom” mítosza ugyanakkor munkásmozgalmi, marxista ideológiából fakadt, nem pedig a párt vagy a belügyi szervek tapasztalatain alapult. Az ellenforradalom fogalmát ugyan nem a marxista ideológusok alkották meg, hanem – a „forradalmi terror” gondolatával együtt – a francia forradalom idején született⁷⁰², ám kétségkívül a marxizmus–leninizmus egyik alaptételévé vált, hasonlatosan az „elnyomók és elnyomottak”, illetve az „akció–reakció” ellentétpárokhoz.⁷⁰³ A marxista értelmezés szerint minden társadalmi folyamat, illetve változás, amely szembehelyezkedik a lenini permanens forradalommal, azaz magyarán a proletárdiktatúrával, az ellenforradalom. Az ellenforradalom fogalma alatt ugyanakkor a két világháború közötti politikai vezetés és a köznyelv, amely nem ismerte vagy *nem ismerte el* a lenini permanens forradalmat, valójában forradalomellenességet értett.

Az események ellenforradalomként történő értelmezése nem csupán az abban bármilyen szerepet vállalók megbélyegzésének volt az eszköze, hanem a megvalósult szocializmus belső ellentmondásainak tagadását is jelentette. A hatalmat a munkások nevében gyakorló párt nem ismerhette el, hogy éppen a munkásság igyekezett a leghevesebben és legkitartóbban megdöntetni a proletárdiktatúrát. Nem ismerhette el azt sem, hogy az általa ellenforradalmároknak bélyegzetek valójában nem fogalmaztak meg tömegesen az állampárt a beszédekben, a sajtóban hangoztatott vagy az alkotmányban is kinyilatkoztatott céljaival, jelszaivaival ellentétes követeléseket, sőt gyakran ugyanezen elvek gyakorlati megvalósítójaként léptek fel. Az eseményekben résztvevők tragikumuk, hogy a párt és pro-

⁷⁰¹ Furet i. m. 9.

⁷⁰² Furet i. m. 36–40.

⁷⁰³ A marxista történetfilozófia szerint a történelmet végigkíséri az elnyomók és elnyomottak drámai küzdelme, a proletárdiktatúra irányába ható társadalmi változásokat tekinthetjük fejlődésnek, azaz „akciónak”, minden ezzel ellentétes változást vagy törekvést pedig „reakciónak”.

pagandája által használt jelszavak, fogalmak alatt gyökeresen mást értett a hatalom és mást a társadalom.

A várpalotai forrásokat elemezve igazolva láttam a következő téziseimet:

1. Mindaz, ami a szovjet megszállás kezdete óta történt a forradalom fontos előzménye.

A szovjet megszállás a magyar társadalomnak egy kibeszélhetetlen traumája volt, a szovjet katonai jelenlét állandósulása pedig csak tovább növelte a feszültséget. A magyar társadalom 1945-től fogva ugyan valamelyest hozzászokhatott a kommunista frazeológiához, ám akadtak bizonyos fogalmak, amelyek tartalma alapvetően megváltozott, amit nem mindenki ismert fel.⁷⁰⁴ A demokrácia alatt a társadalom többsége eredetileg az alkotmányos, a választásokon és többpártrendszeren alapú polgári demokráciát értette, a marxisták pedig a proletárdiktatúrát. Bizonyos fogalmak – mint a „reakciós” vagy a „kulák” – korábban nem voltak használatban, a napisajtóban történő elterjedésüket elsősorban a kommunista párt befolyásának köszönhették. Minden a proletárdiktatúra kiteljesedése irányába tett lépés – a politikai rendőrség felállítása, a tervgazdálkodás bevezetése, az erőszakos téészesítés, az erőltetett iparosítás, a szabotázs és közellátási perek – növelte az elégedetlenséget, bár az osztrák államszerződés megkötése és a lengyel események sokaknak alaptalannak bizonyuló reményt adtak a változásra. Nem feltétlen a párttal, hanem annak elnyomó politikájával állt szemben a társadalom, azaz a diktatúrával és annak védelmezőivel. A társadalom egy része talán elképzelhetőnek tartott volna egy párton belüli megoldást is, mivel nem mindenki ismerte fel, hogy a társadalom zöme által várt reformok már túlmutatnának egy lehetséges rendszerkorrekción, sokkal inkább jelentettek volna gyökeres változásokat, a proletárdiktatúra elvetését.

2. A második hazai proletárdiktatúra időszaka a település történetének jelentős fejezete, ugyanakkor Várpalota is fontos volt a szocialista kísérlet számára.

A szocializmus vitathatatlanul a település történetének fontos korszaka, ekkor kapta vissza városi rangját, növelte lélekszámát a többszörösére és ebben az időszakban alakult ki a mai városkép. A település adottságai (szénvagyona, a tim-

⁷⁰⁴ Id. Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Tinta, Budapest, 2010.

földkitermelő helyek viszonylagos közelsége, a meglévő, bővíthető ipari kapacitás) korábban is léteztek és részben még napjainkban is fennállnak, ám a szocializmus időszakában kerültek leginkább összhangba a politikai akarattal, a nagyarányú iparfejlesztési programmal. A kutatás során vált ugyanakkor nyilvánvalóvá, hogy Várpalota milyen fontos volt a hazai szocialista kísérlet számára, így ezt a gondolatot igazolva láttam.

3. Várpalota szénvagyona földrajzi fekvése és településmorfológiai sajátosságai befolyással voltak nem csupán fejlődésére, hanem a forradalom eseményeire is.

A különböző tájegységek a Bakonyalja és a Sárrét találkozásánál, a királyok városa, Székesfehérvár, illetve a királynék városa, Veszprém között félúton a régi római hadiút mentén fekvő település a korábbi évszázadokban sem számított jelentéktelennek, nem demográfiai vagy gazdasági súlya miatt, hanem elsősorban a katonai szempontok emelték ki a többi hasonló nagyságú helység közül. A település földrajzi fekvése fontosnak bizonyult a település fejlődése szempontjából, még 1956-ban is – a szovjet és magyar katonai alakulatok elhelyezkedése miatt – hatással volt az eseményekre. A XIII. században épült kővéra, Bátorkő a Bakonyon keresztülvezető, Bakonycsérnye–Zirc irányába tartó völgyút déli bejáratának őre volt. Az 1439 és 1445 között épült, a mai városközpontban fekvő várát, az ország egyik legnagyobb birtokosa, a bátaszéki csatában I. Ulászló hadait Hunyadi Jánossal közösen vezető Újlaki Miklós emeltette birtokai központjává, az eredetileg kastélynak szánt épület a törökkorban vált végvárrá. A tüzérségi kiképző lőtér városba költözése a katonai hagyományok folytatását jelentette, ugyanakkor gyakorlatilag elzárta a Bakony felé vezető közvetlen utat. Várpalota három településből – Várpalota, Inota, Pét – történő egyesítése településmorfológiai szempontból annyira tagolt, hogy joggal merül fel a kérdés: hány világ egy város? Várpalota és Inota kétségkívül egybeforrt, ám Pét – talán a földrajzi távolság miatt is – mindig is megőrzött valamennyit az önállóságából.

4. Várpalota társadalmi sajátosságai is befolyásolták a forradalmi események alakulását.

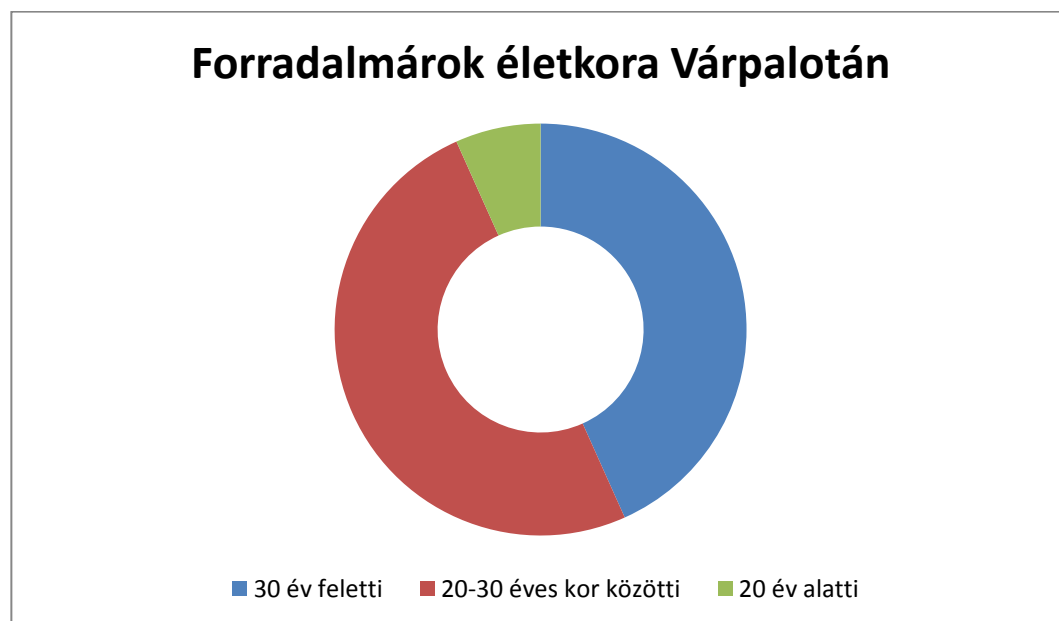
Várpalota szocialista iparvárossá fejlesztése során a helyi társadalom jelentős változáson ment keresztül. A bánya, a péti vegyiművek, az építkezések, az erőmű, az alumíniumkohó és az egyéb üzemek munkaerőigényét nem csak a me-

gyéből, hanem az ország minden részéből érkező munkásokkal sem lehetett maradéktalanul kielégíteni, ezért rabmunkásokat, illetve bányász katonákat is foglalkoztattak a településen. Az ideiglenes szállásokon lakó – javarészt férfi – munkások gyökértelenek voltak Várpalotán, sem tulajdonuk, sem kiterjedt rokonságuk nem volt a településen, így egy kiélezett helyzetben talán bátrabban, radikálisabban helyezkedhettek szembe a proletárdiktatúrával.

Az állambiztonsági dossziékban és a periratokban⁷⁰⁵ „ellenforradalmárként” nyilvántartott 203 személy adatait elemezve megállapítható, hogy a forradalmi eseményekben közülük mindössze 31 fő született Várpalotán, 28 a település közelében és 145 pedig az ország más pontjáról származott. A 20 év alattiak száma 89 fő volt – jelentős részük 18 év körüli péti nemzetőr –, a 20 és 30 év közöttiek 103-an, míg a 30 felettiak mindössze 13-an voltak. (8. ábra)

8. ábra

A várpalotai forradalmárok életkor szerinti megoszlása 203 nyilvántartott személy adatai alapján.

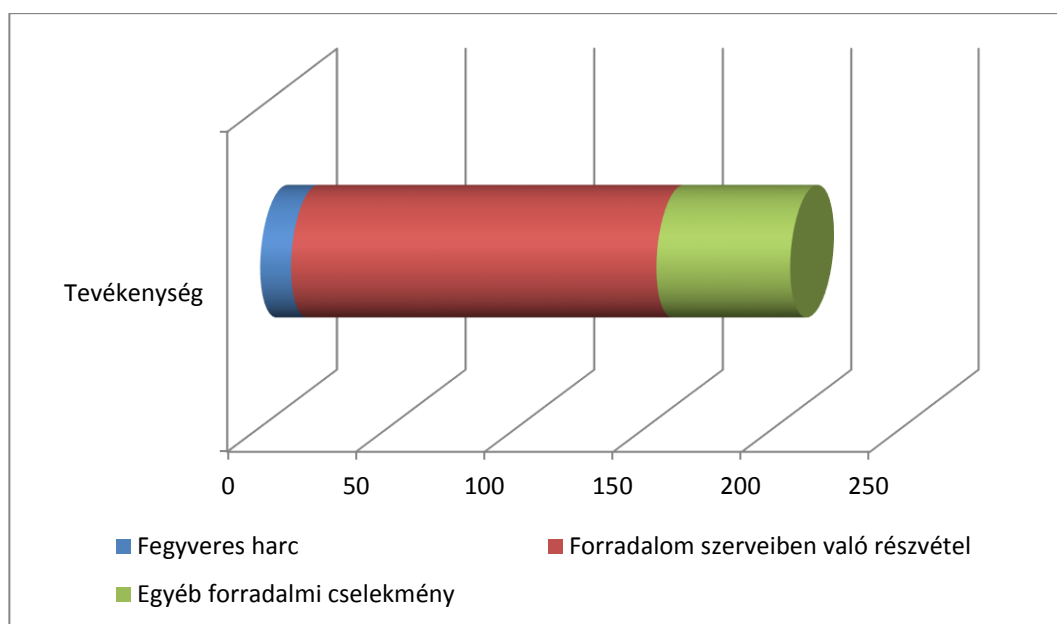
⁷⁰⁵ Jelen vizsgálat alapjául szolgáló levéltári források: ÁBTL 3.1.5. O-11737/1-4; ÁBTL 3.1.5. O-14326; ÁBTL 3.1.9. V-144261; ÁBTL 3.1.9. V-150379 III/1. 20-23. kötet; MNL VeML XXV. 151. B. 428/1957., MNL VeML XXV. 151. B. 201/1956; MNL VeML XXV. 157. B. 292/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 342/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 340/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 339/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 325/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 308/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 28/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 110/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 10096/1958.; MNL VeML XXV. 151. B. 10099/1959.; MNL VeML XXV. 151. B. 10100/1959; MNL VeML XXV. 151. B. 338/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 356/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 370/1957.; MNL VeML XXV. 151. B. 75/1957.; MNL VeML XXV. 157. B. 550/1957.

Forrás: Levéltári források alapján készítette: Galambos I. 2016

A Várpalotai Szénbányák munkástanácsaiban – a forradalom intézményeiben itt volt a legtöbb várpalotai születésű – viszont a 30 év felettiiek voltak többségben (60,3 %), a többiek mind 20 és 30 év közöttiek (39,7 %) voltak, 20 év alatti nem fordult elő. A forradalmárok elsöprő többsége (180 fő) munkás volt, míg értelmiségi 20 és paraszti gazdálkodó 3 fő volt. A 203 nyilvántartott személy közül az iratok szerint mindössze 12-en vettek részt fegyveres harcban, 142-en a forradalom intézményeiben (nemzetőrség, forradalmi tanács, munkástanács) vállaltak szerepet, míg 56 személynek egyéb forradalmi tevékenységet (pl. tüntetéseken való részvételt, a káderlapok kiosztásának követelését, a szovjetek szidalmazását) róttak fel. (9. ábra)

9. ábra

A forradalmárok tevékenysége 203 nyilvántartott személy adatai alapján

Forrás: Levéltári források alapján készítette: Galambos I. 2016

Az a kérdés is felmerülhet ugyanakkor, hogy Várpalota *kinek a városa* volt? A kommunistáké, ahogy a párt hirdette? A bányászoké, hiszen a várpalotai iparmedence üzemei javarészt a bánya által termelt függtek? A várpalotai társadalom számára az 1956-os forradalom jelentette azt a közös élményt, ami egybeforrasztotta az ország különböző tájairól érkezett embereket és tette őket lélekben is várpalotaiává.

5. Az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseinek és a forradalom intézményeinek vizsgálata alapján alapvetően egy rendpárti forradalom képe bontakozik ki

A forradalom alatt rendkívül sok fegyveres összetűzés zajlott a városban, október 26-án a forradalmárok Vörös Hadsereg és a Magyar Néphadsereg erőivel egyaránt szembekerültek, ennek dacára a forradalmárok már 26-án éjjel megalakították saját intézményeiket. A Forradalmi Tanács – bár többször átalakult – átvette a Városi Tanács egykori feladatait, ám a legfontosabb céljának a rend helyreállítását tekintette. 26-án már közös forradalmár-rendőr járőrök kerültek kiküldésre, később a Nemzetőrségnek az egyik legfontosabb célja az illetéktelen kezekbe került fegyverek begyűjtése és az elharapódzó lövöldözések megakadályozása lett.

6. A kádári megtorlás eszközei és céljai

A várpalotai eseményekkel kapcsolatban a nyomozóhatóságok kiterjedt nyomozást folytattak, és a város méretéhez képest igen sok személyt vontak felelőségre. A bírósági eljárások mellett, közbiztonsági őrizet és munkajogi hátrányok egyaránt sújthatták az események részeseit. A Kádár-kormány saját uralmának elfogadtatása érdekében jogi és jogon túli eszközökkel egyaránt alkalmazott. A kádári megtorlás a jogot a megtorlás szolgálatába állította. forradalmat követő rendőri, ügyészi és bírói eljárások célja nem a történések hiteles feltárása, hanem a megtorlás volt.

A további kutatás egyik lehetséges iránya a várpalotai vállalatok iratanyagának a tanulmányozása, amely vélhetően még sok információt tartalmazhat a forradalom vonatkozásában is, különösen a munkástanácsok tevékenységével kapcsolatban. A jelenlegi iratanyag csak meglehetősen töredékes információkat nyújt a Várpalotán működő munkástanácsok megalakulására, tevékenységére, intézkedéseire, személyi összetételére vonatkozóan. A legteljesebb munkástanács tagokat felsoroló névsor⁷⁰⁶ a Várpalotai Szénbányák objektum dossziéjában⁷⁰⁷ maradt fenn, ám ez sem tartalmaz érdemi információkat a munkástanácsok tevé-

⁷⁰⁶ Lásd 1. függelék.

⁷⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14326

kenységével kapcsolatban. Mindezek mellett talán a várpalotai és a megyei párt-szervek iratainak kiterjedtebb vizsgálata lehetne indokolt.

11. Rövidítések jegyzéke

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
HL	Hadtörténeti Levéltár
HT	Hadtörténeti Térképtár
MNL VeML	Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
s. a.	sine anno, azaz a kiadás évét nem tüntették fel
s. l.	sine loco, azaz a kiadás helyét nem tüntették fel
s. n.	sine nomine, azaz a kiadót nem tüntették fel
ined	kiadatlan, másolata a szerző birtokában
ő. e.	őrzési egység
tvr.	törvényerejű rendelet
BHÖ	a Büntetőjogi szabályok hatályos összegyűjtése
ld.	lásd.
ún.	úgy nevezett
rk.	római katolikus

12. Bibliográfia

Fontosabb levéltári jelzetek:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

- ÁBTL 1.6. II/8. monográfia 5. kötet
- ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások, Pálóczi Lajos, 048146.
- ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások Kardos Mihály, 072165.
- ÁBTL 2.5.7./1220. 13. doboz Martos Lajos közbiztonsági őrizetének ügye
- ÁBTL 2.5.7./1235. 13. doboz Bóhm József közbiztonsági őrizetének ügye
- ÁBTL 2.5.7./2301. 25. doboz Szép Endre közbiztonsági őrizetének ügye
- ÁBTL 2.5.7./7453. 80. doboz Lucza Károly közbiztonsági őrizetének ügye
- ÁBTL 3.1.1. B-86570 „Szabó László” fedőnevű informátor beszer-
vezési dossziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-13982 „Nagy János” fedőnevű ügynök munkadosz-
sziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-15359 „Kardos Mihály” fedőnevű ügynök munka-
dossziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-16811 Bányász fedőnevű ügynök munkadossziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-16896 „Pálóczi Lajos” fedőnevű ügynök munka-
dossziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-17521 „György István” fedőnevű ügynök munka-
dossziéja
- ÁBTL 3.1.2. M-34944/1. Nagy János (Tax Zoltán) fn. ügynök
- ÁBTL 3.1.5 O-14943/274 Horváth Sándorról készített operatív dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-11212 Eperjesi Jánosról készített operatív dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-11737/1-4 Az 1956-os közbiztonsági őrizetésekről ké-
szített dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-12803 Bozsó Károlyról készített operatív dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-14326 Várpalotai Szénbányák objektum dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-17273 Ellenforradalmárok operatív dosszié
- ÁBTL 3.1.5. O-17273/1716 Fekete Gyuláról készített operatív dosszié

ÁBTL 3.1.5. O-17273/2017	Tajerling Istvánról készített
ÁBTL 3.1.9. V-103580	Pék János vizsgálati dossziéja
ÁBTL 3.1.9. V-110208/42	Varga Béla és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-136754	Pék János vizsgálati dossziéja
ÁBTL 3.1.9. V-140095	Zsédely Antal és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-140095/1.	Zsédely Antal és társai vizsgálati dosszié 2.
ÁBTL 3.1.9. V-142168	Dr. Németh Jenő és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-142168/a	Dr. Németh Jenő és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-143583	Martos Lajos vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-143595	Dreska Ferenc vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-144203/1-3.	Brusznjai Árpád és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-144206	Bóhm József és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-144261	Rezi József és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-145073	Jantek Antal vizsgálati dossziéja
ÁBTL 3.1.9. V-145453	Pásztor Antal és társai vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-145950	Dóczi János vizsgálati dossziéja
ÁBTL 3.1.9. V-146669	Eperjesi János vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-150379 III/1. 20-23. kötet	Veszprém megyei monográfia
ÁBTL 3.1.9. V-155827	Bozsó Károly vizsgálati dosszié
ÁBTL 3.1.9. V-5673	Gigler Péter, angoloknak kémkedés, hűtlenség
ÁBTL 3.1.9. V-94451	Meldrik István vizsgálati dossziéja
ÁBTL 3.1.9. V-101925	Dr. Steixner Antal vizsgálati dosszié

Hadtörténeti Levéltár

- HL MN 1955/T55 Központi Tüzér Kiképző
- HL MN 1957/T46
- HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6. doboz, 23. ő. e.
Megyei Kiegészítő Parancsnokság, Veszprém
- HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6. doboz, 28. ő. e.
Megyei Kiegészítő Parancsnokság, Székesfehérvár
- HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 6/a. doboz /utólag beküldött iratok/, 18. ő. e. Megyei Kiegészítő Parancsnokság, Veszprém

HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz 1. ő. e. 6. hdt. törzs, Székesfehérvár,

HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 9. ő. e. 138–167. 32. Lövész ezred, Lenti

HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 16. ő. e. 27. harckocsizó ezred, Tapolca

HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 11. doboz, 17. ő. e. 370–385 f. Tüzér Kiképző Parancsnokság, Várpalota. A várpalotai Honvéd Karhatalmi Alakulat történeti jegyzőkönyve

HL XI. GYKB., B. II. 07/1957. Győri Katonai Bíróság iratai, Berta József és társainak pere

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

MNL VeML XXIII. 626.a Várpalota Város Tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek Várpalota 1956-1957

MNL VeML XXIII. 627/a Várpalota Város Tanácsának iratai, VB-ülési jegyzőkönyvek Várpalota 1956-1957

MNL VeML XXIII. 627.b. Várpalotai Városi Tanács VB iratai, TÜK iratok. 1. doboz. 107/1957. számú irat.

MNL VeML XXIII. 627.b. Várpalotai Városi Tanács VB iratai, bizalmas iratok

MNL VeML XXV. 151. B. 10045/1960. Kálni László ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 10096/1958. Jantek Antal, szovjet emlékmű részletes!

MNL VeML XXV. 151. B. 10099/1959. Szigeti (Taufer) Miklós ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 10100/1959 Eperjesi /Blöderer/ János ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 110/1957. Gillányi József ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 134/1957. Lucza Ferenc ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 18/1957. Urbán Margit és társa

MNL VeML XXV. 151. B. 201/1956 Wéber Mihály és társainak ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 228/1957. Teke Ferenc ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 265/1957. (másodfok) 135/1957. XXV. 10. b. 22.d.

MNL VeML XXV. 151. B. 28/1957. Rác Sándor és 4 társának ügye

MNL VeML XXV. 151. B. 308/1957.	Martos Lajos ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 321/1957.	Horváth Sándor ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 325/1957.	Bozsó József ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 338/1957.	Kovács Lajos ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 339/1957.	Varga Béla ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 340/1957.	Sass Lajos ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 342/1957.	Sohár Pál ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 347/1957.	Bozsó Károly ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 349/1957.	Szendi János ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 351/1957.	Dreska Ferenc ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 354/1957.	Tax Zoltán ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 356/1957.	Viczina (Völgyi) József ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 370/1957.	Thomázi Vilmos ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 415/1957 lommal való visszaélés)	Nemoda János ügye (hivatali hata-
MNL VeML XXV. 151. B. 428/1957.	Rezi József és társainak ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 432/1957	Szabonya Károly ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 497/1957.	Rechel Kálmán ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 75/1957.	Bertha József és társának ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 79/1957.	Kelemen Károly és 1 társának ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 85/1957.	Sanda László ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 86/1957.	Klug Györgyné ügye
MNL VeML XXV. 151. B. 931/1957.	az ügyész ejti a vádat
MNL VeML XXV. 151.	Veszprém Megyei Főügyészség iratai
MNL VeML XXV. 157.	Veszprémi Városi-Járási Ügyészség iratai
MNL VeML XXV. 157. B. 1068/1957.	Kun István és társának ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 109/1957.	Kertész László Pál ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 1309/1957	Dvorzsák Sándor ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 1329/1957.	Gavallér Gábor ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 1352/1957.	Kovács László ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 1393/1957.	Vörös István ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 150/1957.	Mikó József és társának ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 292/1957.	Kertész Pál ügye

MNL VeML XXV. 157. B. 3289/1956.	Hornyacsek Zoltán ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 550/1957.	Ifj. és id. Szili János ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 567/1957.	Balogh Sándor (csalás)
MNL VeML XXV. 157. B. 651/1957	Szabó Sándor ügye
MNL VeML XXV. 157. B. 663/1957.	Antos Zoltán ügye
MNL VeML XXV. 4. b.	Veszprém Megyei Bíróság iratai
MNL VeML XXV. 4. b. B. 102/1957.	Urbán Margit és társának ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 246/1957.	Karsai Mihály Ervin ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 347/1956.	Darázs Kálmán ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 428.	Rezi József és társai bírósági tárgya-
lási jegyzőkönyvek	
MNL VeML XXV. 4. b. B. 430/1957.	Kiss Imre és társai
MNL VeML XXV. 4. b. B. 545/1957.	Gillányi József ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 709/1957.	Bozsó József ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 719/1957.	Dreska Ferenc ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 817/1957.	Bozsó Károly ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 842/1957.	Roósz Károly ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 884/1957.	Teke Ferenc ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 930/1957.	Varga Béla ügye
MNL VeML XXV. 4. b. B. 931/1957.	Sass Lajos ügye

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL M-KS 276. 52/24. ö. e. 4.	
MNL OL XIX. B-1-az 602/1955 I. M.	Az Igazságügyminiszter, a Belügymi-
niszter és a Legfőbb Ügyész 00602/1955. I. M. számú utasítása.	
MNL OL XIX. B-1-az 2-3592/1954.	A Belügyminisztérium I. helyettesé-
nek 11. számú utasítása, Budapest, 1954. július 1.	
MNL OL XIX. B-1-az 216.139/1946. (IV./12.) B.M.	
MNL OL XIX B-1-au, 3. doboz, 97-03553/1953.	
MNL OL XIX B-1-au, 3. doboz, 33-24/1953.	

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

VÉL IX.6.b. 40. doboz 15. csomó. A Várpalotai Városi Kórház jelentése az 1956-os forradalommal összefüggésben kezelt betegekről. Várpalota 1994. március 6.

Felhasznált irodalom

Коллектив авторов. Россия (СССР) в войнах второй половины XX века [участие российских (советских) военнослужащих в боевых действиях за пределами Российской Федерации (СССР) после Второй мировой (1946–2002)] — М.: Триада-фарм, 2002. — 494с. Тираж 1.000 экз. (Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001–2005 годы». Институт Военной Истории Министерства Обороны Российской Федерации.)

Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest, s.a. (Forrás: http://www.abtl.hu/html/hu/12_2_kezi_szotar.html, utolsó letöltés: 2015.08.01.)

Angeli Imre: *F. P. Fjodorovics Munkásörtség 1957–1987*. Ined (kézirat), Várpalota, 1986.

Az 1956-os forradalom adattára. DVD ROM. s.l., Országos Széchényi Könyvtár Történelmi Interjúk Tára – Magyar Mozgóképkincs Megismeréséért Alapítvány, s.a.

Bakos Miklós: *Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán*. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. MTA, Budapest, 1986.

Balázs Béla: *Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945–1946*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Bank Barbara: *Az internálás és kitelepítés dokumentumai*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. ÁBTL, Budapest, 2004, 104-130. pp.

Baráth Magdolna 2010: *Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban*. In: *Betekintő* 2010 (4) 3. Forrás: http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2010_3_barath.pdf, 2015. január 18.

Beszteri Béla: *A Magyar Kommunista Párt létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében*. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9. 1970. 329-375.

Beszteri Béla (szerk.): *Veszprém megyei önálló tanulók dolgozatai*. MSZMP Veszprém megyei Bizottsága, Veszprém, 1984.

Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: *Összegyűjtött művei I. kötet*, EPMSZ, Bern, 1981..

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris – MTA BTK TTI, Budapest, 2015.

Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945-1990*. In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 73-114.

Csendes László–Gellért Tibor: *Az MN vezető állománya*. HL MN KGY C 213. 132.

Fakász Tibor (szerk.): *Némák szóra kelnek*. Várpalota, 1993.

Fehér könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről. MSZMP Veszprém megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya, Veszprém, 1957.

Fehérváry István: *Börtönvilág Magyarországon 1945-1956*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990.

Filep Tibor: A debreceni katonai események a korabeli sajtó, valamint a politikai katonai jelentések tükrében. In: *Debreceni Szemle* 2007/2. 195–205.

Furet, François: *Egy illúzió múltja*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Galambos István: A szocialista törvényesség, azaz a kádári megtorlás Várpalotán 1956-1960. In: Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei*. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2013. 195–212.

Galambos István: Nemzetőrök Veszprém megyében. In: Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrjelvény*. Budapest, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa, 2013. 22-30.

Geréb Sándor (szerk.): *Titkos jelentések 1956. október 23.-nov.4.* Hírlapkiadó Vállalat Budapest, 1989.

Germuska Pál: A szocialista városok létrehozása. In: *Századvég* 2002./2. 24-49.

Germuska Pál: *Industria bővületében*, 1956-os Intézet, Budapest, 2004

Gyarmati György - Botos János - Zinner Tibor - Korom Mihály: *Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945 -1956*. Minerva, Budapest, 1988.

Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban. Tanulmányok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest, 2001.

Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000.

Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Történeti Hivatal, Budapest, 1999.

Gyarmati György (szerk.): *Trezor 3. – Az átmenet évkönyve 2003*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest, 2004.

Győri Imréné – Falus Róbert (szerk.): *Vádirat: az ellenforradalom Veszprém megyében*. Budapest, 1957.

Hegedűs B. András (szerk.): *1956 kézikönyve I. -II. - III. kötet*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

- Hegedűs B. András - Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján I.* Kelenföld Kiadó-ELTE, Budapest, 1989.
- Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.*, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992.
- Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok 1956. október 23 – november 4.* Kossuth, Budapest, 1986.
- Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások.* PPKE BTK, Piliscsaba, 2013.
- Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Horváth Miklós: *A Belügyminisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnokság és alárendelt szervezetei tevékenységének vizsgálata (1956. október 23-1956. november 4.).* Ined. (kézirat) 1998.
- Horváth Miklós: *Az új karhatalom, a Nemzetőrség megalakításának körülményei.* In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): *A vidék forradalma 1956.* Budapest, TITE, 2012. 28–36.
- Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Hadsereg és fegyverek 1956.* Zrínyi, Budapest, 2011.
- Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956.* Zrínyi, Budapest, 2006.
- Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Horváth Zoltán: *A mi nagy októberünk.* kézirat, 1991. Ined. (másolata Galambos István birtokában)
- Ila Bálint – Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona.* Budapest, 1964. 322–333.
- Interjú Leitner Ferencsel, a (Szabad) Bányász Rádió alapítójával és szerkesztőjével. Készítette: Galambos István, Ined, Várpalota, 2001 (A hangfelvétel a szerző birtokában.)
- Izsák Erika: *Értelmiségi ankét Veszprémben.* In: Veszprém Megyei Népújság 1956. október 14.
- Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... (Titkos dokumentumok 1944-1948.)* Budapest, 1994.
- Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5.* Zrínyi, Budapest, 1991.
- Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója.* Korona, Budapest, 1996
- Izsák Lajos – Szabó József (szerk.): *1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22.–november 5.* Kossuth, Budapest, 1989.
- Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal.* Tinta, Budapest, 2010.
- Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *„Mától kezdve lövünk” – tíz év után a sortűzekről.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.

- Kahler Frigyes - M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Püski-Kortárs, Budapest, 1997.
- Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Rejtett dokumentumok – forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához.* Mundus, Budapest, 2006.
- Kahler Frigyes (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok II.*, Veszprém, 2000.
- Kahler Frigyes (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok III.*. Kairosz, Budapest, 2002.
- Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek – 1956.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1993.
- Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956-1957. II. jelentés.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994.
- Kahler Frigyes (szerk.): *Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956-1957. III. jelentés.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1996.
- Kahler Frigyes: *A Bruszniai - per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- Kahler Frigyes: *A kommunizmus hosszú árnyéka.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra II.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.
- Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra,* Kairosz Kiadó, Budapest, 2005
- Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2005.
- Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989.* Zrínyi, Budapest, 1993.
- Kahler Frigyes: *Szemtől – szembe a múlttal.* Kairosz Kiadó, Budapest, 1999.
- Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990.* Osiris, Budapest, 2014.
- Katona Klára: *A MAORT története a fordulatok éveiben Magyarországon.* In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000-2004.* Történelmi Hivatal, Budapest, 2002, 137-158.
- Kedves Gyula: *Nemzetőrség 1848-1849-ben.* In: Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrjelvény.* Budapest, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa, 2011. 16-25.
- Kiss József: *Ávós voltam, ávósok vertek.* Visszaemlékezés. Ined. Forrás: http://www.boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=28780%3Aavo-s-voltam-avo-sok-vertek&catid=748%3Agulag-kommunizmus&Itemid=32
- Kiss Tamás: *A várpalotai szénbányászat története.* Veszprémi Szénbányák, Veszprém, 1990.
- Kissinger, H.: *Diplomácia.* Panem, Budapest, 1998.
- Kolman Ferenc: *Ellenforradalom Várpalotán.* Veszprém, Kézirat, 1984.
- M. Kiss Sándor: „...a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa...” (1956), In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): *A vidék forradalma – 1956.* TITE, Budapest, 2012, 9-27.
- M. Kiss Sándor: *Ceruzarajz Nagy Imréről.* In: *Korunk* 2003. (3/12) 12.

- M. Kiss Sándor: *Közelítések. Tanulmányok, esszék, előadások*. Kairosz, Budapest, 2011.
- M. Kiss Sándor: Ó jöjj el mihamarabb ratifikáció. In: *Magyar Szemle* 1999/1-2.
- M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék tanulmányok*, 1981-2005, Mundus, Budapest, 2006.
- Marschal Adrienn: Munkatáborok Magyarországon. Csolnok. Egy bányamunkatábor létrehozása és 1956-os megszűnése. In: Gaganetz Péter – Galambos István (szerk.): *A vidék forradalma – 1956*. TITE, Budapest, 2012, 122-131.
- Marschal Adrienn: Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében. Csolnok, Oroszlány, Tata-bánya. PhD értekezés, Ined. 2016.
- Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001.
- Mészáros Gyula: *Várpalota 1956 októberében*. In: Közép-Dunántúli Napló 1993 (86.) április 13-április 29.
- Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, Budapest, 1958.
- Ohrenstein László – Orosz László: A bányászat 1957. évi tevékenysége. In: *Statisztikai Szemle* 1958. március
- Ohrenstein László – Orosz László: Az önköltség, az ár és a gazdaságosság kérdései a bányászatban. In: *Statisztikai Szemle* 1957. október
- Okváth Imre (szerk.): *ÁVH, politika, 1956*. ÁBTL, Budapest, 2007.
- Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek 1945-1958*. Történeti Hivatal, Budapest, 2001.
- Okváth Imre: *Bástya a béke frontján — Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956*. Aquila, Budapest, 1998.
- Orosz László: Az energiagazdálkodás egyes kérdései. In: *Statisztikai Szemle* 1956. január
- Oroszi Antal: A Súlyom-per. In: Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek 1945-1958*. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 141–162.
- Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország társadalomtörténete 1945–1965*. Korall, Budapest, 2012.
- Ö. Kovács József: Az erőszak történelmi értelmezéséről. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis*. Sectio Philosophica, 2008 (13) 1. 97-108.
- Ö. Kovács József: Issues related to the interpretation of land confiscation and land distribution. In: Kiss Réka – Horváth Zsolt (eds.): *NEB yearbook 2014–2015*. Committee of National Remembrance, Budapest, 2016.
- Pacsuné Fodor Sára: *A várpalotai iskolák története. A legrégebb időktől 1948-ig*. Veszprém, 1991
- Páhi László: Fűzfőgyártelep 1956. In: *Balatonfűzfői Hírlap* 2001. december 6.
- Pilissy Lajos: *Az alumíniumöntészet fejlődésének története a kezdetektől 1945-ig*. Országos Műszaki Múzeum, Budapest, 2008.

- Pütkösti Árpád: Két vagon kalap begyűjtve. Nagy Imre miniszterelnöksége, egy párthatározat elsüllyesztése. In: *Tiszatáj* 2000 (54) 2. 52-67.
- Rainer M. János: Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után? A „koalíciós időszak” és a Rákosi-korszak átmenetének kérdése. In Lőrinc László (szerk.): *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010. 85–90.
- Révai József: *Élni tudtunk a szabadsággal*, s.n., s.l., 1949
- Révai Valéria (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Zrínyi-Új Magyarország, Budapest, 1991.
- Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten 1938–1948*. Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz Kiadó
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999.
- Solt Pál (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I*. KJK, Budapest, 1992
- Szabó Csaba: Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Új Ember, Budapest, 2006, 99-114.
- Szabó Miklós: *A szovjet kommunista párt története*. Szeged, 1983.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” — Adatok és adalékok, tények és összefüggések — 1944-1948*. Budapest, 1997.
- Szakály János egykori politikai elítélt, várpalotai rabmunkás visszaemlékezése. London, 1980. A visszaemlékezés megtalálható a várpalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár helytörténeti gyűjteményében.
- Szakoliczai Attila: *A vidék forradalma*. 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 401-403.
- Szalay Hanna (szerk.): *1956 sajtója október 23.–november 4*. Geopen, Budapest, 2006.
- Szarvas József: *A várpalotai események 1956-ban. 1-4*. (visszaemlékezés) In: *Igazunk ’56*. 2002/10. 46-47.; 2002/11. 41-42.; 2002/12. 41-43.; 2003/1. 42-43.
- Szjő Rezső: *Várpalota — Fejezetek a város történetéből*. Gondolat, Budapest, 1996.
- Sztraka János: *Széntermelés és műszaki fejlesztés az első ötéves terv idején*. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest, 1987.
- Szűts István Gergely: „A közellátás vonalán támad az ellenség”. A város első hétköznapijai: Várpalota 1951–1952. In: Katona Csaba et al.: *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*. Legenda Közművelődési Egyesület – MNL VeML, Budapest–Veszprém, 2012. 225–236.
- Szűts István Gergely: „Ott van a munkaerő az orruk előtt, csak nem tudják rendben tartani őket” Munkafegyelmi problémák és fegyelmezési eszközök a Várpalotai Szénbányánál 1950 és 1953 között. In: Bögre Zsuzsa – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalat-történetek a II. világháború kezdetétől*. L’ Harmattan, Budapest, 2012. 69–80.

T. Varga György: *Adalékok a börtönügy és rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953.* In: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000-2004.* Történeti Hivatal, Budapest, 2002, 159-175.

Tóth Pál Péter – M. Kiss Sándor: A Horthy-rendszer anti-elitjének történet-szociológiai vizsgálata. In: *Társadalomkutatás* 1986. (4. kötet) 1. 83–98.

Tischler János: A lengyel Október és az 56-os magyar forradalom kölcsönhatása. In: Bak János (szerk.): *Évkönyv 1996/1997 Az 1956-os forradalom a világpolitikában. Nemzetközi konferencia,* Budapest, 1996. szeptember 26-29. 1956-os Intézet, Budapest, 1997. 118-128.

Tulipán Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban.* Argumentum, Budapest, 2012.

Vass Vilmos életútja. Forrás: <http://hethathatar.hu/hethatar/?p=31462> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 9.)

Varga Károly: *A várpalotai iparmedence kialakulása,* Ined, Várpalota, 1971

Veszprém megye Statisztikai Évkönyve 1956. KSH Veszprém megyei Igazgatósága, Veszprém, 1957

Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Zinner Tibor et al.: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918-1962.* Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Hamvas Intézet, Budapest, 2001.

Zinner Tibor: *Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához – avagy miért kell a semmiségi törvény.* In: Kahler Frigyes (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok II.* Veszprém, 2000, 44-60.

Zinner Tibor: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata, 1944/1945-1992.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999.

Zongor Gábor: *Forradalom és tanácsok : adalékok Veszprém megye közigazgatás történetéhez 1956, 1982-1990.* Közigazgatási és Informatikai Szolgáltatási Iroda, Veszprém, 2000.

13. Függelék

1. függelék: A várpalotai Szénbányászati Tröszt területén működő munkástanácsok tagjai (a Várpalotai Szénbányák objektum dossziéja⁷⁰⁸ alapján)

A Várpalotai Szénbányászati Trösztön belül ideiglenes munkástanács nem alakult, azonban egy főt Szép Endre személyében mint delegátust küldtek a Palota Szállóban működő városi „Forradalmi Tanács”-ba.

1./ Szép Endre

A várpalotai trösztön belül munkástanácsnak tagjai nem voltak, de aktívan tevékenykedtek

- 1./ Lucza Károly
- 2./ Varga János
- 3./ Bélafi László
- 4./ Lantos István
- 5./ Murányi István
- 6./ Molnár László
- 7./ Reguly János
- 8./ Tóth Éva

Cser-bányaüzem:

- 1./ Korom János
- 2./ Huszár Károly
- 3./ Lehota Károly
- 4./ Bostai Gyula
- 5./ Benkó István
- 6./ Molnár Ferenc
- 7./ Szmulai István
- 8./ Pál László⁷⁰⁹
- 9./ Kecskés Ferenc
- 10./ Boros Tibor
- 11./ Mátyás János
- 12./ Mátyás Mihály

Külfejtés:

- 1./ Csiszár István
- 2./ Lohner János
- 3./ Galambos József

---

⁷⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14326

⁷⁰⁹ Pál László 1955. június 1-én Kelemen László hadnagy a BV. Operatív Osztályáról „Pálóczi Lajos” fedőnéven presszióval (kényszerítéssel) beszervezte. ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások, Pálóczi Lajos, 048146

Vegyesüzem:

- 1./ Lassu János
- 2./ Antal Ferenc
- 3./ Magyaros János
- 4./ Süle László
- 5./ Burs János⁷¹⁰
- 6./ Horváth József
- 7./ Málykut Ferenc

S/II. Üzem

- 1./ Benák György
- 2./ Boda János
- 3./ Bagyula István
- 4./ Csordás Antal
- 5./ Kucserka István
- 6./ Korom János
- 7./ Kavecz János
- 8./ Németh János
- 9./ Hiró János
- 10./ Récsei József

Beszálló-bányaüzem:

- 1./ Bozsó József⁷¹¹
- 2./ Bozsó Károly⁷¹²
- 3./ Müller József (Tagja volt a Beszálló-aknánál működő munkástanács úgynevezett ötös bizottságának.)⁷¹³
- 4./ Lengyel János (Tagja volt a Beszálló-aknánál működő munkástanács ötös bizottságának.)
- 5./ Oroszfai György (Tagja volt a Beszálló-aknánál működő munkástanács ötös bizottságának.)

Az alábbi személyek a Beszálló-üzem ideiglenes munkástanács[ának] tagjai voltak:

- 1./ Bodzai János
- 2./ Borsányi Antal
- 3./ Bárdosy György
- 4./ Dóczy János.
- 5./ Eszes Ferenc

---

⁷¹⁰ Neve előfordul Eperjesi „szervezkedési” ügyében. Lásd. a „Tehát láthatod, hogy tudok szervezkedni” fejezet.

⁷¹¹ Forradalmi tevékenységével kapcsolatos büntetőügye: MNL VeML XXV. 151. B. 325/1957.

⁷¹² Bozsó Károlyról a Politikai Nyomozó Osztály ún. operatív dossziét is nyitott ÁBTL 3.1.5. O-12803, forradalmi tevékenységével összefüggő büntetőügye az ÁBTL 3.1.9. V-155827. dossziében, illetve az MNL VeML XXV. 151. B. 347/1957. jelzet alatt található.

⁷¹³ A munkástanács elnökségnek megfelelő vezetőtestülete.

- 6./ Ferenc László
- 7./ Honthi István
- 8./ Henki Sándor
- 9./ Lipták György
- 10./ Müller Lajos
- 11./ Meldrlík István
- 12./ Morocz Jánosné
- 13./ Pék János
- 14./ Rosta István
- 15./ Rezi József
- 16./ Slavitsek Adorján
- 17./Varga László
- 18./ Vecsernyés László

Ernő-bánya:

- 1./ Dreska Ferenc⁷¹⁴
- 2./ Novák Ferenc
- 3./ Gombás László⁷¹⁵
- 4./ Szakács Károly
- 5./ Ludovics Sándor⁷¹⁶
- 6./ Huszár Imre
- 7./ Dobos János
- 8./ Horváth Sándor

Ferenc-bánya:

- 1./ Tóth Lajos
- 2./ Kovács Dezső
- 3./ Fekete Ferenc
- 4./ Kiss József
- 5./ Korom Mihály
- 6./ Porteleki Pál
- 7./ Szellák Lajos
- 8./ Várkonyi András

---

⁷¹⁴ Forradalmi tevékenységével összefüggő büntetőügy anyaga: ÁBTL 3.1.9. V-143595.

⁷¹⁵ Kompromittáló adatok alapján 1959. május 26-án Tóth László rendőr főhadnagy a várpalotai rendőrkapitányságon „Kardos Mihály” fedőnéven ügynöknek beszervezte ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások Kardos Mihály, 072165. A munkadossziéjának terjedelme alapján semmiképpen sem nevezhető olyan lelkes ügynöknek, mint Kelemen Károly (fedőneve: György István) vagy Tax Zoltán (fedőneve: Nagy János). ÁBTL 3.1.2. M-15359

⁷¹⁶ Fedőneve: Lantos Sándor volt, négy munkadossziét írt tele a jelentéseivel. ÁBTL 3.1.2. M-17424.

2. függelék: Nemzetőrök a Várpalotai Szénbányászati Trösztön belül

A Várpalotai Szénbányászati Trösztön belül az alábbi személyek voltak fegyveres nemzetőrség tagjai, illetve fegyveresek (a Várpalotai Szénbányák objektum doszsiéja⁷¹⁷ alapján):

- 1./ Hurguly Péter
- 2./ Csorba József
- 3./ Fancsik István
- 4./ Fellembech Árpád
- 5./ Horváth István
- 6./ Kelemen Gyula
- 7./ Krausz István
- 8./ id. Lipták György
- 9./ Molnár Ferenc
- 10./ Pék János
- 11./ Nagy Antal
- 12./ Nagy János
- 13./ Sersli Ferenc
- 14./ Slavicsek Adorján
- 15./ Szilágyi János
- 16./ Szijjártó Béla
- 17./ Skultéti József
- 18./ Novák Ferenc
- 19./ Szakács Károly
- 20./ Bálint Károly
- 21./ Kursics Jenő
- 22./ Kepe László
- 23./ Bors Gyula
- 24./ Bors József
- 25./ Bagyula István
- 26./ Fekete Ferenc
- 27./ Fancsik Lajos
- 28./ Kun József
- 29./ ifj. Lipták György
- 30./ Vida Mihály
- 31./ Fancsik István
- 32./ Medrik István
- 33./ Rezi József
- 34./ Kapocs Tibor
- 35./ Boda János
- 36./ Csordás Antal
- 37./ Horváth Béla
- 38./ Kucserka István
- 39./ Földi Béla
- 40./ Nagy György
- 41./ Pásztor Pál
- 42./ Mátyás János

---

⁷¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14326

43./ Kecskés Ferenc

44./ Boros Tibor

Summary

Várpalota was occupied by Soviet forces on the 21st of March 1945, which was the 26th anniversary of the annunciation of the first proletariat dictatorship. This date meant the beginning of the second proletariat dictatorship.

The town became a highlighted playground for constructing socialism. Várpalota became an economical and political paradigm of the second proletariat dictatorship. Importance of the coal mines in the Várpalota industrial basin because of the enforced compulsory industrialisation and the coal mines because coal was needed for heavy industry heating and transport. The town was transformed into one of the citadels of socialist industry. Coal mining was comparatively cheap and of large quantities. New factories appeared (Aluminium Forge at Inota, 7th of November Thermal Power Station) older factories, which were founded before the second world war in Pétfürdő and were moved to Várpalota, grew bigger. These events attracted swarms of labour forces thus the population of the town increased by 91.5%, which was unique at that time. Rise of population led to social restructuring: industrial labour force turned out to be the majority and Várpalota was the only city where the gender gap was in favour of men in Veszprém County. Labour force in Várpalota was not satisfied with their supply and accommodation. Slave labourers and drafted miners (who were drafted but they did not go to military service they had to go mining.) were working in the town in order to increase industrial output.

First major demonstration was on the 26th of October 1956. People gathered at the symbolic places of dictatorship: Party Centre, Council Centre Barracks Police Station. The demonstration, originally peaceful, turned into a bloodbath because of the shootings committed by Vice-colonel Mihály Szekeres, who was defending the Party Centre and fire committed by a bypassing Soviet convoy. The crowd occupied the Party Centre forced the police to give some weapons to the crowd and to go on a patrol. Then a fire engagement broke out with three Soviet trucks. There were no more engagements during the 56 revolution between the Soviet Army forces and the revolutionists but fire was exchanged with the local Hungarian People's Army. National Guard Revolutionary Council and later Labour Council were formed. One armed group and several poster painter groups operated after 4th of November. Post-revolutionary retaliation aimed not only revolutionists but participants as well.